

ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის

აჭარის მუზეუმი

მუზეუმის მაცნე

II

ბათუმი 2009

მთავარი რედაქტორი
ბოდუერი ტოტოჩავა

სარედაქციო საბჭო

თემურ ტუნაძე
მთავარი რედაქტორის მოადგილე

ოთარ გობოლიშვილი
რედაქტორი

რუსიკო კობრაშა
მდივანი

ლალი ჭანტურიძე
კომპიუტერული უზრუნველყოფა

ზაალ შენბელია
ფოტოგრაფი

რეცენზენტები:

პროფესორი ნუგზარ მგელაძე
პროფესორი კახაბერ სურგულაძე
პროფესორი ოთარ გობოლიშვილი

ქურონალი გამოდის აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის
განათლების კულტურისა და სპორტის სამინისტროს დაფინანსებით

ლამარა გულორდავა
ზუნების განყოფილების გამგე

აჭარის მუზეუმის გეოლოგიური კოლექციები

აჭარის მუზეუმში ბუნების განყოფილებას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. დაარსების პირველი წლებიდანვე აქ გროვდებოდა საყურადღებო ექსპონატები, რომელთა შორის გამოირჩეოდა გეოლოგიური კოლექციები.

აჭარა მდიდარია სასარგებლო წიაღისეულით. ცნობილია ლითონების (სპილენძი, ტყვია, თუთია), ქიმიური ნედლეულის (გოგირდის კოლჩედანი, ალუნიტი), სამშენებლო მასალების (გაბრო, მიკროტუფობრექჩია, ანდეზიტ-დაციტი, გაბრო-დიორიტი, პორფირიტი, სააგურე თიხა), ფერადი და სანაკეთობო ქვების (იასპისი, აქატი, გაქვავებული ხე და სხვ.) მრავალრიცხოვანი საბადო და გამოვლინება.

აჭარის სასარგებლო წიაღისეულის კოლექციებიდან მნიშვნელოვანია მადნეული წიაღისეული.

სპილენძის მარაგით განსაკუთრებით გამოირჩევა მერისის საბადოს უბანი – ობოლო-კანლი-კაია. აქ საბადო ძარღვეული ტიპისაა, ძარღვების სიგრძე 100-დან 1300 მეტრამდე აღწევს, საშუალო სიმძლავრე კი 0,5-0,8 მეტრია. XIX საუკუნის 90-იან წლებში სპილენძის მადნის გადამუშავება ხდებოდა ბათუმთან ახლოს – ერგეს მეტალურგიულ ქარხანაში.

მუზეუმის კოლექციაში დაცულია სპილენძის ძირითადი მინერალი – **სპილენძის ალმადანი ანუ ქალკოპირიტი**. იგი ყვითელ-თითბრისფერია, ძლიერი მეტალური ელვარებით. მისი კრისტალები – იშვიათი, ტეტრაედრული და პირამიდული ჰაბიტუსისაა, ხოლო აგრეგატები – მკვრივი მასები და ჩანაწინწკლები (სურ. 1). ქალკოპირიტი მინარევების სახით შეიცავს ოქროს, ვერცხლს, თალიუმს, გერმანიუმს.

მინერალი **გალენიტი ანუ ტყვიის კრიალა** ნაცრისფერია, მკვრივი, მეტალური ელვარებით. ქმნის კუბების ფორმის ლამაზ კრისტალებს. ხოლო აგრეგატები – მასიური, მარცვლოვანი, ფირფიტისებრი (სურ. 2).

თუთიის შემცველი მთავარი მინერალი **სფალერიტი** მოლურჯო-ნაცრისფერია, ალმასური ელვარებით. კრისტალები ტეტრაედრული, აგრეგატები – მკვრივი, მარცვლოვანი. არის ჩანაწინწკლების სახითაც. სფალერიტის საბადოები გვხვდება იქ, სადაც გალენიტიცაა. იგი მოიპოვება აჭარა-თრიალეთის ნაოჭა სისტემაში (მერისის, ველიბურის, ვერხნალის, გოდერძის-წყლის, წყალბოკელას და სხვ.).

პირიტი ანუ გოგირდის კოლჩედანი (სურ. 3) სუფთა სახით იშვიათად გვხვდება. იგი გოგირდისა და რკინის ნაერთია. ინარევების სახით შეიცავს ოქროს, სპილენძს, ვერცხლს და სხვა ელემენტებს. ამოიყენება სპილენძის და გოგირდმჟავას წარმოებაში, გადამუშავების ნარჩენები კი იხმარება, როგორც რკინის მადანი. პირიტის კრისტალები ლამაზია, აგრეგატები კონკრეციების, მარცვლების და მტევნისებურია. ფერი ოქროს ან ჩალის მსგავსად ყვითელია, ელვარება მეტალური. საყურადღებოა აჭარის გოგირდ-კოლჩედანური მადნეულის ფორმაცია გომა-წაბლანას მადნეულ ზონაში. გოგირდის კოლჩედანის ანალოგიური გამოვლინებები დაფიქსირებულია მდინარეების – სხალთის, ჩირუხისწყლის და მაჭახელას წყლის ხეობებში.

მუზეუმში დაცულია **კვარციტი** პირიტის ჩანაწინწკლებით, კვარციტი სულფიდების ჩანაწინწკლებით, ექსპლოზიური ბრექჩია სულფიდური გამადნებით (სურ. 4).

უძველესი დროიდან იყო ცნობილი ალუნიტი ანუ „შაბის ქვა“ (სურ. 5). ალუნიტი მიწისებრი ან ქვისებრი აგრეგატია. ფერი თეთრ-მოყვითალო. იგი კომპლექსური ნედლეულია. მისგან მიიღება 40 დასახელების სხვადასხვა პროდუქტი. მათგან მნიშვნელოვანია ცემენტი.

აჭარაში ალუნიტებისა და ალუნიტიზებული ქანების მნიშვნელოვანი გამოსავლები დაფიქსირებულია მდინარეების დიდდელისა და სხალთის ხეობებში, სოფლების: წაბლანის, ხიხაძირისა და ღორჯომის საზაფხულო სადგომების – ლაშეს, ღომას, კოსლა-თავისა და სასადილოს მიდამოებში.

აჭარაში დღეისათვის მოძიებულია და სახელმწიფო ბალანსზეა მოსაპირკეთებელი მასალების შემდეგი საბადოები: დაგვის მიკროტუფობრექჩიების, დანისპარაულის ანდეზიტ-დაციტების და ხალასთავის გაბრო-დიორიტის.

მუზეუმში შეგროვილია სხვადასხვა სახის სამშენებლო მასალის ნიმუშები: მუქი ფერის ფისისებრი ბაზალტი შუახევიდან, დანისპარაულის მომწვანო ფერის დოლერიტი, ნაცრისფერი დიორიტი სხალთიდან, ღია რუხი ფერის სიენიტი მერისიდან, მომწვანო ფერის ქანივრის გაბრო, დანისპარაულის ღია ნაცრისფერი დაციტი, ლამაზი ტუფი შინდისფერ-ნაცრისფერი ზოლებით ლაშედან, თავისფერი მიკროტუფობრექჩია დაგვადან, მოთეთრო კირქვა ხინოდან (სურ. 6, 7, 8)

მრავალფეროვანია აჭარაში მოპოვებული თიხის კოლექცია. აქ წარმოდგენილია ოჩხამურის კერამიტიული თიხა, ცეცხლაურის ცეცხლგამძლე თიხა, ჯიხანჯურის სააგურე თიხა, აგრეთვე ბენტონიტური თიხის ნიმუშები. განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ბრილის (შუახევი) სააგურე თიხა, რომელიც ძალზე წვრილმარცვლოვანია და მნიშვნელოვანი ნედლეულია აგურ-კრამიტის, მეტლახის და სხვა სახის კერამიკული წარმოებისათვის.

აჭარაში გამოვლენილია ფერადი, საიუველირო და სანაკეთობო ქვები. არსიანის ქედის დასავლეთ კალთებზე აღმოჩენილია მრავალი მაღალდეკორატიული იასპისის, ოპალის, ქალცედონის და გაქვავებული (ოპალიზებული) ხის გამოვლინებები. ფერადი ქვები (აქატი, იასპისი) აღმოჩენილია შუახევის და ქედის რაიონის ტერიტორიაზე.

ქალცედონი კვარცის ფარულკრისტალური სახესხვაობაა. იგი ფართოდ გავრცელებული მინერალია. გვხვდება არსიანის ქედზე ძარღვებისა და ჟეოდების სახით. ზღვის სანაპიროზე შეიძლება ტალღებიდან დამრგვალებული ამეთვისტოს, აქატის, სარდიონის შეგროვება.

მუზეუმის კოლექციებში მრავლადაა იისფერი ამეთვისტო (სურ. 9), წითელი იასპისი (სურ. 10), ზოლიანი აქატი (სურ. 11), ობსიდიანი (სურ. 12), მტრედისფერი ქალცედონი, ღია მწვანე ფერის პლაზმა, წითელი ფერის სარდიონი).

აჭარაში ბევრგან გვაქვს მინერალური საღებავების საბადო. ოქრას საბადოები ჩვეულებრივ რკინის მადნებთანაა დაკავშირებული. მუზეუმის კოლექციებში გვაქვს ყვითელი ფერის ოჩხამურის ოქრა, რკინის მადნის შემცველი მარადიდის სურინჯი.

გარდა წიაღისეულისა მუზეუმის ექსპოზიციაში გამოფენილია და ფონდშიც დაცულია აჭარისა და მისი მოსაზღვრე ტერიტორიების ამგები ქანების ნიმუშები. შეგროვილია მინერალები საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან. ძალზე საინტერესოა ულამაზესი კრისტალების (მთის ბროლი, ციტრინი, აურიმპიგმენტი, ფლოგოფიტი და სხვ. კოლექცია (სურ. 13).

მუზეუმში პალეონტოლოგიური მასალა მართალია მცირე რაოდენობითაა, მაგრამ მაინც საინტერესოა. ექსპოზიციაში გამოფენილია და ფონდშიც დაცულია აჭარისა და მისი მოსაზღვრე ტერიტორიების ამგები ზღვიური თუ კონტინენტური ქანების ნიმუშები, რომლებიც შეიცავენ ნამარხ ორგანიზმებს (სურ. 14). მაგ., ქობულეთში, მუხაესტატესა და ცეცხლაურის მიდამოებში, მეოთხეულის ქვეშ განლაგებულია მუქი ნაცრისფერი სქელშრებრივი თიხები და ქვიშიანი თიხები, რომლებიც მრავლად შეიცავენ კიმერიული დროის მოლუსკური ფაუნის და ფლორის ნაშთებს. ხულოში, სოფ. ირემაძეებთან აღმოჩენილია ნუმულიტები,

რომლებიც ჩვეულებრივ ზედა ეოცენში გვხვდება. ნუმულიტები ზღვის ცხოველებია. ისინი დაკავშირებული არიან თხელი ზღვის ნალექებთან და თბილ ზოლში გვხვდებიან. ნუმულიტების ბრტყელი ნაჭუჭი შედგება რამდენიმე ხვეულისაგან, რომელნიც ტიხრებით კამერებად არიან დაყოფილი, ტიხრებს ორმაგი აღნაგობა აქვთ. ისინი 2-2 ფირფიტისაგან შედგება. ამ ორ ფირფიტას შორის გაივლის წვრილი მილაკების სისტემა.

ნამარხი ორგანიზმები ძირითადად შეგროვილია ზედაპირულად ან გზის გაყვანის დროს გაშიშვლებული ნალექებიდან. ამდენად ეს მასალა ვერ იძლევა მიწის ქერქის შრეებში სიცოცხლის განვითარების სრულ სურათს, მაგრამ სამუხეუმო თვალსაზრისით, საინტერესოა. ამ მხრივ აღსანიშნავია განმარხებული ნიჟარები, რომლებიც კარგად არიან დაცული და სრულიად არ განირჩევიან თანამედროვე ცხოველთა ნიჟარებისაგან. ასეთებია: ტურიტელა, პომატია, ნატიკა და სხვ.

ერთ-ერთი ნამარხი ორგანიზმია **ზღვის ზღარბი**. იგი მეზოზოურის დასაწყისიდან დღემდე ეკალკანიანთა უმნიშვნელოვანეს კლასს შეადგენს. ზღვის ზღარბის სხეული თითქმის ბურთისებურია, აქვს მაღალი, მეტ-ნაკლებად კონუსური ხოკი. ფუძე მხოლოდ ქვედა მხრიდანაა ოდნავ შებრტყელებული. ხოკს აქვს ხუთედი სიმეტრია, იგი დაფარული იყო მრავალრიცხოვანი ფირფიტებით და ეკლებით.

ტურიტელას ნიჟარა კონუსურია, შედგება მრავალრიცხოვანი გამოზნექილი ხვეულებისგან, რომელთაც გარე ზედაპირზე სპირალური წიბოები აქვთ. ამ გვარის მრავალი სახე თბილ და ზომიერ ზღვებში ცხოვრობენ.

პომატია პალეოგენიდან დღემდე ცხოვრობს. ნიჟარა ოვალურ-კონუსურია, ხვეულები გამოზნექილი და კოხტა სპირალური წიბოებით მოკაზმული.

მელანოპსისი ზედა ცარციდან მოყოლებული დღემდე ცხოვრობს ზღვებში. ნიჟარა წაგრძელებულია, ოვალურ-კონუსური, ხვია ჩვეულებრივ მოკლეა, აქვს ზემოდან ძალიან დაწვრილებული და ქვემოთ მეტ-ნაკლებად განვითარებული ფართო ღარი.

ნატიკას გვარი ტრიასიდან დღემდე ცხოვრობს. ნიჟარა ოვალურია, გლუვი. ხვეულები ნიჟარის ზრდასთან ერთად ძლიერ ფართოვდებიან.

გვარი **კარდიუმი** პალეოგენიდან დღემდე ცხოვრობს. მისი ნიჟარა მომრგვალებულია, თხემი მაღალია, დაფარულია რადიალური წიბოებით. ამ გვარის წარმომადგენლები გვხვდებიან, როგორც ნორმული მარილიანობის ზღვებში, ისე ანორმული მარილიანობის აუზებში.

შავი და კასპიის ზღვების პლიოცენურ (ზედა ნეოგენი) ლავუნურ ნალექებში ზღვის მოლუსკები მხოლოდ კარდიუმით იყვნენ წარმოდგენილი. მის მეტმა ვერავინ გაუძლო საგრძნობ გამარილიანებას. სამაგიეროდ, ამ გვარმა მრავალფეროვან ფორმათა დიდ რიცხვს მისცა დასაბამი.

ნამარხი მცენარეებიდან აღსანიშნავია ბუნების იშვიათი მოვლენა გოდერძის გაქვავებული ტყე. იგი მდებარეობს გოდერძის უღელტეხილის შემოგარენში, ზღვის დონიდან 1600-2100 მ. სიმაღლეზე, ადიგენისა და ხულოს რაიონში. 15 მილიონი წლის წინათ აქ ხარობდა ტყე, რომელიც შემდეგ ვულკანური ლავით დაიფარა, დროთა განმავლობაში ქანებში მოყოლილი ხის ნაწილები გააკჟდა, ოპალად გარდაიქმნა. მცენარეული ნაშთები გამოსახულია ხეების გაქვავებული და ნახევრად გაქვავებული ღეროებით და ფოთლების ანაბეჭდებით, რომლებიც მოქცეულია ნაცრისფერ ვულკანურ ტუფში. ალაგ-ალაგ საუკეთესოაა შემონახული ფოთლოვანი თუ წიწვოვანი მცენარეების – მუხის, თელის, წიფლის, ფიჭვის, ნაძვის, სოჭის, ვაზის, პალმის, ბზის, ლელვის ფოთლების ანაბეჭდები და გაქვავებული ღეროები (სურ. 15).

გოდერძის ნამარხი ტყე უნიკალური არაორგანული ბუნების ძეგლია. მას კაჟის ტყესაც უწოდებენ. ბუნების ეს უიშვიათესი საოცრება ჯერ-ჯერობით მხოლოდ შუა

აზიასა და საქართველოს მიწაზეა მიკვლეული. დაცულია სახელმწიფოს მიერ, შეტანილია „წითელ წიგნში“.

მუზეუმში დაცულია ჩალისფერი, ყავისფერი, წითელი და შავი ფერის, ცხიმური ელვარების გაქვავებული (ოპალიზებული) ხის ნიმუშები დანისპარაულიდან და გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებიდან. მათგან გამორჩეულია მდ. აჭარისწყლის სათავეებში მოპოვებული ოპალიზებული ხის ნიმუში, რომელიც თავისი სიდიდით (50 სმ. დიამეტრი), სიძველით და სილამაზით მსოფლიოს ნებისმიერ მუზეუმს დაამშვენებდა (სურ. 17).

ადგილობრივი გეოლოგიური ნიმუშების გარდა, ფონდში დაცულია ევროპისა და აზიის სხვადასხვა ქვეყნების ქანების, მინერალების და კრისტალების ნიმუშები. მაგ., 1924 წელს მუზეუმში იყო მატევიჩის კოლექციის 200-მდე მინერალი, რომელთა სახელწოდებები გერმანულ ენაზე იყო მითითებული. მუზეუმის გამგემ ნ. გომანმა სახელწოდებათა თარგმნის მიზნით მინერალების სია ინჟინერ ზევალდს გაუგზავნა. კოლექციაში წარმოდგენილია სხვადასხვა ფერის გრანიტები, გნეისები, პორფირიტები, ქარსები, თიხები (სურ. 16).

1976 წელს აჭარას რუსეთიდან სტუმრობდა პროფესორი ვ. კოლეგოვი, რომელმაც მუზეუმის მუშაკებთან ერთად ჩაატარა ექსპედიცია და შეაგროვა მრავალი ნიმუში, ამასთან მუზეუმს გადასცა საკუთარი კოლექცია, რომელიც მდიდარია კვარცის ულამაზესი სახეობებით.

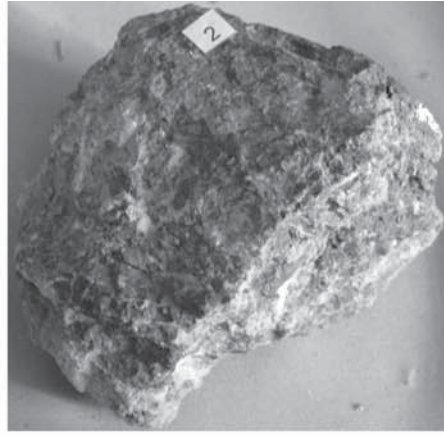
დღეს მუზეუმში მიმდინარეობს 100 წლის მანძილზე შეგროვილი მინერალების კრისტალების, ქანების, ნამარხი ორგანიზმების ხელახალი პასპორტიზაცია. ამ მიზნით ტარდება ექსპონატების შედარება საინვენტარო წიგნებთან და მათი დახარისხება.

ლიტერატურა

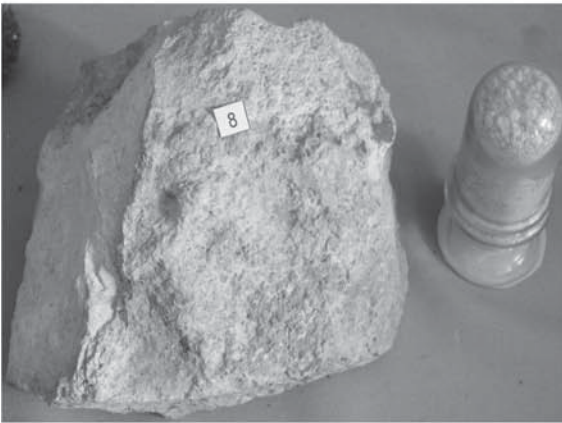
1. გეგეჭკორი არნ., დედაბუნება (შემოდგომა, ზამთარი), თბილისი, 2004
2. დავითაშვილი ღ., პალეონტოლოგია, თბილისი, 1938
3. ზუხბაია ვ., განძი ქართული მიწისა, თბილისი, 1984
4. ლეკვიშვილი ს., იშვიათ საგანთა საგანძური, თბილისი, 2008
5. ხომერიკი გ., ქიმიური მრეწველობის ნედლეულის საბადოები. – გაზ. „აჭარა“, 10 აგვისტო, 2004
6. ხომერიკი გ., სამშენებლო მასალების საბადოები. – გაზ. „აჭარა“, 2004, 31 აგვისტო.
7. ძველია მ., კვირკველია ბ., აჭარის გეოლოგიური ისტორია, თბილისი, 1987

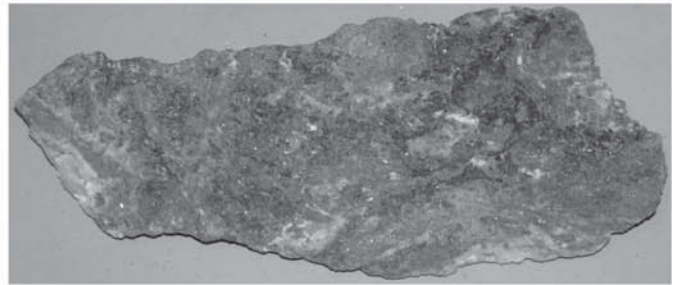
სურ.1. ქალკოპირიტი

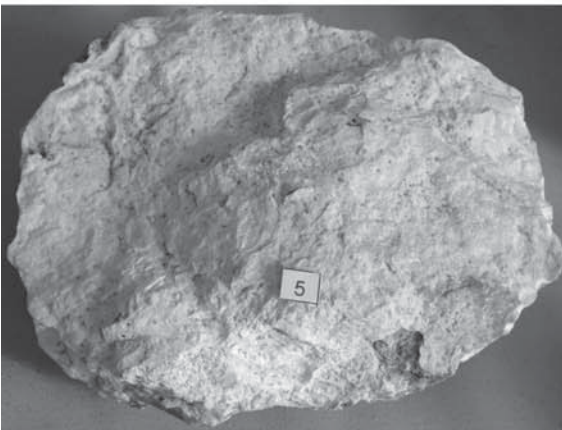
სურ. 2.
ტყვია – თუთიის მადანი

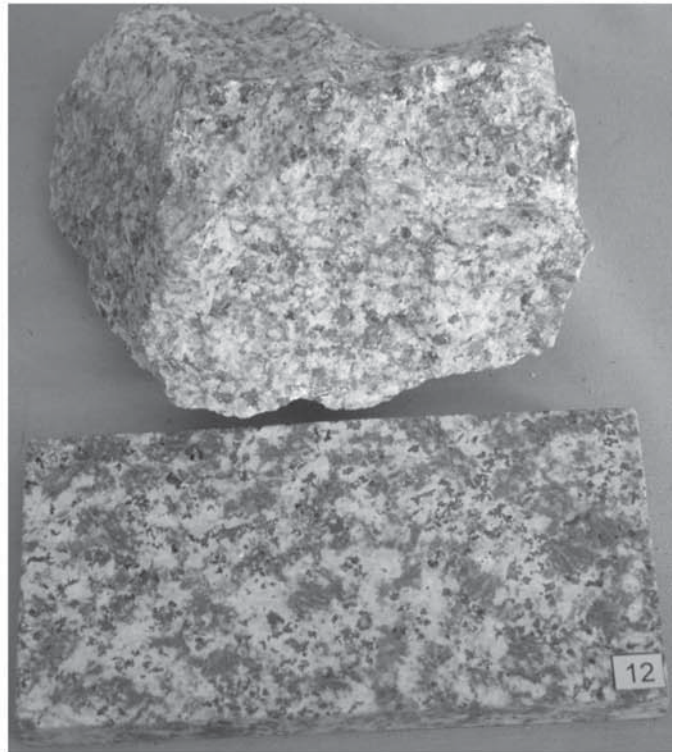
სურ. 3. პირიტი (გოგირდის კოლხედანი)

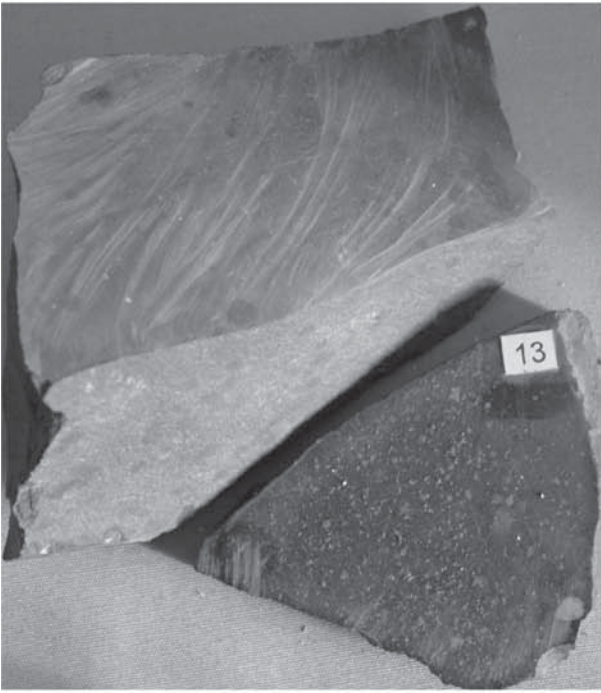
სურ. 4. ექსპლოზიური ბრეკჩია
სულფიდური გამადნებით

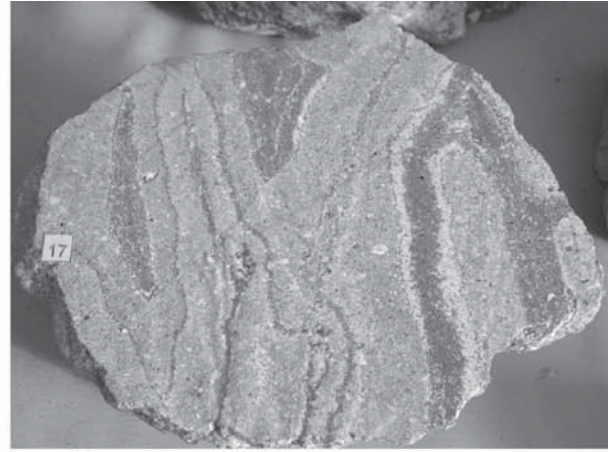
სურ. 5. ალენიტი (შაბის ქვა)

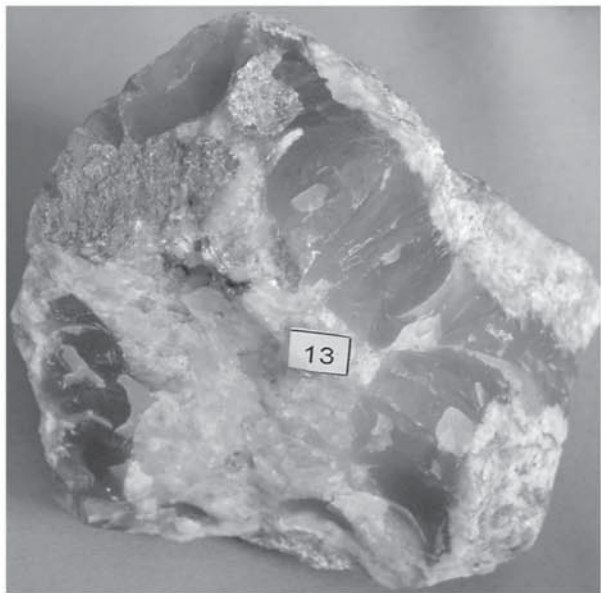
სურ. 6. სიენიტი

სურ. 7. გაბრო

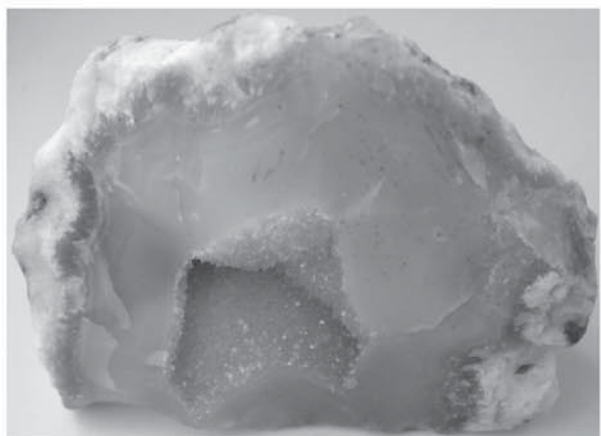
სურ. 8. ტუფი

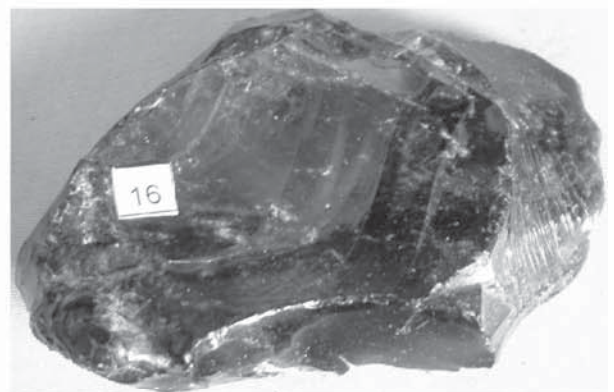
სურ. 9. ამფიფისტო

სურ. 10. ოსპი

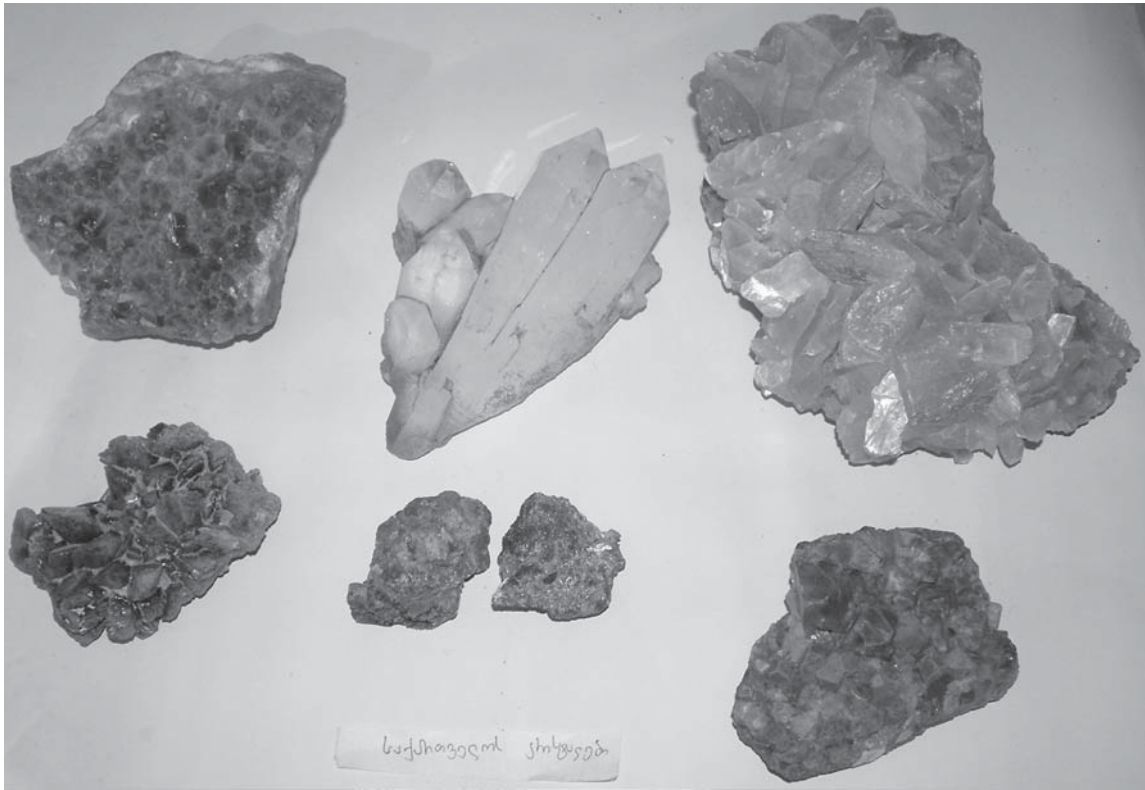

სურ. 11. აქატი

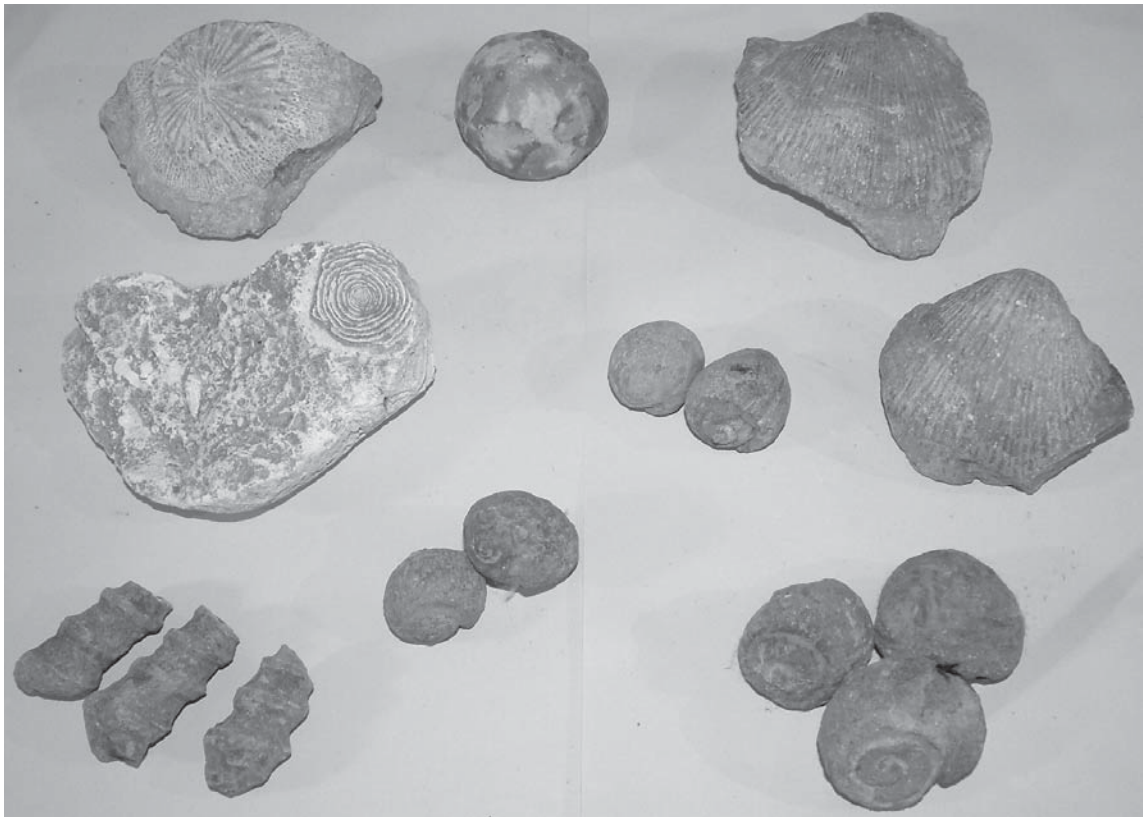

სურ. 12. ომნიფანი

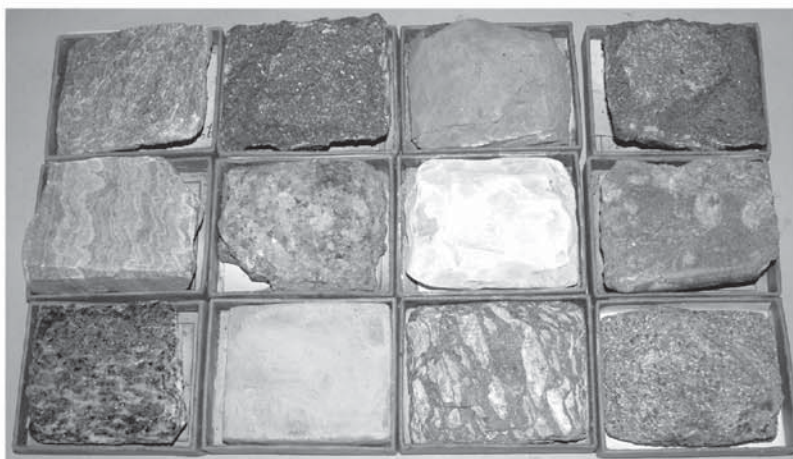
სურ. 13. საქართველოს კრისტალები

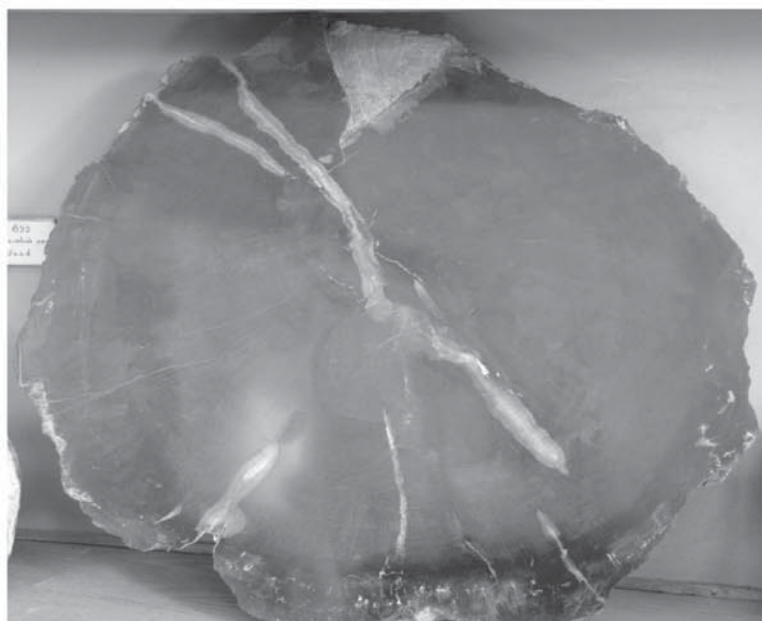
სურ. 14. ნამარხი ორგანიზმები

სურ. 15. გოლდერძის ნამარხი ტყის ორგანიზმები

სურ. 16. მინერალების კოლექცია გერმანიიდან

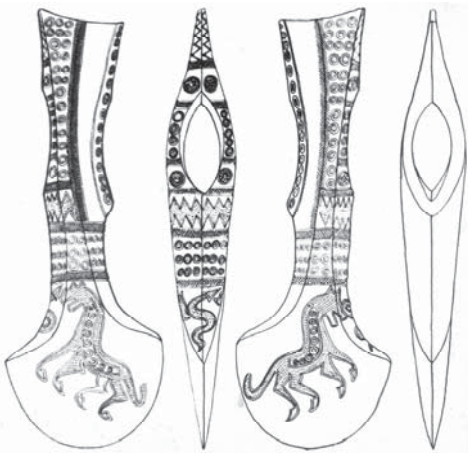

სურ. 17. ოპალიზებული ხე არსიანიდან

ნუგზარ მგელაძე, გოდერძი ტოტოჩავა

ვეშაპის კულტი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში
და ვეშაპრიღების შესწავლის ისტორიისათვის

(ნაწილი II)¹

ნაშრომის წინა ნაწილში ჩვენ ვეშაპის კულტთან დაკავშირებულ ზოომორფულ ღვთაებებზე გვექონდა საუბარი². მიმოვიხილეთ ე. წ. ხვითქნი: გველი, ხელიკი, ბაყაყი, აგრეთვე თევზის კულტი, თუმცა ამ მიმართებითაც ჯერ-ჯერობით კვლავ ბევრია გასაკეთებელი. ჩვენი შრომის ამ მონაკვეთში ვილაპარაკებთ ვეშაპის კულტთან დაკავშირებულ კიდევ ორ ცხოველზე – ზოომორფულ კულტზე: ხარსა და ძაღლზე (მგელზე).

ყველასათვის ცნობილია თუ როგორ ფართოდაა გავრცელებული ხარის კულტი საქართველოში, თუმცა იშვიათად მოიძებნება ქვეყანა, სადაც ხარს არ სცემდნენ თაყვანს. შესაბამისად

ეს კულტი საფუძვლიანადაა აღწერილი სამეცნიერო ლიტერატურაში და მასზე დაწერილებით არ შეფერდებით. შევეცდებით გავარკვიოთ ხარის მიმართება ვეშაპთან და წყალთან, რადგან ხარი დაკავშირებული იყო ნაყოფიერების კულტთან, ხოლო ნაყოფიერება აუცილებლად წყალთან. ხარს განსაკუთრებული კავშირი უნდა ჰქონოდა ვეშაპთან.

რამდენიმე მაგალითით შეიძლება გავიხსენოთ ხარის კავშირი გამანაყოფიერებელ წყალთან. ეგვიპტეში საკულტო ხარს ჰაპი (ბერძნული აპისი) ეწოდებოდა. მის საპატივცემულოდ აღმართული იყო ტაძარი მენფარაში, სადაც მართლაც ინახავდნენ ცოცხალ შავ ხარს. ეგვიპტელებს სწამდათ, რომ ხარში განსახიერებელი იყო სახნავი მიწების გამანაყოფიერებელი ნილოსი (Дяконов, 1979:76). აქ ნათლად ჩანს ხარისა და წყლის კავშირი. უფრო მეტიც, ხარი ნილოსის ცხოველურ ხატად გვევლინება. ვ. დიაკონოვის წიგნში წარმოდგენილია ხარის ბრინჯაოს ქანდაკების რეპროდუქცია, სადაც ხარს რქებზე მზე აქვს შედგმული. აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობისას არ შეიძლება არ გავგახსენდეს სვანური საგალობელი მზის ღვთაება ბორბალ-დოლაშისადმი – „მზე შემოაქვთ ხარებს რქებით, მზე შენია ბორბალ-დოლაშ“, თუმცა ხარის კულტი ხშირად გაიგივებულია მთვარესთანაც (მთვარისა და ხარის კავშირი აჭარის არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალის მიხედვით იხ. ჯავახიშვილი, 1960:171; Сихарулидзе, 1972; მაკალათია, 1940:967; შდრ. სურგულაძე, 1986:20, 112, 126; ჩავლეიშვილი, 1987:21-22; მგელაძე, 1984:104-110; მგელაძე, 2007:215-219). ამის მაგალითებია მტკვარ-არაქსის კულტურის ზოომორფული ზედსადგრები, რომელთაც რქები აქვს. როგორც ფიქრობენ, რქისებრ სადგარში ხარის – მთვარის კულტი უნდა დავინახოთ (კიკვიძე, 1976:171-172). უფრო საინტერესოა ხარის სახე შუემერულ მითოსში, სადაც „ციური ხარი“ კოსმოგონიური არსებაა – „ცა დიდი

¹ ამ ნაშრომის გარკვეული მონაკვეთი ვ. ტოტოჩავას მიერ 1981 წელს შესრულდა. ხელნაწერი ინახება ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში.

² იხ. მგელაძე, ტოტოჩავა, 2008:23-35.

ხარია“ (ამ-გალ), ხოლო დედამიწა „ჭეშმარიტი ფური“ (აბ-ზი), მამისაგან მტკნარი წყლის (ა-ღუგ) მომლოდინე. ეს იგივე აპსუსეული სპერმაა (კიკნაძე, 1979:65). ცის ხარისაგან გადმოსვრილი მტკნარი წყალი (აპსუ) მამრი, მისი სპერმა იყო, ხოლო მლაშე თიამათი. თიამათი აგრეთვე დიდი გველის სახელად ითვლებოდა, რომელიც შემდგომ მარდუქმა გაკვეთა და შექმნა სამყარო. აპსუს კერძო განსახიერება კალაპოტში მიღვრილი მტკნარი წყლის (ა-ღუგ) ფალოსური ბუნებაა, რასაც თვალსაჩინოდ გამოხატავს მისი გარეგანი ფორმა, ხოლო შინაგანად იგი ატარებს გამანაყოფიერებელ სპერმას (ა „წყალი“), რომლითაც გამუდმებით რწყავს დედამიწას. ზღვა – სხვათაშორის თამთუმ მდებარეობითი სქესის სახელია, საიდანაც მოდის მითოსური არსების საკუთარი სახელი თია³. ამით ზღვა თავისი ღრუბლებით და შიდა ქვაბისებრი წიაღით, არ შეიძლება არ ყოფილიყო საყოველთაო მდებარეული ბუნების განსახიერება (კიკნაძე, 1979:63-64). ძველი აღმოსავლეთის მითოლოგიიდან ფრაგმენტები ასე ვრცლად იმიტომაც წარმოვადგინეთ, რომ მასში შესანიშნავად ჩანს ხარის ბუნება, მისი პირდაპირი კავშირი წყალთან, ასევე ნათლად ჩამოყალიბებული ერთიან კოსმოგონიურ სივრცეში ცალკეული კულტის ფუნქციური კავშირთიერთობები, ადამიანის სასიცოცხლო მოთხოვნილებებიდან გამომდინარე (ნაყოფიერება – შესაბამისად ჩნდება საკულტო სიმბოლოები: წყალი, თევზი-ვეშაპი, ხარი, ფალოსი, ...) კულტების ფუნქციური ურთიერთგამომდინარეობა, რაც ზოგადად შუმერის ანუ იმდროინდელი კაცობრიობის მითოლოგიური მსოფლმხედველობის საკრალურ ხასიათზე მეტყველებს. ძველი აღმოსავლეთის, განსაკუთრებით შუმერების მითოლოგიაში ყველა არსება სამ განზომილებაში იყო წარმოდგენილი – ქვესკნელეთში (ქვესკნელი) ანუ ქოთნურში, შუასკნელეთში (შუასკნელი) და ზესკნელეთში (ზესკნელი). „ციური ხარი“ ზესკნელის უმაღლესი არსების გამოხატულებად მიიჩნეოდა, ხოლო ხარი სოლარული ან ასტრალური ნიშნით – რქებით შუასკნელად აღიქმებოდა, ანუ მისი მეშვეობით მყარდებოდა კავშირი ზეცასა და ქვესკნელს შორის, ხარი კი რომელიც მდინარესაც განსახიერებდა, იმავდროულად ფალოსის, სპერმის, წყლის ფუნქციასაც ითავსებდა. ხარი, რომელიც მდინარის განსახიერება ანუ ფალოსია, ასევე, წყლის მატარებელი ქვესკნელის წარმომადგენელია და თიამათის წიაღშია, თუმცა კი ანაყოფიერებს მას.

ამდენად, თუ ხარს მივაწერთ, რომ იგი მაინცდამაინც რომელიმე ასტრალური დვთაების განსახიერებაა, ყველა შემთხვევაში სწორი არ იქნება. გავყვეთ ჩვენი ნაშრომის მთავარ მიზანს – ხარისა და წყლის კავშირს და აქედან გამომდინარე კი მის კავშირს ვეშაპთან.

ქართველი ხალხის რწმენა-წარმოდგენებში ცნობილი იყო წყლის ხარი, რომელიც უმეტესად ტბაში ცხოვრობდა. იგი გამოდიოდა ნაპირზე და ანაყოფიერებდა საძოვრებზე აყვანილ ფურებს. სამცხე-ჯავახეთში, აჭარასა და სხვა კუთხეებში გავრცელებული რწმენა რომ ტბის მამაკაცური გამანაყოფიერებელი ძალა გამოიხატა წყლის (ტბის) ხარის, მამალი ცხენის, ხარკამეჩის სახით (მაკალათია, 1972:61) მთლიანად სწორი არ უნდა იყოს. წყლის (ტბის) ფალოსური ბუნების თაობაზე მოსაზრება შემდეგშიც არაერთხელ გამოითქვა. ავტორთა ერთი ნაწილი ფიქრობდა, რომ ძველ დროში პრიმიტიულად მოაზროვნე ადამიანი კარგად ერკვეოდა სამყაროს შესახებ მის მიერვე შექმნილ მითოსტრუქტურაში. ისინი ადამიანისა და ბუნების არსებობისათვის წყლის სტიქიას ზებუნებრივ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. წყლის ნაყოფიერების ფუნქცია იმ საერთო რწმენიდან გამომდინარეობდა, რომლის მიხედვით წყალი ყოველი სულიერის და უსულოს პირველსაწყისი, ბუნებისა და მთელი სამყაროს მშობელი დედა იყო. ზ. თანდილაგას თანახმად, სწორედ ეს რწმენა განაპირობებდა მითოლოგიურ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ ყოველივე, რაც ხმელეთზე

³ შესაძლოა სწორედ ამ უკანასკნელ ფორმაში იყოს შენარჩუნებული ზღვის არაბული სახელი.

არსებობდა, მათ შორის ადამიანიც, წყალში ბინადრობდა. წყალი ხმელეთზე სიცოცხლისა და სიუხვის მარეგულირებელი იყო. მას შეეძლო ხელი შეეწყო ადამიანთა, ცხოველთა განაყოფიერება-გამრავლებისათვის. ამ შემთხვევაში წყალი ყოველთვის ფალოსური ბუნების მქონე მითოლოგიურ ძალად, ღვთაებრივ არსებად გვევლინებოდა. მკვლევარი აკონკრეტებს თავის შეხედულებას და ასკვნის, რომ წყლის ფალოსური ბუნება და მისი ფუნქცია არქაული პლასტების სახით უხვად ვლინდება ფოლკლორული შემოქმედების სხვადასხვა ჟანრში, ხალხური პოეზიისა და პროზის ნიმუშებში. ტბაში მობინადრე ხართან დაკავშირებულ ლეგენდებში ხარი, რომელიც საქონელს აჯანსაღებდა, სხვა არა არის რა, თუ არა წყლის მამაკაცური ბუნების განმასახიერებელი მითოლოგიური არსება (თანდილავა, 1984:41). სრულიად არაა აუცილებელი, რადგან ტბიდან ამოსული ცხოველი მამრია, ტბაც მამრი იყოს. რიგი ავტორის მიერ შენიშნულია, რომ ტბა ქალური ბუნების მატარებელი იყო. ასე იყო შუმერულშიც, მიუხედავად იმისა, რომ ტბის ქალური ბუნება მიჩქმალული იყო. მართლაც, ტბის ქალური საწყისი ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. სწორედ მისგან, როგორც საშოდან, ამოდის ხარი (ვერძი) და ანაყოფიერებს შუასკნელის ფურს, რათა მეტი ძალა შესძინოს მას. განვითარების ადრეულ საფეხურებზე ადამიანთა საზოგადოებებს სამყაროს მიმართ გააჩნდა კოსმოგონიური ხედვა, შეეძლოთ ქაოსისა და წონასწორობის – ურთიერთგამომდინარეობის მითოლოგიური ინტეგრაცია.

ადამიანი ევოლუციის პერიოდში უპირისპირდებოდა წყლის სტიქიას და მასთან დაკავშირებულ ქთონურ ღვთაებებსაც. მოვუსმინოთ ლეგენდას, რომელიც ხიხანის ხეობაში არის ჩაწერილი⁴. ლეგენდა სოფელ ვერნების ხალხურ ეტიმოლოგიებთანაცაა დაკავშირებული. ეს ის სოფელია, საიდანაც ხარიტონ ახვლედიანის მუხეუმში დაცული ვეშაპოიდა ჩამოტანილი, რომლის თაობაზეც წინა ნაშრომში გვქონდა საუბარი (მგელაძე, ტოტოჩავა, 2008). ლეგენდის ძირითადი შინაარსი ასეთია: „სოფლის თავში დიდი ტბა ყოფილა. უწინ მაგ ტბაში ყოფილა დიდი ბუღა ხარი. შეამჩნიეს მეზობლებმა, რომ მზის ამოსვლისას ხარი გამოდიოდა ტბიდან. ერთი კაცი ყოფილა, რომელსაც ბუღა ხარი ყოლია კაი, და უფიქრია ამ ხარს დავაჭედნიო, ხოდა მეზობლების ჩუმად რკინის რქები გაუკეთა, რომ იმან არ მოუგოს ჩემს ხარსო. რომელიცხა დროს, რომ დილას გამოდიოდა, მაშინ ეიყვანა მისი ხარი. იმ ხარმა რომ გამოვიდა წყლიდან, დეიჭედნენ ხარებმა, რომ დაეჭიდნენ, რკინის რქები რომ ქონდა, მოუგო. რკინის რქა მუცელში მოხვდა და შევიდა წყალში. წყალში რომ შევიდა, ამ კაცმა ხარი სახლში წამეიყვანა. რქებზე სისხლი ქონდა. მეზობლებმა რომ გაიგეს, გალანძღეს ეს კაცი. მეორე დღეს გადმოვიდა ეს ტბა და გაავერანა სოფელი ცოდვისაგან. ამიტომ დაერქვა ვერნები“ (მთხრობელი: **საბით თეოს ძე ცეცხლაძე**, 67 წლის, სოფელი თხილვანა, ჩაწერილია ე. მუავიას მიერ. – ხარიტონ ახვლედიანის მუხეუმის ხელნაწერთა ფონდები). ლეგენდა ნაკლები უნდა იყოს, მაგრამ მიუხედავად ამისა მასში მაინც საყურადღებო ინფორმაციაა დაცული (შდრ. აჭარის სხვა კუთხეებში დაფიქსირებულ ანალოგიური ტიპის თქმულებებს – იხ. **შამილაძე**, 1964:133). აჭარაში შემორჩენილია საინტერესო ჩვეულება – სახალხო სანახაობის დროს ხარების ჭიდაობა (**ბუღიების ჭედობა** – იხ. **შამილაძე**, 1973:43-50). ლეგენდაშიც ჩანს ამ ჩვეულების ანალოგი, მაგრამ აქ ჩვენთვის უფრო საინტერესო ისაა, რომ ორი – „წყლისა და მიწის ხარი“ უპირისპირდება ერთმანეთს. მიწის ხარს რკინის რქები აქვს და ამარცხებს ქვესკნელის ხარს. შეიძლება აზრობრივად ეს ფაქტი რკინის რევოლუციასა თუ

⁴ საველე-ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული ექსპედიციების დროს სოფელ ვერნების შესახებ არსებული ლეგენდა უმნიშვნელო, მაგრამ მაინც სხვადასხვა ვარიაციით არაერთი მეცნიერის მიერ იყო ჩაწერილი (ვლ. მგელაძე, ზ. თანდილავა, ნ. მგელაძე...). ჩანაწერები და საველე დღიურები ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტისა და მკვლევართა საოჯახო არქივებში ინახება. შეჯერებული და მდიდარი მასალების საფუძველზე ლეგენდას სპეციალური გამოკვლევაც მიეძღვნა (იხ. **თანდილავა**, 1978:58-67).

რკინის ინდუსტრიის დასაწყისის შესახებ მინიშნებას შეიცავდეს. ლეგენდა დასაშვებია იმ ეპოქაში იყოს შექმნილი, როცა ახალი რწმენა-წარმოდგენები დაუპირისპირდა ძველს – ქთონური ღვთაებების კულტს, მაგრამ სრული გამარჯვება ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოპოვებული, რასაც მეზობლების მიერ ხარის პატრონი მამაკაცის გაღანძვაც (მხოლოდ გაღანძვაც და არა სასიკვდილო განაჩენი) უნდა გვიდასტურებდეს. ძველი კულტის ძალისაღმი რწმენა მთლიანად არ გამქრალა. ტბამ გაავერანა სოფელი. გავერანებაში უნდა ვიგულისხმოთ ისიც, რომ „გაბრაზებული“ წყლის ხარი ნაყოფიერებას აღარ ანიჭებს სოფელს და იგი უნაყოფობითაც ვერანდება.

ჩვენ ვფიქრობთ ზემოთქმული საკმარისი უნდა იყოს იმისთვის, რომ ხარისა და წყლის კულტის საკრალური კავშირი დავინახოთ და ვთქვათ: „წყლის ხარი“ ერთ-ერთი ქთონურ ღვთაებთაგანია და წყალთა გამრიგის – ვეშაპის ტაძრონის წევრია. ამის საილუსტრაციოდ ლეგენდის ერთი ეპიზოდის საკმარისია: ხარი ტბიდან მზის ამოსვლისას – დამისა და დღის გასაყარზე, დაისზე ამოდის. ქთონურობა კი სწორედ მიწისქვეშეთს, ქვესკნელს გულისხმობს. ეს ფერთა სიმბოლიკაშიც კარგადაა ასახული: შავი – ქვესკნელი; წითელი – შუასკნელი⁵, თეთრი – ზესკნელი (სკნელთა საკრალური ბუნების შესახებ დაწვრი. იხ. **სურგულაძე**, 1986). როგორც ვხედავთ, ხარის წყალთან კავშირი უტყუარი რეალობაა. ნიშანდობლივია, რომ გველეშაპის მითოლოგიური სახეც უშუალოდ წყალთან იყო დაკავშირებული, შესაბამისად, ფოლკლორულ სიუჟეტებსა და მეგალითურ ძეგლებშიც ხარისა და გველეშაპის საკრალური კავშირიც გამოკვეთილია. ამ მხრივ საკმარისია გავისწავლოთ ქართული ზღაპრის სიუჟეტები, სადაც წყლის მცველად გველეშაპი გვევლინება, რომელიც მზეთუნახავი მეფის ასულის ან დარჩეული ღამაზმანების სანაცვლოდ მოსახლეობას წყლის მიცემაზე თანხმდება. გველეშაპს მამაცი ჭაბუკი ამარცხებს და ქალწულებს ათავისუფლებს, სამეფოს წყალს უბრუნებს. მზეთუნახავი, ან ღამაზი ასულებიდან ერთ-ერთი, ჭაბუკის ცოლი ხდება ანუ წყალი ნაყოფიერების მაგიურ ძალას განასახიერებს. აქ ჭაბუკის მონაწილეობაც შემთხვევითი არ არის. ჭაბუკი ხარის ანთროპომორფული სახეა, რომელიც საქართველოში ცნობილი იყო როგორც სიყვარულისა და გამრავლების ღვთაება (მდრ. თქმულებას „თავფარავენელი ჭაბუკის“ შესახებ). თავფარავენელი ჭაბუკიც ტბაში სახლობს. თავფარავენელი ჭაბუკის შესახებ არსებული გადმოცემის ვარიაციასთან უნდა გვქონდეს საქმე აჭარული ზღაპრის იმ ეპიზოდში, სადაც ვაჟი დედას დაეძებს. კომკზე გველეშაპია შემოხვეული. ვაჟი ამარცხებს გველეშაპს და დედას ანთავისუფლებს (**ქართული...**, 1973:49). „უკვდავების მაძიებელი ჭაბუკის“ ზღაპრული სიუჟეტის მიხედვით, ჭაბუკი მოხვდა უცხო ქვეყანაში, სადაც მხოლოდ ქალები ცხოვრობდნენ. ამ ქვეყანაში იყო გამანაყოფიერებელი ძალით აღჭურვილი ტბა. როცა აქაური ქალი ჩვიდმეტ წელს მიაღწევდა, მიდიოდა ტბასთან, ჩაჯდებოდა მასში, დაორსულდებოდა და მიეცემოდა ქალიშვილი. მათში ვაჟი არ იბადებოდა, მამრობით სქესს ეს საზოგადოება არ იცნობდა, მამრის როლს აქ წყალი ასრულებდა (**მრავალთავი**, 1964:93-94; მდრ. **თანდილავა**, 1984:44), თუმცა ეს ბოლო თვალსაზრისი დაზუსტებას საჭიროებს. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ტბა ქალური საწყისის უნდა ყოფილიყო, ხოლო გამანაყოფიერებელი მამრი ტბის ბინადარი ხარი, რომლის ანთროპომორფულ სახესაც ჭაბუკი წარმოადგენდა. ხშირად ტბის ხარსა თუ ჭაბუკს გველეშაპი ენაცვლება. ერთი აჭარული ზღაპრის თანახმად, წყალში უზარმაზარი გველეშაპი სახლობს. ვაჟი შეებრძოლება გველეშაპს, მოკლავს მას და წყალს მოიპოვებს. ამ წყალს სამკურნალო თვისებები გააჩნდა. მონადირის ცოლი შესვამს წყალს და მორჩება (**ქართული...**, 1973:49). მთლიანად ამ თანმიმდევრობაში ღვთაებათა ცვლის

⁵ შუასკნელი – შავისა და თეთრის გზასაყარი. ამ დროს დება წითელ-მოყვითალო ფერის მზის ამოსვლისა (დაისი, ცისკარი) თუ ჩასვლის უამი. მიწისქვეშეთის დემონურ სამყაროს ზესკნელის ღვთაებათა პანთეონისაგან სწორედ შუასკნელი მიჯნავს.

ქრონოლოგიურ ეტაპებთან თუ არა (გველეშაპი – ხარი – ჭაბუკი), სინქრონულ გარდასახვასთან უცილობელად უნდა გვექონდეს საქმე. ზ. თანდილაგა წყლის კულტის კვლევის პროცესში მივიდა დასკვნამდე, რომ ამ ტიპის მითოლოგიებში ჩვენ წყლისადმი მსხვერპლთშერვის ჩვეულება უნდა ამოვიცნოთ. ავტორის აზრით, წყლისადმი მსხვერპლშეწირვის ჩვეულება ლეგენდა-თქმულებებში საკმაოდ ფართოდაა წარმოდგენილი, რომლებიც ცალკეულ ჰიდრონიმებს – მდინარეებს, წყლებსა და ტბებს უკავშირდებიან და ხშირად გავრცელების არეალის თვალსაზრისით ლოკალური ხასიათის არიან, მაგრამ ისინი გენეტიკურად საერთო სარწმუნოებრივ საძირკველს უკავშირდებიან. მკვლევარს მოჰყავს აჭარაში, ქედის რაიონის სოფელ გეგელიძეებში დამოწმებული თქმულება წმინდა ხარზე, რომლის თანახმადაც ადრე ამ სოფელში თურმე წყალი არ ყოფილა. იქ, სადაც ამჟამად სოფლის წყაროა, რომელიც გეგელიძეების წყაროდ იწოდება, სოფლის ხარს უბუღრავია და ამგვარად გამოუდევნია წყალი. გახარებულ ხალხს ეს ხარი წმინდა ხარად მიუჩნევია, იმავე წყაროს წყლისათვის შეუწირავთ – დაუკლავთ, ხორცი ხალხისათვის დაურიგებიათ და სისხლი წყალში ჩაუსხამთ. ამის შემდეგ ყოველი წლის ივლისის თვეში ტრადიციულად დაკლავდნენ ხოლმე ხარს, ხორცს ხალხს ურიგებდნენ, ხოლო სისხლს ასხამდნენ იმავე წყაროში. ეს ხარი ისეთივე ლამაზი და ბუნად ხარი უნდა ყოფილიყო, როგორც ყოფილა წყლის გამომდენი თავდაპირველი ხარი (**თანდილაგა, 1984:36-37**).

ძველ კოლხეთში მეფე აიეტის კარზე ოქროს საწმისს გველეშაპი იცავდა. ამ მითოლოგიურ სცენარში განსაკუთრებულ როლს ბუნად (შდრ. ხარ მხენელსა და ხარ მწარმოებელს) ხარიც თამაშობს, რაც, ბუნებრივია, შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს (ძველ კოლხეთსა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ხარის კულტის ზოგიერთ ასპექტის შესახებ იხ. **მგელაძე, 2007**). შემთხვევითი არც კოლხურ თეთრზე ხარის გამოსახულება უნდა ყოფილიყო. ხშირად ხდება ისე, რომ წყლის მფლობელი გველეშაპი ბუნას ებრძვის. ბუნად გველეშაპს ამარცხებს (**რეხვიაშვილი, 1964:208-210**). ხომ არ არის აქ იმის მინიშნება, რომ გველეშაპი უფრო ძველი ღვთაება თუ საკულტო არსება იყო ვიდრე ხარი?

ახლა შევუდგეთ ვეშაპთან დაკავშირებული კიდევ ერთი ცხოველის მგელ-ძაღლის არსის გარკვევას. მგლისა და ძაღლის მითოსური სახე მსოფლიოს ხალხთა რელიგიებში, რიტუალებში ფართოდაა წარმოდგენილი და ისინი ძირითადად ორ – დარაჯისა და მონადირის ფუნქციას ატარებენ. ქართულ ფოლკლორში ამ ორი მითოლოგიური არსების ურთიერთკავშირს ვ. ბარდაველიძე განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს (**Бардавелидзе, 1957:47-53**).

ჩვენ გაკვრით შევხებით ეგვიპტურ *ანიბუსსა* და ბერძნულ *კერბერს*, რომლებიც, ასევე, დაკავშირებულნი არიან ქთონურ სამყაროსთან.

ანიბუსი (გელოვანი, 1983:59) ეგვიპტური ღვთაება იყო. მისი ზოომორფული სახე გაიგივებულია ტურა-ძაღლთან. იგი უნათლესი ვარსკვლავის სირიუსის გენიაა, ვარსკვლავზე ზის დიდი ძაღლი (ქოფაკი) – **ალფა**. როგორც ვხედავთ მისი ასტრალური სახე, ასევე დიდი ძაღლის თანავარსკვლავეთანაა იდენტიფიცირებული და აქედან ასტრონომიულად ნილოსის ადიდებასთანაც. ნილოსის მომყვან ღმერთ *ხოპტის* მის ორეულად რაცხდნენ. მისი ამოსვლა ცნობილი იყო, როგორც ძაღლის პერიოდი. მას ბერძნები ასტრიკიონს – ძაღლის ვარსკვლავს უწოდებდნენ. ანიბუსი, როგორც მცველი და გუშაგი, მკვდარი საუფლო ღმერთის – *ოსირის* შვილად, მის განუყრელ თანამგზავრად ითვლებოდა. იგი გამორჩეული იყო ძაღლის თავითა და ადამიანის ტანით, ხელთ ეპყრა გველდახვეული კვერთხი, სიბრძნის სიმბოლო. ანიბუსი განაგებდა ბალზამირებას და მიცვალებულები ქვესკნელში მიჰყავდა. მოგვიანებით მას ტურის თავით გამოხატავდნენ (ჩაგანავა, ტულუში, ხეცოიძე, 2007) ტურა და მგელი). მეფურად შემოსილ ანუბისს ხელში კვერთხი და ეგვიპტური ჯარი – **ანქსი** უჭირავს. მას თაყვანს სცემდნენ ქალაქ კინოპოლისში (ძაღლების ქალაქი). იგი ღმერთებს ახლავს, როგორც ძაღლი ადამიანს და მისი ფუნქციაა

უდარაჯოს ქვესკნელს. **კერბერი** (დაწვრ. იხ. **Кун**, 1955:152; შდრ. **Грейвс**, 1992:384) ჰომეროსთან მოხსენიებულია როგორც **კიონ-აიდაო** – ჰადესის ძაღლი, ქვესკნელის საზარელი სამთავიანი, ზოგი ვარიანტით ორმოცდაათთავიანი, ასთავიანი ურჩხული, ქოფაკი, ლითონის (ასთავიანი ურჩხული) და ექიდნეს (ქალგველა) ნაშიერი, გველეშაპისთავიანი (კისერზე გველები აქვს შემოხვეული), კუდიც გველისა აქვს, ზოგი ვერსიით მისი კუდი სრულდება გველეშაპის თავით. მოხსენიებულია თეოგანაში კირაგოლისთან და სხვა ავტორებთან. ქართულ, უფრო ზუსტად, სვანურ ფოლკლორში გვხვდება „საიქიოს შავი ძაღლი“. იგი, ისევე, როგორც კერბერი პირიდან დუჟსა და ცეცხლს აფრქვევს და ღამეს ანათებს, რათა ძირს ჩასული მხეჭაბუკი დაინახოს და დაგლიჯოს⁶. საინტერესოა სოკრატეს ფიცი – „გვიცავ ძაღლს“, რათა ღმერთები არ ეხსენებინა. ყოველივე აქედან გამომდინარე ჩვენ საქმე გვაქვს ღვთაებრივ ძაღლებთან. ისინი გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებენ ქართული ეპოსის ყურმასთან, მაგრამ ამაზე ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მგლისა და ძაღლის პარალელური სახეები და მათი კულტი გავრცელებულია თითქმის მთელ მსოფლიოში. ისინი კიდევ უფრო მჭიდრო კავშირს ამჟღავნებენ ვეშაპის კულტთან.

საქართველოში მგელ-ძაღლის კულტი უძველესია. იგი ტიპოლოგიური თვალთახედვით უძველეს ტოტემურ წარმოდგენებს უკავშირდება. განვითარების ადრეულ საფეხურებზე, ქართველურ ტომებს შორის მგელ-ძაღლი უფრო ფართოდ გავრცელებული ტოტემი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ხარი. ნ. მარის აზრით, ძველი კოლხეთის სახელში – *გერისში* იმალება ძირი ***გერ-**, რომელიც მსგავსებას ამჟღავნებს მგელთან და გველთან. ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ თუ რამდენად მართებულია ეს ეტიმოლოგია, რადგან სხვა უფრო დამაჯერებელი აზრიც არსებობს (**გერისი-გურისი-გურია**), თუმცა ეს ასეც რომ იყოს, იგი მაინც არ გამორიცხავს მგელ-ძაღლის კავშირს, ერთის მხრივ, გერისთან, ხოლო, მეორეს მხრივ, გურისთან. ასევე, მის მჭიდრო კავშირს გველთან. ამ ტიპის ეტიმოლოგიებით არაერთი მეცნიერი იყო დაინტერესებული. მაგალითად, ი. მეშხანიშვილი ცდილობდა ორი მეგრული ანალოგიური ძირების მსგავსება (**გურ-გვილ** და **გურ-მგელი**) დაესაბუთებინა.

მგლის ან ძაღლის, უფრო ხშირად კი ძაღლის, როგორც ორმაგი ტყუპის ცალი ღვთაების ხატი ცნობილია რემისა და რომულის სახითაც. ისინი მგლის ძუძუნაწონი არიან. მათი ანთროპომორფული სახე უნდა იყოს წყვილი მგელ-ძაღლები – გერმანიკული ოდინ-ვოტანი. ცნობილია აგრეთვე ძაღლების წყვილი – მწვეარნი ხევსურულ მითოსში. კოლხურ მითოლოგიაში კი ტყუპი ძაღლი **ალშეინტორი**, რომლის გამოსახულება რგოლით შეერთებული, გადაჭდილი წყვილი ძაღლია.

ვ. ივანოვი თავის წერილში, რომელიც მგლის კულტს ეხება აღნიშნავს, რომ **ალაშკანდარი** აფხაზურ საბრძოლო ხომალდს ეწოდებოდა, რაც წარმოადგენდა ძველი *გერმანული* ზოომორფული კენინგების პარალელს. იგი გვეუბნება: «наименование абхазских боевых судов-лодок алешкандари». ამ ნავს მოიხსენიებს ვახუშტი „საქართველოს გეოგრაფიაში“, მაგრამ ვ. ივანოვს ეს ცნობა აღებული აქვს ც. ბუანიას წიგნიდან «Из истории хозяйства и культуры абхазов» (**ბუანია**, 1973:224). ჩვენ პირდაპირ ვახუშტის ჩანაწერებს მივმართეთ. ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომში **ალაშკანდარი** საერთოდ არ არის ნახსენები, მაგრამ მოხსენიებულია **ოლეჟკანდარი** – „ხოლო კაცნი მგვანენი მეგრელთა და უმეტეს ცქვიტნი და ტანოვანნი, წერწეტი,

⁶ შეადარეთ ჰერეკლეს მეთორმეტე გმირობას, რომელიც იყო მისი ბოლო და უმძიმესი, გადაულახავი ბარიერების მქონე გმირობა. მიწისქვეშეთის მცველი ძაღლი ჰერეკლემ დაამარცხა და ჰადესიდან გამოიყვანა (იხ. **Грейвс**, 1992:384). აქ აშკარაა ბერძნული მითოლოგიური პერსონაჟის – ჰერეკლესა და ქართული (სვანური) მხეჭაბუკის ტიპოლოგიური თანხვედრილობა.

მპარვანი, ავაზაკნი, ზღუათა შინა მავალნი *ოლეჯკანდისებითა* (ბატონიშვილი, 1983:785). სულხან საბა ორბელიანთან *ოლეჯკანდარი* ან *ოლაჯკანდარი* განმარტებულია როგორც მომცრო კატარღა. თუ რატომ ჰქვია კატარღას ოლეჯკანდარი საბა ამის შესახებ არაფერს გვეუბნება. სიტყვის ერთი ნაწილი **ჯკად-* ჭედვასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. თ. ბერაძის წიგნში წავაწყდით ასეთ განმარტებას: „ეს ტერმინი გამოჩენილი მეცნიერის ნიკო მარის აზრით, მეგრული *ოლეჯკანდუადან* მოდის, რაც გადაჭედის ნიშნავს. როგორც ჩანს ჩვენს წინაპრებს ახალი ტიპის ნავისათვის სახელის დარქმევის დროს, ყურადღება მიუქცევიათ იმ ტექნიკური სიახლისათვის (გვერდებზე ფიცრების მიჭედება), რომელიც *ოლაჯკანდარს* ნუშა ტიპის ნავისაგან განსხვავებით გააჩნდა“ (ბერაძე, 1941:65). ასე რომ «наименование абхазских боевых судов-лодок aleskandari» ვახუშტისთან ამ ფორმით არ არის ნახსენები, მაგრამ შეიძლება *ალეშკანდარი*, მეგრული *ოლეჯკანდარის* აფხაზური ვარიანტი იყოს.

მგლისა და ძაღლის კულტების გავრცელებაზე მიგვივლითებს ქართული ონომასტიკაც. ასეთია: *მგელიკა, ძაღლიკა, მგელაძე, გელაძე...* სვანურ მითოსში მგელი წმიდა ჯგრაგის მხლებელია და ებრძვის დაღებს, ხოლო ვ. ბარდაველიძის მოწმობით სვანურ რიტუალურ ჭოკებზე წამოცმული იყო მგლის ტყავი. იგი ხშირად ფიგურირებს ბალადებსა და ხალხურ ლექსებში, ამირანიანის ეპოსში. ძაღლები გამოსახულია აგრეთვე თრიალეთის ვერცხლის თასზე სიცოცხლის ხესთან და ასევე ძაღლის თუ მგლის ტყავმოსხმული ადამიანების რიტუალური მსვლელობის ფონზე. ყველაზე უფრო დიდი ნივთიერი საბუთი კი ყობანური და კოლხური ცულებია, რომლებზეც ხშირადაა გამოხატული ძაღლი. შიდა ქართლში თლიის სამარონების გათხრების დროს აღმოჩნდა ბრინჯაოს ცულები, სადაც ძაღლები გამოსახულნი არიან კომპოზიციაში თევზთან და გველთან ერთად. ამ მხრივ საინტერესოა სამთავროს ნეკროპოლის ბრინჯაოს ქამარი, რომელზეც გამოხატული არიან, ასევე, ძაღლები თევზებთან კომპოზიციაში. საყურადღებოა ერთი კომპოზიციაც (ურუშაძე, 1980:72). ორი მხრიდან სტილიზებულ „ზიგზაგებს“ (ზიგზაგი წყლის სიმბოლოა) შორის წარმოდგენილია თევზი. მის წინაა ძაღლი, რომელსაც კული სამკუთხედით უმთავრდება და აშკარად ყველა კულის ქვეშ სოლარული ნიშანია გამოსახული. ჩვენ არ შევუდგებით ამ კომპოზიციის სემანტიკის გაშიფრვას. აქ საინტერესოა ძაღლი თევზთან ერთად და კიდევ უფრო ის, რომ მას გველის კული აქვს. ძაღლი გველთან ერთად კომპოზიციაში დადასტურებულია ჩვენთვის საინტერესო რეგიონში – ხიხანის ხეობაში, სოფელ კალთაში, სადაც სამი გრავირებული ცული აღმოჩნდა (*კახიძე, დავითაძე, მამულაძე*, 1981:89). სხალთის ხეობის სოფელ ფუშრუკაულსა და ვერნებშიც აღმოჩენილია ბრინჯაოს ცულები, რომლებზეც, ასევე, ძაღლის სტილიზებული ფიგურებია გამოსახული. იქვე კონცენტრირებულია წრეები, დატანილია ჯვარი, მზე, გველი, და ზიგზაგები, წყლისა და ურთიერთგადამკვეთი ბადისებური ხაზები, მიწის სიმბოლოები. ჩრდილოეთ კავკასიაში სტანიცა ზემოვსკის ვეშაპზე ძაღლის სახით გამოსახულია დრაკონი, დაღებული ხახით. ამავე დროს ჩანს, რომ იგი ზღვის ურჩხულია. სამივე მათგანზე გამოსახულია ძაღლი, ორ მათგანზე კი ძაღლისა და გველის კომპოზიცია, სადაც მათი თავები ერთმანეთს ებჯინება, სხეულის შიგნით კი ჩახატული აქვთ კონცენტრირებული წრეები, მაგრამ აქ კული უკვე სამკუთხედით აღარ მთავრდება⁷. ნიშანდობლივია, რომ ამ ტიპის კომპოზიციებში ჩართულია კიდევ ერთი მითოლოგიური არსება – ირემი, რომელსაც საკრალურ გარემოში (შდრ. „ირმის ნახტომს“) მრავალფუნქციური ადგილი უკავია. სამთავროს ნეკროპოლის ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილი სარტყლის გამოსახულებების შემსრულებელი სამიწათმოქმედო ინტერესების ასახვიდან გამომდინარე მიმართავს ორ უძველეს სიმბოლოს – კომპოზიციის

⁷ კავკასიაში ძაღლის კულტის შესახებ იხ. *Миллер*, 1922.

მარცხენა მხარეს მებრძოლი ირმების მახლობლად თევზთან და მგელ-ძაღვთან შესატყვისობაში მხენელის მონაწილეობას. ისინი სარტყლის გამოსახულებებზე ყოველთვის მონაწილეობენ ისეთ სცენებში, რომლებიც უკავშირდებიან სამეურნეო სამუშაოების დაწყებას (Урушадзе, 1980:71).

ქართულ ტრადიციულ რწმენა-წარმოდგენებში ძაღლს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მისი საკრალური სახე ქართული ფოლკლორის ჟანრებიდან ყველაზე უკეთ ზღაპრებსა და მითოლოგიურ გადმოცემებშია ასახული, თუმცა არანაკლები მასალებია შემორჩენილი ეთნოგრაფიულ, ცოცხალ ყოფაშიც. დღემდე შემონახული შეხედულება ძაღლის ყმუილთან დაკავშირებით, რაც ხალხური გაგებით ოჯახის რომელიმე წევრის სიკვდილის მომასწავებელია. აქ მკაფიოდ ჩანს ძაღლის სხვადასხვა ფუნქციასთან ერთად მისი დემონური ფუნქციაც. ყმუილი, როგორც სიკვდილის მომასწავებელი, ხაზს უსვამს ძაღლის კავშირს მიწისქვეშეთის სამყაროსთან – ქთონურ ღვთაებებთან.

თევზის და ძაღლის, გველის და ძაღლის შეხვედრები ხშირია, მაგრამ ყველაზე უფრო დიდ ინტერესს იწვევს მაინც ცხოველი, რომელიც გველ-ძაღლია. ამ შემთხვევაში გველ-ძაღლის მიმართ ჩვენი ყურადღება განპირობებულია იმით, რომ ძაღლი გველთან ერთად კომპოზიციაში დადასტურდა ჩვენთვის საინტერესო რეგიონში – ხიხანის ხეობაში, სოფელ კალოთაში, სადაც, როგორც აღინიშნა, სამი გრაფირებული ცული აღმოჩნდა.

ინდოევროპულ ენებში არის სიტყვა ვიდრა, რომელიც რუსულში წავს ნიშნავს. ძველ ინდურში უდრა წყლის ცხოველი, ხოლო ბერძნულად ჰიდრა წყლის გველია (Фасмер, 1904). კელტურად ვიდრა წყლის ძაღლს აღნიშნავს, რომელიც შინაგანი ფორმით ემთხვევა ქართულ m-caw-zaxli (Иванов, 1980:59). როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებენ ვიდრა ძირის სიტყვა წყლის გველი ან წყლის ძაღლია. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ბერძნული მითოსის ჰიდრა (წყლის გველი) – ცხრათავიანი გველეშაპი, ლერნეს ჭაობის საშინელება, ექიდნესა და ტითონის ნაშობი (კუნი, 1965:372). ექიდნესა და ტითონის ნაშობია აგრეთვე კერბერი – სამთავიანი ძაღლი, რომელიც კავშირშია ქვესკნელთან. იგი, როგორც აღინიშნა, ჰადესის კარიბჭეს დარაჯობს. შემდგომ კერბერი, ისე, როგორც ჰიდრა, ჰერკულემ მოკლა. გარდა იმისა, რომ სამი თავი ჰქონდა კერბერს კისერზე გველები ეხვივნენ და ჩვენ უკვე ხაზი გავუსვით იმ ფაქტს, რომ მისი კუდი უზარმაზარი პირდაღებული დრაკონის თავით ბოლოვდებოდა (კუნი, 1965:58). ამას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, რადგან იგი გვიდასტურებს ძაღლის გველთან და გველეშაპთან, როგორც მიწისქვეშეთის ბინადრებთან, ფუნქციურ კავშირურთიერთობას. ნიშანდობლივია ისიც, რომ კერბერს, ჩვენი კოლხური ძაღლივით კუდი გველისა ქონდა. ბერძნული კერბერის მსგავსად ხომ არ იყო კოლხური კერბერიც მიწისქვეშა სამყაროს დარაჯი. საინტერესოა აგრეთვე, რომ ჰიდრასა და კერბერის მშობლები ექიდნა ქალგველა, ხოლო მამა ტითონი უზარმაზარი ურჩხული იყო, რომელსაც 100 თავი ჰქონდა. იგი ზევსთან მებრძოლი იყო. ადრე მცირე აზიაში ცხოვრობდა, შემდგომ კი როცა სიცილიასა და იტალიას მიადგა, იგი შებოჭეს და ეტნას წიაღში ჩააგდეს. ხახიდან ხან ღმერთების ხმა ამოსდიოდა, ხან ხარის ბღავილი, ხან ძაღლის ყეფა, ხანაც გველივით სისინებდა (კუნი, 1965:363). ტითონში თავმოყრილი იყო ვეშაპთან, უფრო სწორად, უკვე გველეშაპთან დაკავშირებული თითქმის ყველა ცხოველი: ხარი, ძაღლი, გველი. ქართულში არსებობს ისეთი სემანტიკური გადასვლები, როგორცაა გველი→ჭია→ჭიაყელა→ხვლიკი→გველეშაპი. დასადგენია გველი და გველეშაპი, როგორც ქთონური ღვთაებები – მიწისქვეშეთის სიმბოლოები (იხ. ქართული სიტყვა ქვეწარმავალი), უძველეს ხანებში, საგაზაფხულო-საშემოდგომო სამეურნეო ციკლის ფარგლებში იმავდროულად განეკუთვნებოდა თუ არა მოკვდავ და აღდგენად ღვთაებათა რიცხვს, თუმცა ერთი რამ – გველის საკულტო და სარიტუალო დანიშნულება ფაქტია. ქართველი ხალხის ტრადიციულ

საზოგადოებებში მისი სახელი ტაბუირებულია. იგი **უხსენებელი** და **უსახელო**ა. ტაბუირებული გველის სახელის ნაცვლად სხადასხვა სუბსტრატი გამოიყენება ქართული ენის მეგრულ განტოტებაში და სხვა ენობრივ განშტოებებსა თუ დიალექტებში: სამეგრელოში **უჩა-ღართაში** ანუ შავ-ჩოხოსანი, **თუდო გილერსარგალუ** – მიწაზე მხოხავი (მდრ. **Кипшидзе**, 1914), სვანეთში – **მეზირ** სალოცავის მნიშვნელობით, რაჭასა და ლეჩხუმში **უნასი** – წყეული, დასავლეთ საქართველოს რიგ მხარეში, მათ შორის აჭარაში **უხსენებელი** და **უსახელო**. საინტერესოა გველის აფხაზური სახელწოდებაც: **ა-მაათ/ა-ჰააზა** – მცოცავი, მხოხავი, (საქართველოში გველისა და სხვა კულტების შესახებ დაწვრ. იხ. **აბაკელია**, 1997:5-6). მითოლოგიური ტრადიციის თანახმად და ხალხური რწმენით გველი ბრძენია. გველს შეუძლია ადამიანი ყოველგვარი სულიერის ენის მიხვედრის უნარით დაასაჩუქროს. აჭარული ზღაპრების მიხედვითაც გველს ხელეწიფებოდა მისი კეთილისმყოფელისათვის, ყველა სულიერისა და უსულოსათვის ენის წვერით ენის ცოდნა გადაეცა (იხ. **რჩეული...**, 1949:140). ზემო აჭარაში ჩაწერილი ეთნოგრაფიული მასალებით ის პირი, რომელიც ცოცხალი გველისათვის ენის ამოძრობას შეძლებდა მაგიურ თვისებებს იძენდა, თუმცა ამის მისაღწევად ენა მუდმივად – ჯადოს სახით უნდა ეტარებინა (**ზოიძე**, 2005:228). ამაშიც გამოიხატება გველის დოვლათიანობისა და ნაყოფიერების ფუნქცია. სხვა მასალებით, იცოდნენ არა მხოლოდ გველის პერანგის, არამედ ენის შენახვაც. ენას ხშირად ჯიბითაც ატარებდნენ ან საქონლის სადგომის შესასვლელში ჩამოკიდებდნენ. იგი გველის პერანგის მსგავსად ამულეტად – გათვალვის საწინააღმდეგოდაც გამოიყენებოდა. მიმართავდნენ გველის ენისა და ხერხემლის ძვლის აკვნის ქვეშ შემოდების ან აკვანზე შებმის ჩვეულებასაც – „ბავშვს ავი თვალი არ მიეკარება, იგი ენამახვილი გამოვაო“ (იხ. **ფარტენაძე**, 1992:108). განსაზღვრულ შემთხვევებში ამა თუ იმ ტიპის გველი ფუძის მფარველად, ფუძის ანგელოზად მიიჩნეოდა და მისი კარ-მიდამოში მოკვლა იკრძალებოდა, უფრო ზუსტად, თაყვანისცემის საგანი იყო არა ყოველგვარი გველი, არამედ კარ-მიდამოში შენიშნული შავი გველი. ეს იყო „ოჯახის გველი“, რომელიც კარ-მიდამოს მფარველობდა და ოჯახის კეთილდღეობას განსაზღვრავდა. მისი წყენინება ან მოკვლა უბედურების მომასწავებელი იყო (იხ. **ხახუტაიშვილი**, 1995:98). ფუძის მფარველ გველს კარ-მიდამოში ან სახლის საძირკველთან ხშირად ჯამით რძესაც უდგამდნენ – ესამოვნებაო. 1977 წელს ეთნოგრაფების მიერ სოფელ კალოთას (სხალთის – ხიხაძირის ხეობა) ერთ-ერთი მეკიდრის ოჯახში დადასტურდა წიფლის ხისგან გამოქანდაკებული ოდნავ დაკლაკნილი გველის გამოსახულება. ქვეწარმავალის თავი ქვემოთაა დახრილი მცირე ზომის ფიალისაკენ. გველის ეს ქანდაკება მფლობელთა განმარტებით ავი თვალისა და ავი სულების საწინააღმდეგოდ იყო გამოკვეთილი (**ვარშალომიძე**, 1979:75). არაა გამორიცხული ეს ფიალა გამოსატავდეს რძის ჯამს, რომლითაც შავ გველს კეთილგანწყობის მიზნით და მფარველობის მოსაპოვებლად ოჯახი უმასპინძლდებოდა.

შავ-ჩოხოსანი გველი ხშირად იხსენიება ქართულ ლოცვებშიც, სადაც პირდაპირაა აქცენტი გაკეთებული გველის ქთონურობაზე – მიწისქვეშეთისათვის დამახასიათებელ შავ ფერთან კონტექსტში.

გველთან დაკავშირებით საქართველოში მრავალფეროვანი ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალებია გამოვლენილი. ამ მხრივ განსაკუთრებით აჭარის მთიანეთი გამოირჩევა, სადაც გველი სხვადასხვა ტიპის საკრალურ გარემოში მრავალი ფუნქციის მატარებელ არსებად წარმოგვიდგება. მასთან დაკავშირებული იყო რიგი ბუნებრივი მოვლენა თუ ადამიანისათვის აუცილებელი მხარდაჭერის ფუნქცია. იგი იყო ადამიანის მოდგმის წინაპარი და ოჯახის მფარველი, ამინდის

მმართველი, წყლის მფლობელი, ნაყოფიერებისა და მარადიულობის სიმბოლო, გრძნეული, მიცვალებული სული და სხვა⁸.

ქართველებში ძველად არსებობდა წარმოდგენები ბოროტი და კეთილი არსებების გველის პერანგით შემოსვის შესახებ. მკვლევრები ვარაუდობენ, რომ შეიძლება ეს მიაწინებდეს კეთილი და ბოროტი ანგელოზების არსებობაზე (რეხვიაშვილი, 1964:210). აქ კარგი იქნება თუ გავისხენებთ თქმულებათა ვარიაციებს ამირანის შესახებ – ბოროტი სულების წინააღმდეგ მებრძოლ სულკალმასს წელზე გველის პერანგი აქვს შემორტყმული. აჭარაში გავრცელებული რწმენა-წარმოდგენებით გველის ტყავი სამკურნალო თვისებების შემცველია და ადამიანისათვის წარმატების მომტანი. მას ხშირად ინახავდნენ კიდეც (გველის კულტის ზოგიერთი ამ და სხვა საკითხების შესახებ აჭარასა და საქართველოს შავიზღვისპირეთში იხ. ხახუტაიშვილი, მგელაძე, 2005:158-160). სამკურნალო დანიშნულებით გველის ცალკეული ნაწილის გამოყენება ფართოდ იყო გავრცელებული. სამკურნალო მიზნით ოჯახში შენახულ გველის ტყავს აჭარის მთიანეთის ოჯახებში დღესაც შეხვდებით. მიმართავდნენ გველის პერანგით დახრჩოლებას, რომელიც ტრადიციული შეხედულებით ცხროს ანუ ციებას (მაღარიას) და უშურს კურნავდა. გველის დამარხვის ადგილზე რამდენჯერმე გაგორება წელის ტკივილებს არჩენდა. უკვე დადგენილია გველის ნაკბენით მკურნალობის ხალხური საშუალებებიც. ირკვევა, რომ ყველაზე ეფექტური საშუალება იყო ნაკბენი ადგილის შინაური თხილის ფოთლის ნახარშში დაშუშება. სამკურნალოდ გამოიყენებოდა აგრეთვე ბალახი, რომელსაც ლაკარტა ეწოდება. მკურნალობა სამი დღის განმავლობაში გრძელდებოდა (ფარტენაძე, 1992).

საქართველოს შავიზღვისპირეთში, კერძოდ აჭარაში – ბობოყვათის ქვიშაზვინულების ნასახლარებზე აღმოჩენილი თიხის ფილები გველის გამოსახულებებით სარიტუალო საგნები ჩანს (თავამაიშვილი, 1987:30-41). დ. ხახუტაიშვილის დაკვირვებით ამგვარი შემკულობის ფილები აქ წარმოებული სამეურნეო საქმიანობის (მაგნეტიტის მოპოვება, მეთევზეობა,...) წარმატების გარანტი უნდა ყოფილიყო, ისე, როგორც ეს შეიძლება ითქვას საბერველების საქმენ მიღებზე დაქვრწილ გველის გამოსახულებების შესახებაც. ქობულეთში, ისპაანის ტორფქვეშა ნამოსახლარებზე არქეოლოგების მიერ უკვე კარგა ხანია

⁸ გვალვების დროს ამინდის ღვთაებისათვის წვიმის გამოთხოვის მიზნით იცოდნენ გველის მოკვლა. მოკლულ გველს თუ ხის ტოტზე ან სარზე ჩამოკიდებდნენ უსათუოდ გაწვიმდებოდა, ძველი სტილით აპრილის პირველ ოთხშაბათს ტყეში შეშის მოჭრასა და სახლში მიტანას ერიდებოდნენ – გვალვები დადგებოდა. დიდი ხუთშაბათის მომდევნო წითელ პარასკევს სრულდებოდა გველის კულტთან დაკავშირებული გზობის (შდრ. ბზობას) დღესასწაული ანუ გველების დღეობა, ყურადღებას იქცევს ბზობის დღესასწაულთან შინაარსობრივად ახლოს მდგომი გარგნობის დღის ციკლის რიტუალები – გველისა და კაცის (წყლის კაცი) ურთიერთობებთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები, რომელიც გზობისაგან განსხვავებით ძველი სტილით აპრილის პირველ ორშაბათს ემთხვევა. არც ამ დღეს შეიძლება ტყიდან შეშის მოტანა, რადგან ხის მჭრელს სახლში გველი მოჰყვებოდა, რომელიც კარ-მიდამოს აღარ მოსცილდებოდა. გარგნობის დღეს ეზოდან ოთახში წყლის შეტანასაც ერიდებოდნენ, რადგან ხალხური შეხედულებით სახლში ლოქორია (ლოკოკინა) დაისადგურებდა. ამ თემისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ გამოკვლევაში გარგნობა გარგანთან – ჯოხთანაა დაკავშირებული. ჯოხი კი გველთან ასოცირდება. სულხან საბა ორბელიანი გარა'ს განმარტავს როგორც „გრძლად ორ კაპი ჯოხი“ (ორბელიანი, 1949:68). ჩრდილო კავკასიურში – ვაინახურში, კონკრეტულად კი ჩენურ-ინგუშურში გარ აღნიშნავს მორის ნაფოტს (Чечено-ингушский..., 1962:99), ხოლო საკუთრივ ჩენურში გარ(ა) ნიშნავს გვარს, თაობას (შდრ. მგელაძე, 2002:108-120; 2005:80-81), ამასთანავე განაყოფი მორის ნაფოტს (Чечено-русский..., 1961). განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს აჭარაში დადასტურებული მითოლოგიური და შრომის პროცესში შესრულებული ლექს-სიმღერები: „გველი ხრილსა მძვინვარებდა“, „შარშანდელსა ნაყანევსა“, სადაც საუბარია გველისა და ოჯახის ნაბოლარა გოგონას ურთიერთობეზე. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ქალის გველზე მითხოვება და ქალის დაღუპვა ყანების, მოსავლის ბარაქიანობისათვის გაღვივებულ მსხვერპლს წარმოადგენდა (დაწვრ. იხ. ნოღაიდელი, 1935:50; ჩხეიძე, 1961:90; ხახუტაიშვილი, 1995:96; ფარტენაძე, 1992:106-112; თავდგირიძე, 2004:112-123; ზოიძე, 2005:228).

აღმოჩენილია გველის სქემატური გამოსახულება. გველი ერთ-ერთ მინიატურულ, აბაზანის ფორმის ტიგელზეა დატანილი. გვიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანაში გველის გამოსახულებას, როგორც აღინიშნა, რკინისსადნობი ქურების საბერველთა საქშენ თიხის მიღებზე აქერწავდნენ, ისე, როგორც თიხის სადგრებზე, თიხის ჭურჭლებზე, ბრინჯაოს ფიბულებზე, ბრინჯაოს პინცეტებზე, ბრინჯაოს ბალთებზე, ბრინჯაოს სარტყლებზე, სარიტუალო საკიდებზე, ბრინჯაოს კოლხურ ცულებზე. ამ უკანასკნელთან გველის გამოსახულება გვხვდება მშვილდისრიან მონადირესთან, თევზებთან, ფანტასტიკურ ცხოველებთან და მზის გამოსახულებებთან ერთად (შესაბამისი გრაფიკული გამოსახულებები და ილუსტრაცია იხ. **ხახუტაიშვილი**, 195:97).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ვარაუდობენ, რომ ბუნების დიდი დედის, შემდეგდროინდელი ცხოველთა მფარველი ღვთაების, ზომორფული ინკარნაციები: გველი, ძაღლი, ირემი, ტახი, ფრინველი, თევზი არსებათა ერთ კატეგორიას განეკუთვნებოდნენ. ამ მითოლოგიურ სახეებში ჩვენ ერთი და იმავე ქალღვთაების სხვადასხვა გააზრებასთან უნდა გვექონდეს საქმე. ქართული ფოლკლორული მასალების ანალიზით დადგენილია, რომ გველი, ისე, როგორც ირემი, ფრინველი და თევზი ფლობდა ისეთ თვისებებს, რომელთაც ადამიანისათვის ხან კეთილდღეობა, ხან კი უბედურება მოჰქონდა. ეს მითოლოგიური სახეები ავლენდნენ კავშირს სხვადასხვა სახის ღვთაებებთან – ზომორფულ, ადგილის, წყლისა და ზეცის ღვთაებებთან. აღნიშნულ თემატიკაზე მომუშავე მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ გველის, როგორც მავნე არსების გააზრება შედარებით გვიანდელია (იხ. **ხიდაშელი**, 1982:6, 61, 63). უფრო მეტიც, ეთნოგრაფიული მასალების ანალიზის საფუძველზე ასკვნიან, რომ გველისათვის ოჯახის მფარველის, დოვლათიანობისა და ნაყოფიერების ფუნქციის დაკისრება, მისი სხეულის ცალკეული ნაწილის სამკურნალო დანიშნულებით გამოყენება და მათთვის მაგიური უნარ-თვისებების მიწერა უნდა მომდინარეობდეს ტოტემური რწმენა-წარმოდგენებიდან, რაც უფრო არქაული ჩანს, ვიდრე მისი ბოროტებისა და ბოროტი ძალების სიმბოლური განსახიერება. ავტორთა ერთი ნაწილის დასკვნით, გველთან დაკავშირებული სინთეზირებული შეხედულებებიდან ადამიანის კეთილდღეობის, ავი სულებისაგან დამცველის, ადამიანისათვის სიცოცხლის მიმნიჭებლის, ნაყოფიერების ფუნქცია მისი საწყისი, თავდაპირველი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო (**ფარტენაძე**, 1992:109). თუ ამ მოსაზრებას გავიზიარებთ, მაშინ უნდა გაირკვეს გველის კულტის ქრონოლოგიური ურთიერთმიმართებებიც, ერთის მხრივ, ვეშაპოიდების კომპლექსის საკრალურ არსებებთან, ხოლო, მეორეს მხრივ, ქთონურ ღვთაებებთან, დემონურ სამყაროსთან და მიწისქვეშეთის შავი ფერის სიმბოლოებთან⁹. საკუთრივ ზომორფულ კულტთა ხანდაზმულობა რომ აშკარაა ეს ცხადია. მ. ხიდაშელი მიიჩნევს, რომ კავკასიური ცხოველური სტილი წარმოდგენს დიდ ტერიტორიაზე გავრცელებულ, ჩამოყალიბებულ ერთ მხატვრულ მიმდინარეობას, რომელიც სტილისტური ერთიანობით გამოირჩევა. იგი დაახლოებით ძვ. წ. IX საუკუნის ბოლოსა და ძვ. წ. VII საუკუნის ბოლომდე განაგრძობდა არსებობას. ავტორის შეხედულებით ამიერკავკასიაში მოსახლე ტომების ისტორიაში მოხდა უდიდესი სოციალური ძვრები და შესაბამისად გართულდა საზოგადოების რელიგიური ცხოვრებაც, რაზეც მეტყველებს ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი მსხვილი საკულტო ცენტრები, რომლებიც გამოირჩეოდნენ დიდი და მდიდარი სატაძრო მეურნეობით, ღვთაებისადმი შეწირული მრავალრიცხოვანი ნივთებით (**ხიდაშელი**, 1982:50). ერთი რამ ცხადია, დასახელებული საკულტო სიმბოლოების კავშირი ნაყოფიერებასთან

⁹ აქვე გათვალისწინებული უნდა იქნეს ადამიანთა მოდგმის წინაპრების – ადამისა და ევას შესახებ ბიბლიური გადმოცემა, რომელთა სამოთხის გართვა ცხოვრება სწორედ გველის ცბიერების საფუძველზე განისაზღვრა. თუ მივიჩნევთ, რომ ეს ბიბლიური თქმულება სხვებთან შედარებით არანაკლებ ძველია, მაშინ უნდა დაკონკრეტდეს გველის კეთილი და ბოროტი ფუნქციების თანმიმდევრობაზე არსებული შეხედულების ცალკეული დეტალი.

აშკარაა. ნაყოფიერების ღვთაებები კი რელიგიურ პანთეონში უძველეს ღვთაებათა რიგს განეკუთვნებოდნენ, რადგან ისინი იყვნენ სამეურნეო კეთილდღეობის მფარველები, რაც ადამიანის ცხოვრების უზრუნველყოფის პრიორიტეტულ საფუძველს წარმოადგენდა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, მათ შორის აჭარაში დაფიქსირებული ზღაპრები ამაზე უშუალოდ მიუთითებს. არსებობს გველის გადაყლაპვის მრავალი ვერსია. აჭარული ზღაპრის – „ჩობანის“ მიხედვით ირკვევა, რომ ქალს მუცელში გველეშაპი ყავს, ხოლო „შაჰზადეს“ თანახმად ქალის მუცელში გველია (ნოღაიდელი, 1935:95, 106, 116). ფშავში მშობიარობის გართულების შემთხვევაში ქმარი ადიოდა ცალკე მდგარი, საგანგებოდ მშობიარობისათვის აგებული შენობის სახურავზე და უწმინდური და ბოროტი ძალების განდევნის მიზნით თოფს ისვრიდა. ამით ქმარი ცოლს მშობიარობას უმსუბუქებდა. შემდგომ მასთან მიდიოდა პირი, რომელმაც შეძლო ბაყაყის გველისაგან განთავისუფლება. ეს პირი აძლევდა მშობიარეს წყალს და თან წარმოთქვამდა: „მე გავაცალკევე გველი და ბაყაყი, დედავ შეიღისგან განცალკევდით“. ამას სამჯერ იმეორებდა. ზოგჯერ მშობიარეს აძლევდნენ წყალს, რომელშიც თევზის კუდი იყო გარეცხილი (Макалатия, 1938:112).

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია გველის ისეთ უნივერსალურ სიმბოლოსთან კავშირი, როგორც წყალი იყო. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, ამას გვიდასტურებს წვიმის გამოთხოვის მიზნით გველის მოკვლის ჩვეულება, გვალვის საწინააღმდეგოდ ძვ. სტილით აპრილის პირველ ოთხშაბათს შემის სახელში მიტანის ტაბუირება, გზობის დღესასწაული ანუ გველების დღეობა, გარგნობა და სხვა. აჭარაში ჩაწერილი, წარდგინის თემატიკის ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა შეიცავს გადმოცემათა სხვადასხვა ვარიანტს, რომელთა შორის ერთ-ერთი უშუალოდ გველის კულტანაა დაკავშირებული. თქმულების თანახმად, „ღუნის დაქცევის დროს ხალხი გემით მიდიოდა თავის გადასარჩენად. თავგს გემის კედელი გამოუხრია, გემიც წყლით ავსებულა და ჩაძირვა დაუწყია. ხალხს უცილობელი დაღუპვა მოელოდა. ამ დროს გველი გამოდგმულა ხერხელში, რითაც გემში წყლის დაგუბება შეწყვეტილა, სამაგიეროდ გველს მოუთხოვია, რომ მას ადამიანზე კბენის უფლება ქონოდა. თავდაპირველად დათანხმებულან, შემდეგ კი ამაზე უარი უთქვამთ და გველი მოუკლავთ, დაუწყიათ და მისი ფერფლი გადაუყრიათ. ქარს ფერფლი ადამიანზე შეუყრია. თითქოს აქედან გაჩენილან ადამიანის პარაზიტები – ტილი და ბაღლინჯო“ (ფარტენაძე, 1992:109). წყალთან გველის პირდაპირ კავშირზე მიუთითებს ვეშაპოიდების ციკლთან დაკავშირებული გადმოცემები და გრაფიკული მონაცემები. შემთხვევითი არაა აჭარაში, ხიხაძირის ხეობაში ვეშაპოიდების ციკლის მეგალითური ძეგლის აღმოჩენა, ასევე კოლხურ ცულებზე საკუთრივ გველი და წყლის სიმბოლოები – ზიგზაგები რომ დასტურდება. გველისა და წყლის მფარველი, თუ წყლის ღვთაების თემატიკაზე აჭარის ხეობებში ჩაწერილი მრავალფეროვანი ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა ამ რეალობის პირდაპირი დადასტურებაა.

ქართულ ფოლკლორში, კერძოდ, კოლხურ რწმენა-წარმოდგენებებში, ასევე, არსებობს წყლისა და ძაღლის კავშირის კიდევ რამდენიმე დადასტურება. **მესეფები** – ნადირთ პატრონები, რომლებთანაც ამინდის ცვალებადობაც იყო დაკავშირებული, ზღვიდან ამოდიოდნენ და თან ორი ძაღლი ამოჰყვებოდათ ხოლმე (მდრ. თანდილავა, 1976; 1978:3-43; 1981). ესეც საკმარისი იქნებოდა ძაღლის კულტის წყალთან დასაკავშირებლად, მაგრამ გვინდა კიდევ ერთი ძაღლის – ქართული ფოლკლორის გამორჩეული გმირის – ყურშას ფუნქციურ იერსახესაც შევეხეთ. ქართულ სამონადირეო ეპოსში – ამირანიანის სხვადასხვა ლექსში ხშირად ჩნდება ძაღლი ყურშა, რომლის სახელი ხალხური ეტიმოლოგიით **ყურშავია**. ძაღზე საინტერესოა ყურშას გარეგნობის მეტაფორული აღწერა: „ყურშას ყურ-ტუჩი ოქროსი ასხია“. ოქრო ღვთაებრიობის, მზესთან წილნაყარობის სიმბოლოა. ამირანს ხომ ოქროს კბილი ქონდა. ყურშას თვალები „მთვარის ოდენაა“, ამირანის თვალები

კი „საცრის ოდენა“, ყურმას წარბები – გველებია. როცა მზეთუნახავზეა გამოთქმული მსგავსი შედარება, ის მართლაც პოეტური შედარებაა, ყურმას შემთხვევაში მათი გველობა საფიქრებელიც კია. გავიხსენოთ კერბერს ყელზე სამი გველი ეხვია. ყურმას ნახტომი ქვეყნის ოდენია, ხოლო მისი ყეფა ქუხილია. ეს ყველაფერი ღვთაებრივი რეგალიებია და მას ორ სკნელთან – ზესკნელთან და ქვესკნელთან აკავშირებს. მის ღვთაებრიობას ელ. ვირსალაძეც ადასტურებს: „ჩვენამდე მოღწეული ყურმას სიმღერა წარმოადგენს საგალობელს, ჰიმნს, ქებას, მიმართულს ზებუნებრივი არსებისადმი, რომლისგანაც, როგორც ჩანს, დამოკიდებული იყო ადრეული წარმოდგენებით, მონადირის ბედ-იღბალი (ვირსალაძე, 1964:66). ირკვევა, რომ ყურმას ღვთაებრივ იერარქიაში უფრო მაღალი ადგილი ეჭირა. ამ მხრივ საინტერესოა გალექსილი თქმულება ყურმაო. ეს ლექსი მოხსენიებულია დავით გურამიშვილთან და დავით მაჩაბელთან (სვანიძე, 1957:148). მიუხედავად იმისა, რომ თქმულება გვიან უნდა იყოს გალექსილი და გადაკეთების კვალიც აჩნია, მასში მაინც ჩანს არქაული პლასტი. ჩვენ მხოლოდ ერთ სტროფს მოვიყვანო ჩვენი მსჯელობის გასამყარებლად:

„ეგ არც ფრინველი, არც ოთხფეხია
თითქოს ერთიც და მეორეც არის
ეგ ღვთისაგან დაწყველილია
და მცველი ჯოჯოხეთის კარისა“ (სვანიძე, 1957:115).

აქ გარკვევით ჩანს მისი კავშირი ქოთნურ სამყაროსთან. „ქართულ ხალხურ სიმღერებში“ გაერთიანებულია კიდევ ერთი ჩვენთვის საყურადღებო ლექსი:

„ძაღლისა თავი ჰქონია
ფრინველის ფრთები მხარზედა“ (სვანიძე, 1957:119).

აქ უკვე ყურმას ზესკნელთან წილნაყარობაც დასტურდება. ძაღლის (/მგელის) ფუნქციებში ხშირად გამოკვეთილია კავშირი ასტრალურ ღვთაებებთანაც. იგი ხშირად ამ ტიპის ღვთაებების დამხმარედ წარმოჩნდება (Бардавелиძე, 1957:37-53).

გამორიცხული არაა, რომ ადრე ნაყოფიერების ერთ-ერთ ღვთაებას – წყალთა გამრიგეს მსხვერპლს სწირავდნენ საკრალური ცულით. ძაღლი კი – დარაჯი შავეთისა, ცულის პირზეა გამოსახული. თითქოსდა ასეთი რიტუალი ცულის დარტყმის შემდეგ შავეთის კარებში შესვლის უფლებას იძლეოდა.

ძაღლის კულტი საქართველოში, რა თქმა უნდა, ნადირთ პატრონთან იყო დაკავშირებული, შემდგომ კი მონადირეობის ღვთაებასთან, მაგრამ ჩვენი ფაქტები და მსჯელობა ადასტურებს, რომ ძაღლი წყლის კულტთანაც იყო კავშირში და, ამდენად, ვეშაპის კულტთან. ამ საკითხებს სამომავლოდ უფრო დაწვრილებითი კვლევა სჭირდება.

ამრიგად, ვეშაპი – ბაყაყი, სოფელ ვერნებში, ბრინჯაოს ცული ძაღლის გამოსახულებით გველთან კომპოზიციაში სოფელ კალოთაში – ამ ორი სემანტიკურად დაკავშირებული ძეგლის ერთ არეალში აღმოჩენა მიუთითებს, რომ აჭარაში, კერძოდ, ხიხანის ხეობაში, ისე, როგორც მომიჯნავე ხეობებსა და, საერთოდ, საქართველოს ტრადიციულ რეგიონებში, ფართოდ უნდა ყოფილიყო გავრცელებული ვეშაპის კულტი შესაბამისი საკრალური ატრიბუტებითა და მითოლოგიური პერსონაჟებით. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, დეტალურ კვლევას იმსახურებს ვეშაპებზე გამოსახული ფრინველების, კერძოდ, ყარყატის, ყანჩის და მათთან დაკავშირებული სხვა ფრინველების (არწივი, ფასკუნჯი,...) შინაარსობრივი და ფუნქციური ასპექტები, რამაც შესაძლოა ისტორიულ განვითარებასთან შესაბამისობაში ცალკეული ფრაგმენტის რეკონსტრუქციის საფუძველზე ერთიანი მითოლოგიური სურათის აღდგენაში დაგვეხმაროს. შემდგომ გამოკვლევებში შევეცდებით დაინტერესებულ მკითხველსა და ფართო აუდიტორიას მივაწოდოთ მეტ-ნაკლებად სრული ინფორმაცია ამ მითოსურ ფრინველებზე და გადავცეთ ჩვენეული ხედვა მათ მითო-რიტუალურ ფუნქციებზე.

literatura

- აბაკელია ნ., სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში, თბილისი, 1997
- ბარდაველიძე ვ., ქართული ღვთაება ბარბაღე, თბილისი, 1941
- ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი. – „ქართლის ცხოვრება“, IV, თბილისი, 1973
- ბერაძე თ., ზღვაოსნობა საქართველოში, თბილისი, 1981
- ბუანია ც. Из истории хозяйства и культуры абхазов, Сухуми, 1973
- გელოვანი ა., მითოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1983
- ვარშალომიძე ჯ., ორნამენტი ხეზე, ბათუმი, 1979
- ვირსალაძე ე., ქართული სამონადირეო ეპოსი, თბილისი, 1964
- თავაძე ი., არქეოლოგიური გათხრები ბობოყვანის კვიშაზვინულებზე. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, XVI, თბილისი, 1987
- თავდგირიძე ხ., ქალის გველთან ქორწინების მოტივი აჭარულ მითოლოგიურ ლექსში „შარშანდელსა ნაყანევსა“. – ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „შრომები“ (ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია), VI, ბათუმი, 2004
- თანდილავა ზ., ლეგენდა სოფელ ვერნებზე. – „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, II, თბილისი, 1978
- თანდილავა ზ., შენიშვნები მესეფებზე. – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბილისი, 1976
- თანდილავა ზ., მასალები მესეფებზე. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება“, IV, თბილისი, 1978
- თანდილავა ზ., ღვთაება მესეფის კვალი ლაზურ ფოლკლორში. – ფოლკლორული საკორდინაციო საბჭოს XX რესპუბლიკური კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1981
- თანდილავა**, 1981 – თანდილავა ზ., წყლის კულტი ქართულ ფოლკლორში. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება“, VII, თბილისი, 1984
- ზოიძე ი., წარმართული რელიგიის გადმონაშთები აჭარაში. – „საისტორიო მაცნე“, XIV, ბათუმი, 2005
- კახიძე ა. დავითაძე ი. მამულაძე შ., ახალი არქეოლოგიური მონაპოვრები სოფ. ხიხაძირიდან. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, X, თბილისი, 1981
- კიკვაძე ი., მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბილისი, 1976
- კიკნაძე ზ., შუამდინარული მითოლოგია, თბილისი, 1979
- კუნი ნ., ძველი საბერძნეთის ლეგენდები და მითები, თბილისი, 1965
- მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1940
- მაკალათია მ., მესაქონლეობა მესხეთში (სამცხე-ჯავახეთი). – „მასალები“ მესხეთ-ჯავახეთის შესწავლისათვის, თბილისი, 1972
- მგელაძე ნ., ერთი წარმართული რიტუალის შესახებ ღორჯომის ხეობაში. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება“, VII, თბილისი, 1984
- მგელაძე ნ., სულიერი სამყარო. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (აჭარა)“, ტ. I (უძველესი დროიდან ახ. წ. V საუკუნემდე), ბათუმი, 2007
- მგელაძე ნ., ქართული გვარი: სოციალური ფუნქცია, ტერმინის წარმომავლობა და გავრცელების ეთნოლინგვისტური არეალი. – „ქართველური მემკვიდრეობა“, VI, ქუთაისი, 2002
- მგელაძე ნ., აჭარული *ნოვრო* და *გვარი*, ბათუმი, 2004

- მგელაძე ნ. ტოტონავა გ., ვეშაპის კულტი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და ვეშაპიდეების შესწავლის ისტორიისათვის. – ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის „მუზეუმის მაცნე“, I, ბათუმი, 2008
- ნოღაიდელი ჯ., ეთნოგრაფიული ნარკვევები აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბილისი, 1935
- რეხვიაშვილი ნ., სალოცავი „მზიერი“ (გიუნე). – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“, XXIV-B, თბილისი, 1964
- რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები (ელ. ვირსალაძის რედაქციით), თბილისი, 1949
- სვანიძე გ., ქართული ხალხური სიმღერები და მათთან დაკავშირებული თქმულებები, თბილისი, 1957
- სურგულაძე ი., ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბილისი, 1986
- სულხან საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბილისი, 1949
- ფარტენაძე გ., გველის კულტი მაჭახლის ხეობაში. – ჟურნ. „ჭოროხი“, №1, ბათუმი, 1992
- ქართული (აჭარული) ზღაპრები (შეადგინეს, შენიშვნები, საძიებელი და ლექსიკონი დაურთეს აზიზ ახვლედიანმა, ეთერ ზოიძემ, ზურაბ თანდილაძემ, ალექსანდრე მსხალაძემ, ნანული ნოღაიდელმა და ნელი ცქიტიშვილმა), ბათუმი, 1973
- შამილაძე ვ., მესაქონლეობა დასავლეთ საქართველოში (აჭარის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), თბილისი, 1964
- შამილაძე ვ., კორიდას ადრეული ფორმების ისტორიისათვის საქართველოში ეთნოგრაფიული მონაცემების შექმნა. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურისა და ყოფის საკითხები“, I, თბილისი, 1973
- ჩაგანავა გ. ტულუში ლ. ხეცოიძე ე., მგლის კულტის პარალელები ინდოევროპულ, თურქულ და ქართველურ ცივილიზაციებში. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება“, XII, ბათუმი, 2007
- ჩავლეიშვილი ი., არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის უძველეს ნამოსახლარებზე 1983 წელს. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, XVI, თბილისი, 1987
- ჩხეიძე ჯ., შრომის პოეზიის ძირითადი სახეები აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში, ბათუმი, 1961
- ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წიგნი I, თბილისი, 1960
- ხახუტაიშვილი დ., ქობულეთის ქვეყანა, I, ბათუმი, 1995
- ხახუტაიშვილი ნ. მგელაძე ნ., აჭარის მატერიალური კულტურის ძეგლებში ასახული უძველესი რელიგიური წარმოდგენები. – „საისტორიო მაცნე“, XIV, ბათუმი, 2005
- ხიდაშელი მ., ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეული რკინის ხანაში (ბრინჯაოს გრავირებული სარტყლები), თბილისი, 1982
- Бардавелидзе В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси, 1957
- Варга Домкош. Древний Восток, Будапешт, 1979
- Грейвс Р. Мифы древней Греции, Москва, 1992
- Иванов Вяч. Сходные черты в культе волка на Кавказе, в древней малой Азии и на Балкана. - «Кавказ и Средиземноморье», Тбилиси, 1980
- Кун Н. А. Легенды и мифы древней Греции, Москва, 1955
- Мещанинов И., Змея и собака на вешовых памятниках архаического Кавказа. - «Записки Восточного Отделения Русского археологического общества», т. XXVI
- Макалатия С. И. Из старого народного быта пшавов. - «Советская Этнография», I, М.-Л., 1938

Мифология древнего мира, М., 1977

Миллер А. А. Изображения собаки в древностях Кавказа. - «Известия Государственной Академии Истории материальной культуры», т. II, Пб., 1922

Сихарулидзе А. Н. К вопросу о значении изображения быка на триалетслих вешапах и вешапоидах. - «Кавказский этнографический сборник», Тбилиси, 1972

Урушадзе Н. К исследованию сходных форм ритуально-магической изобразительной деятельности древнегрузинских племен. - „მაცნე“, სტუმრობს... სერია, I, 1980

Фасмер М. Этимологический словарь Русского языка, Москва, 1904

Чечено-русский словарь (под редакцией А. Г. Мациев), Москва, 1961

Чечено-ингушко-русский словарь (составители: А. Г. Мациев, И. А. Одзаев, З. Д. Жамалчанов), Москва, 1962

**ქართული და უცხოელი მეცნიერ-მკვლევარები
აჭარული ჩაცმულობის შესახებ**

ერთ-ერთ უძველესსა და მნიშვნელოვან მონაპოვარს კაცობრიობის კულტურის ისტორიაში სამოსელის დამზადება-გამოყენება წარმოადგენს. ხალხის მიერ საუკუნეთა მანძილზე გამოქმუშავებული ჩაცმულობის სახეები ატარებენ იმ ემპირიულ ცოდნას, რომელიც იძლევა შესაძლებლობას გაარკვიო ისტორიულ მოვლენათა განვლილი საფეხურები.

ქართული ჩაცმულობის ისტორიის უძვირფასეს წყაროს ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსი“ წარმოადგენს. მასში აღწერილია მემკვიდრის თანადროული და წინა პერიოდის ქართული ტანსაცმელი. სამწუხაროდ, მასში არაფერია ნათქვამი აჭარული ტანსაცმლის შესახებ.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომში „მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის“, განხილულია უძველესი დროიდან XIX ს-მდე არსებული ქართული ტანსაცმლის წარმოშობის და განვითარების პროცესი. მოცემულია ტანსაცმლის დიდი მრავალფეროვნება კუთხეების მიხედვით. აქვე აღწერილია აჭარელი ქალის, მამაკაცისა და ბავშვის ჩაცმულობის ელემენტები და ფორკად წოდებული კაბის ერთი ფორტი.

ი. ციციშვილის ნაშრომში მოცემულია აჭარული ტანსაცმლის ჩამონათვალი: „აჭარელი ქალის ჩაცმულობა: იჩლუდი, ფესი, თეფელუდი, ჩათაკა, ქემერი, სარტყელი, პერანგი, ზუბუნი, წინდები, ფლოსტები. აჭარელი მამაკაცის კოსტუმი შეიცავს: ჩოხას, შარვალს, პაიჭებს, ზუბუნს, ყაბალახს, თოლაბულუსის სარტყელს, სავაზნეს, ქისას, მათარას, სამასრეს, პერანგს, ლოფაჩინს, დამბაჩას, საპირწამლეს, ყამას“.

აჭარული ჩაცმულობის შესახებ მნიშვნელოვანი მონოგრაფია ეკუთვნის ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს ი. სამსონიას.

აჭარული ჩაცმულობის შესახებ ცნობები გვხვდება XVII-XIX სს. იმ მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომებში, რომლებმაც იმოგზაურეს აჭარაში. მათგან საყურადღებოა: ე. შარდენის, ე. მურიეს, დ. ბაქრაძის, გ. ყაზბეგის, თ. სახოკიას, ზ. ჭიჭინაძის, ალ. ფრენკელის, პ. კოვალევსკის, ვ. ლისოვსკის და სხვათა შრომები. მართალია, ისინი გაკვრით ეხებიან აჭარულთა ჩაცმულობას, მაგრამ მათი გაცნობა საჭიროცაა და საინტერესოც.

ე. შარდენი საქართველოში ჩამოვიდა XVIII ს. 80-იან წლებში. გზად გონიოში გამოიარა, სადაც მისი ყურადღება მიიქცია თოვლზე მოსიარულე მამაკაცების ფეხსაცმელმა, უფრო სწორად თხილამურებმა: „ჩემს ყოლაუზებს ფეხებზე ეცვათ ერთგვარი თოვლზე სასიარულოდ მოწყობილი ქალამნები, რომლებიც მე მხოლოდ ამ ქვეყანაში ვნახე. ამ ფეხსაცმელს ძირი გრძელი და თხილამურის მაგვარი აქვს, თუმცა ისე განიერი არაა. აგრეთვე ბადე უფრო თხელია და ფიცარი მთლად მრგვალი, ეს ფეხსაცმელი იფარავს თოვლში ჩაფლობისაგან, რადგან თითის დადებაზე მეტი არ ჩადის თოვლში. ისინი მარდად დარბოდნენ თოვლზე, მხოლოდ მქრქალ და გაურკვეველ კვალსა ტოვებდნენ, რადგან ამ ფეხსაცმელს არც თავი უჩანს და არც ბოლო“.

ე. მურიე აჭარულ ჩაცმულობაზე ნაშრომში – ბათუმი და ჭოროხის აუზი, წერს: „...თავზე ახურავს ყავისფერი ყაბალახი, ზოგჯერ წითელი სარჩულით, ტანზე აცვია მოყვანილი ყავისფერი ან ნაცრისფერი მაუდის ქულაჯა, რომლის ქვეშ ღია ფერის ახალუხი მოჩანს. ახალუხი პატარა წითელი თასმებით იკვრება. იმავე ქსოვილის შარვალი წვივებთან და კოჭებთან ფართოვდება, წელს ქვევით იკეცება და რამდენიმე არშინის წვრილი თოკისაგან დაწნული ღვედით იკვრება, რომელსაც

ქუგად წოდებული ღია ფერის ქამარი ფარავს. ფეხზე შალის წინდებს და ტყავის წულა-ჩუსტებს იცვამს“.

ვ. ლისოვსკი ყურადღებას ამახვილებს ადგილობრივად კუსტარული წესით დამუშავებულ ძაფებსა და მისგან უხეში ქსოვილის მიღებაზე და წერს, რომ ვინაიდან მხარეში არ არის ფაბრიკა-ქარხნები ადგილობრივი მცხოვრებლები თვითონ ამზადებდნენ საყოფაცხოვრებო და სხვა საჭირო ნივთებს: „...უხეში, კუსტარული საშუალებით სახლში ან უმნიშვნელო სახელოსნოებში, რომელშიც მეპატრონის გარდა 2-3 ოსტატი მუშაობს...“. იგი მოკლედ აღწერს ქსოვილის დამზადებას: „შალის ქსოვილი მიიღება ცხვრისა და თხისაგან. ცხვრებს ყველას კრეჭენ, თხებს კი ისეთებს, რომლებიც არ იწველიან... შალისაგან ამზადებენ ნოსებს-ფარდაგებს, ტომრებს. შედარებით წარმატებით სარგებლობს სახლში დამზადებული გამძლე და უხეში შალი – შავი, რუხი და ყავისფერი, რომლითაც ადგილობრივი მცხოვრებლები იკერავენ ზედა ტანსაცმელს. შალის ქსოვილი არის ვიწრო განის“.

საქონლისაგან მიღებული ტყავისაგან ამზადებენ ფეხსაცმელს, აგრეთვე სამგზავრო ტომრებს. თხის ტყავისაგან გუდას“.

ვ. ლისოვსკის აზრით აჭარის მხარეში ძირითადად ტანსაცმლის ორი სახეობის მოდელია გავრცელებული: 1. ის მაცხოვრებლები, რომლებიც განეკუთვნებიან ქართველებს (ქრისტიანებს) იცვამენ აჭარულად და 2. მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც არ ლაპარაკობს ქართულად – მათში ბატონობს თურქული მოდა. ვ. ლისოვსკის შეხედულებით აჭარული ტანსაცმელი, რომელიც თითქმის მთელ მხარეში ბატონობს, დიდად არ განსხვავდება გურულისაგან. იგი იქვე აღწერს თურქული წარმოშობის სამოსსაც: „თურქული წარმოშობის მამაკაცის სამოსს შეადგენს: ფართო შარვალი, ქვევით ოდნავ შევიწროვებული, ფართო ქურთუკით და უილეტით რუსული ჩითის ან ადგილობრივი ქსოვილისაგან. ფეხსაცმელი ე. წ. „მანუსი“ არ განსხვავდება აჭარულისაგან. თავსაბურავია წითელი ფერის ფესი, შემოხვეული ჩალმით, რომელიც თეთრი ფერის ქსოვილია.“

აჭარელი ქალებიც იცვამენ თურქულად. მათი ტანსაცმელი არაფრით განსხვავდება შავშეთსა და არტანუჯში მცხოვრებ ქალთა ჩაცმულობისაგან. ისინი იცვამენ გრძელი ჩითის ხალათებს, ძირითადად წითელ-ყვითელი ფერის, გვერდებზე ფართოა, წელს ქვემოთ გადაჭრილი, გვერდებზე ჩაჭრილები, საიდანაც ჩანს ჩითის ფართო შარვალი, რომელიც თითქმის კოჭებამდეა და შემოხვეულია ფეხებზე“.

საბოლოოდ, ვ. ლისოვსკიმ აჭარულ ტანსაცმელს ასეთი შეფასება მისცა: „აჭარული ტანსაცმელი, მიუხედავად უხეში ქსოვილისა, გამოირჩევა სიფაქიზით, რადგან ლამაზი და ფერადი ნაქარგებითაა დაფარული, ამავე დროს მოხერხებულია“.

პ. კოვალევსკის ნაშრომში აღწერილია აჭარელი მამაკაცის ჩაცმულობის ცალკეული ელემენტები. შიგ მითავსებული ფოტო-სურათებით შესაძლებელია ქალაქელი და სოფლელი მამაკაცის ჩაცმულობის გამიჯვნა.

XIX საუკუნიდან აჭარის მაღალმთიან სოფლებშიც უკვე ჩნდება შემოტანილი საქონელი, მათ შორის ქსოვილები, განსაკუთრებით ჩითი და შალი. აღნიშნულმა ქსოვილებმა თანდათან ადგილობრივად დამზადებული უხეში შალისა და ბიახის ქსოვილების ადგილი დაიკავა. ამის შესახებ დ. ბაქრაძე წერდა: „ბათუმი უმნიშვნელო ვაჭრობას ეწევა... ინგლისიდან და შვეიცარიიდან შემოაქვთ ბამბის ნაწარმი, ალუბოდან და დამასკოდან – აბრეშუმის ქსოვილები, ყირიმიდან და საქართველოდან – მატყლი“.

გ. ყაზბეგი შენიშნავს: „ადგილობრივ მაღაზიებში – დუქნებში, ძირითადად ვაჭრობენ სომხები, ბერძნები. სომხები ყიდნიან საოჯახო ნივთებს, ხოლო ბერძნები სხვადასხვა ქსოვილებს, შემოტანილს საზღვარგარეთიდან. განსაკუთრებული მოთხოვნაა ინგლისურ ქსოვილებზე, რომლითაც მარაგდება ყველაზე დაშორებული

სოფლებიც კი. ეს არის იაფი ჩითები და შალის ქსოვილები ადგილობრივი მცხოვრებლების გემოვნების. რუსული ნაწარმი აქ არ იყიდება“

ზ. ჭიჭინაძე წიგნში „მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში“, მიიჩნევს, რომ აჭარელი ქალის ტანსაცმელი უფრო ოსმალურია, ვიდრე ქართული. მისი აზრით, მუსულმანობის მიღებამდე ისევე ეცვათ, როგორც საქართველოს სხვა კუთხის ქალებს, მაგრამ შემდეგ ქართული კაბები მოუსპიათ და წითელ-ყვითელი კაბები ჩაუცვამთ ოსმალურის მსგავსად და ჩადრიც შემოუღიათ. სამწუხაროდ ზ. ჭიჭინაძემ აჭარელი ქალების ჩაცმულობაში ვერ შეამჩნია ქართული ელემენტების არსებობა.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს მხატვარ ვ. ილუშინის ნამუშევრები, რომლებიც შესრულებულია აჭარაში მოწყობილი საველე ეთნოგრაფიული ექსპედიციების დროს. მხატვრულ ტილოებზე ისინი დაცულია ხ. ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში, სადაც კარგად ჩანს აჭარელი ქალისა და მამაკაცის ჩაცმულობა.

ვრცელ დახასიათებას იძლევა თ. სახოკია წიგნში „მოგზაურობანი“ იგი სხვადასხვა ადგილას აღწერს აჭარულ ჩაცმულობას: „...მოკლე კვართუა ეცვათ ადგილობრივად მოქსოვილი შალისა, ტანზე შემოჭერილი, ამავე შალის ძიგვა, საჯდომთან დანაოჭებული და ფეხებთან კი მჭიდროდ შემოკრული. თავზე წითელი ოსმალური ფეხები ეხურათ“. „ყველას ერთგვარად აცვიათ ტანთა: შალის მოკლე ჩაქურა, დოშლული, ნაოჭებიანი, ტოტებვიწრო ძიგვა, შალისავე ჭრელი წინდები და ქალამნები, წელზე ბრტყელი ქამარი აქეთ შემორტყმული, სრულიათ სადა... თავზე ყაბალახი აქვს შემობლანდული, ზოგს ფესიცა ახურავს“.

უფრო დაწვრილებით თ. სახოკია აჭარელი ქალისა და მამაკაცის ტანსაცმლის აღწერას კიდევ უბრუნდება: „აქაური შალის ჩოხა წელს ქვემოთ ოდნავდა სცდება და ჩატანებულია აქაურ შალისავე ძიგვაში. ჩოხას ქვემოთ ზუბუნი აცვიათ, ზუბუნი ჩითისაა და საზამთროდ დაბამებულია, ხოლო საზაფხულოდ იგივე ზუბუნი უსახელო და დაუმბამბავია და სახელად ელეგი ჰქვია. ძიგვა საჯდომთან ძალზე დანაოჭებულია, სიარულს და ძირს დახრას სრულებით არ უშლის. ბოლოში ვიწროვდება, წვივებს მჭიდროდ ადგია და ფეხებზე პაჭანაგით არის მიმაგრებული. ფეხზე ადგილობრივი მოქსოვილი ძალზე სქელი და ჭრელი წინდები აცვიათ და წინდებზე ჩაფულას (ქალამანს) ატარებენ. თავზე უეჭველად ყაბალახი უნდა ჰქონდეს შემობლანდული კოხტად. თავ-მომწონენი ზაფხულობით სირმა შემოვლებულ ჩოხას, ზუბუნს და ძიგვას შავი სატინისას ატარებენ. ჩვენებური ჩოხა-ახალუხი აქაურ ბეგებსდა აცვიათ...“

აჭარელი ქალის ტანისამოსი თავისებურია. ზევიდან აცვიათ ქათიბის მსგავსი სირჩა-ჩითისა, დაბამბული ანუ უბამბო სეზონის მიხედვით. სირჩას ქვემოთ ატარებენ კაბას, კაბის ქვეშ პერანგსა და მის ამხანაგს, აღისფერ ჩითისაგან შეკერილს. პერანგის ამხანაგი მეტად განიერია, მხოლოდ კოჭებთან ვიწროვდება, თავში თეთრი არშია აქვს გადაკერებული ხონჯრისათვის... თავზე შემოკრული აქვს ჩითივით იაზმა, იმის ზემოთ თავის გარშემო ლეჩაქი, რომლის ერთი ყური წელზეა გადაშვებული, წინ სახეზე შემოკრული აქვს სინათლის სანახავად თხელი მანდილი-ფეჩა. ყველა ამის გარშემო გადაფარებული აქვს თეთრი ჩადრი თავის დასამალავად... ფეხებზე ჩუსტები აცვიათ აღმართებზე სიარულის დროს, ხოლო ვაკეში დადიან ნალიანით (ხისგან გაკეთებული მაღალქუსლებიანი საცმელია, ზევიდან სამოგვე აქვს გადაკრული ფეხის შესაყოფად და დასამაგრებლად)“.

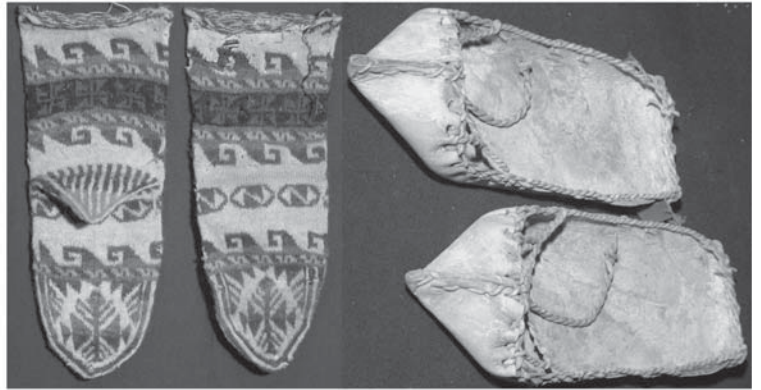
ა. ფრენკელს მიაჩნია, რომ „ქობულეთელებმა შემოინახეს წინაპართა ტანსაცმელი... თავზე ყაბალახი ახურავთ... ჩოხა მჭიდროდ ადგათ ტანზე, მის ქვეშ ჟილეტი (კავტანი, ელეგი) წითელი ფერის ნაჭრისაგან. შარვალი ეკერის ფეხებს, ხოლო ზემოთ ძალიან ფართოა და მუცელსა და წელზე აქვს უამრავი ნაოჭი, ქურთუკი და შარვალი იკვრება შალის უხეში ნაჭრისაგან. წელზე შემოხვეული აქვს ქამარი (სილაელოგი) ღია ფერის დაკეცილი ნაჭერი. აქეთ ჩანთა (კარშუმ-ლუგი) და ტყავის მათარა წყლისათვის.

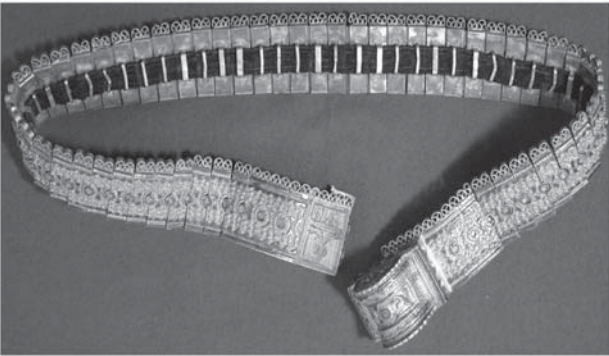
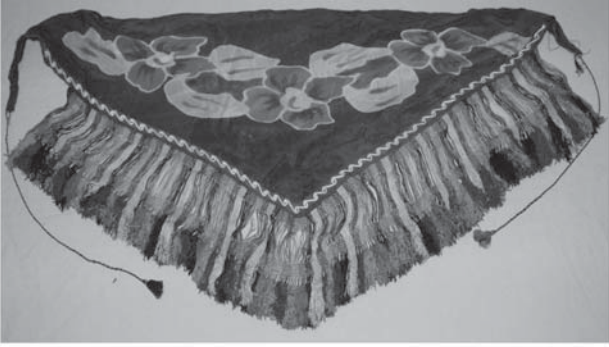
ქობულეთელი ქალის ჩაცმულობაში შედის: „პერანგი მუხლამდე, შარვალი, რომელიც ძალიან ჰგავს მამაკაცის შარვალს და რომელიც იკვრება ხვანჯრით. ზემოდან კაბა და წინსაფარი, რომლებიც მოქარგულია მრავალფეროვანი ძაფებითა და თისმებით. თავზე წითელი ფესით, რომელიც დაფარულია ფართო ჩაღრით, აქურად ჩარჩაბით... ისინი ძირითადად თხელი, გამჭვირვალე ცისფერი ან ყვითელი ფერის ქსოვილისგანაა დამზადებული“. იქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ „...თურქი ქართველები ჩაცმულები არიან ნაციონალურ კოსტუმებში, მხოლოდ თავზე დასახურავად იყენებენ ფესებს, ქსოვილის ნაჭრით შემოხვეულს – ასეთია ჩაღმა. მოლა ატარებს თეთრი ფერის ჩაღმას, ნასწავლი, ძირითადად შეიხ-ელ-უსლამის სკოლიდან ჩამოსულები კი მწვანეს“.

აჭარული სამოსი თავისი გარეგნული იერით, დამზადებისა და მოხმარების წესების თვალსაზრისით გამორჩეულ ადგილს იჭერს ქართული ჩაცმულობის ისტორიაში.

ლიტერატურა

1. ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათ., 1987, გვ.25.
2. კოვალევსკი პ., კავკასია, ტ. I, სანკტ-პეტერბურგი, 1914, გვ.219
3. მურიე უ., ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ბათუმი, 1962, გვ. 34
4. სახოკია თ., მოგზაურობანი, თბილისი, 1950, გვ. 113,191,192.
5. ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში, თბილისი, 1976, გვ.11.
6. შარდენი უ., მოგზაურობა საქართველოში, თბილისი, 1935, გვ. 52.
7. ციციშვილი ივ., მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954, გვ.6
8. ჭიჭინაძე ზ., მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, ტფ., 1913, გვ. 86.
9. ჯავახიშვილი ივ., მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, ტ. III, IV, თბილისი, 1962, გვ. 4
10. Лисовский В. Я., Чорохский край. Военно-статистический очерк. Тф., 1887. с. 103,123
11. Френкель А. Очерк Чурук-су и Батума, Тф., 1879. с. 19-20.

**აჭარის ბანთავისუფლება ქართულ პერიოდულ პრესაში
(„დროებისა“ და „ივერიის“ მასალების მიხედვით)¹⁰**

1978 წელი დიდი ზეიმია ქართველი ხალხის ისტორიაში. ასი წლის წინ რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლების ომის შედეგად აჭარა დაუბრუნდა დედა სამშობლოს, საქართველოს. სამასი სისხლიანი წელი გამოიარა ძველი ტაოს ამ პატარა ნაწილმა, რომ შეუბღალავად მოეტანა ძმებთან ქართული ენა. სამასწლოვანი ტრაგედია XVI საუკუნეში დაიწყო. ბიზანტიის დაცემის შემდეგ, კიდევ უფრო გაძლიერებული ოსმალეთი ამიერკავკასიის დასაპყრობლად მოიწვედა. კერძოდ, 80-90-იან წლებში ოსმალებმა შესძლეს დაეპყროთ სამცხე-საათაბაგო, საქართველოს ერთი მესამედი. აჭარაც დაპყრობილ ტერიტორიებში მოექცა. ოსმალებმა საათაბაგოში „სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადეს ქართულ სოციალურ-პოლიტიკურ წყობილებასა და კულტურას, იგი ოსმალურით შეცვალეს და ეროვნული გადაგვარების გზით წაიყვანეს“ (სინ, 1974:9). დამპყრობლებს ასიმილაციის პირველ პირობად მუსლიმანური რელიგიის დანერგვა მიაჩნდათ. ისინი არაფერს ერიდებოდნენ ამის მისაღწევად. ტანჯვა-წამების ხერხების ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა და მათ არც ჰქონიათ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ისლამის დანერგვაში. ისლამის დანერგვა უფრო ეკონომიკურმა ფაქტორმა გადაწყვიტა. ტერორმა და სისხლიანმა რეჟიმმა ვერ დააშინა და გასტეხა ქართველი ხალხი, ისინი არ სთმობდნენ ქრისტიანულ რელიგიას. ზ. ჭიჭინაძეს აჭარაში ადგილობრივი მცხოვრებლებისაგან ჩაუწერია გადმოცემები და ლექსები, თუ როგორ ხდებოდა დღვანისა თუ ქობულეთის გამუსლიმანება. ყველგან სისხლსა და ცრემლების ზღვა იდგა. თურქები აჩანაგებდნენ და სპობდნენ ყველაფერს. სულხან-საბა ორბელიანი თავის „მოგზაურობა ევროპაში“ წერდა: „სადაც თათარს მიუღწევია, იქ ღვთის ნათელი აღარ დამდგარა, ისარს გაუოსრებია. ნეტავი ნახოთ და ვინც ნახავთ ჩემს სიმართლეს მაშინ შეიტყობთ“. თურქებმა საქართველოს ამ ნაწილსა და კონსტანტინოპოლის ალებით გადაღობეს სახმელეთო და საზღვაო გზა აზიასა და ევროპას შორის. „ამ დიდ სავაჭრო-სატრანსპორტო გზაზე მდებარე სახელმწიფოს ცხოვრება ჩაკვდა, სასტიკმა და ველურმა „ოსმალომ“ გაავერანა და გააპარტახა დაპყრობილ ხალხთა კულტურა“ (მაისურაძე, 1943:3). ქართველების ერთი ნაწილი დაპყრობილ მხარეებში ვერ ურიგდებოდა ოსმალთა ძალადობას, საქართველოს სხვა კუთხეებში სახლდებოდნენ და ცდილობდნენ თან წარეტანათ და გადაერჩინათ საეკლესიო-სარიტუალო ნივთები. საინტერესოა, რომ სწორედ ამ გზით მოხვდა აჭარა-მესხეთის საზღვარზე მდგარი ზარზმის მონასტრის ხატი შემოქმედში. „მას ჟამსა შინა, ოდეს პატიოსანი და დიდი საათაბაგო საქრისტიანო უსჯულოთაგან და უღმრთოთა აგარიანთა მიერ განირყუნა, იწყო მოკლებად ჰსჯულმან ჩვენმან და აღორძინებად ჰსჯულმან მაჰმადისამან, მაშინ ჟამსა საათაბაგოს ურწმუნოთა და ბილწთა თათართაგან განირყმნა ზარზმის საყდარი, მონასტერი მოიშალა და მოოსრდა და აიშალა ზარზმის ხატი შენი ძლიერი მთა გორსა განბრწყინებელი. აქ გურიას ჩამოასვენეს ვითარცა ექსორია ქმნილი“ (ბაქრაძე, 1987:12).

¹⁰ ნაშრომი შესრულებულია 1978 წელს, გამოყენებულია კ. მარქსის სახელობის საქართველოს რესპუბლიკური ბიბლიოთეკის მხარეთმცოდნეობის კაბინეტის გაზეთ „დროების“ ფოტოასლები და აგრეთვე „ივერიის“ ნომრები. შენარჩუნებულია თავდაპირველი სტილი და შინაარსი.

მართლაც, ძნელად გადასატანი იყო ის ბარბაროსული ხერხები, რომლებსაც თურქები იყენებდნენ ისლამის დასანერგად. აჭარაში ერთ-ერთი სოფლის მკვიდრთ უბრძანეს ადიდებული მდინარის, რომელიც ქვებს მოაგორებდა, გადაცურვა, ვინც მდინარეს გადაცურავს მას ქრისტიანად დავეტოვებთო. სტიქიასთან ბრძოლაში დაიღუპა თითქმის მთელი სოფელი. ილია მაისურაძეს მოჰყავს პ. ზედგინიძის მონათხრობი გადმოცემა: „როცა ათათრებდნენ ქართველებს, გადახურებულ თასს ადებდნენ თავზე. თუკი ქართველობას უარყოფდა მაშინ მოაცილებდნენ თუ არა უნდა გაეძლო, ან მომკვდარიყო“ (მაისურაძე, 1943:13). რა თქმა უნდა, ასეთი რამ ფიზიკური განადგურებით ემუქრებოდა მოსახლეობას და იძულებული შეიქმნენ ოფიციალურად მიეღოთ მაჰმადიანობა, მაგრამ, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ ეს მაინც არ იყო გადამწყვეტი. აქ დიდი როლი ითამაშა ოსმალურმა მიწისმფლობელობის წესმა. მიწისმფლობელი მხოლოდ მხედარი შეიძლებოდა ყოფილიყო. მხედარი კი მხოლოდ მუსლიმანია. ფეოდალთა უმრავლესობა მიწის შენარჩუნების მიზნით, იძულებული ხდებოდა დაეტოვებინა მამა-პაპათა რჯული. გლეხობაც იძულებული იყო მათ მიჰყოლოდა, რადგანაც ისინი ამ მიწით ირჩენდნენ თავს, თუმცა ისინი უფრო დიდხანს უწევდნენ წინააღმდეგობას. „მჩაგვრელთა ხელი ტრადიციულ ქართულ ოჯახს, მის ოდინდელ სიწმინდეს, მორალსაც სწვდა. მან შებღალა და წმინდათა წმინდად მიჩნეული ქართველი ქალის მანდილი, მან ფეხქვეშ გათელა ქმრისა და შვილის, ცოლისა და დედის ბუნებრივი და საზოგადოებრივი უფლებები. მოთარეშენი შეურაცხყოფდნენ ქმარს და რძალს, მასობრივად იტაცებდნენ მათ და ტყვეთა ბაზარზე უსულგულოდ ჰყიდნენ“. ოჯახის, ცოლისა და დედის შეურაცხყოფა კიდევ ერთ-ერთი იმ მიზეზთაგანი იყო, რამაც მაჰმადიანური რელიგიის დამკვიდრება გამოიწვია აჭარასა და მესხეთში. მუსლიმობას ჯერ მხოლოდ ფორმალურად აღიარებდნენ, სახლში ჩუმად მაინც ქრისტიანულ წეს-ჩვეულებებს ასრულებდნენ, თუმცა ქრისტიანული სამყაროსგან (სამშობლოსაგან) იზოლირების გამო, მომდევნო თაობებმა თანდათან დაივიწყა მამა-პაპური რჯული, მაგრამ ჩვენ ხალხს ჰქონდა კიდევ ერთი დიდი რელიგია – ქართული ენა, რომელიც სისხლთან ერთად მოძრაობდა ქართველი კაცის ძარღვებში და სისხლთან ერთად აღწევდა მის სულსა და გულში. სისხლიანმა რეჟიმმა, გაუთავებელმა თარეშმა, ოდესღაც ეკონომიურად დაწინაურებული მხარე გაავერანა და დაამშო. ქედა და შუახევი ვენახის მხარე გახლდათ ოსმალთა გამოჩენამდე, შემდეგ ყურძენი გაიჩეხა და აი, აგერ ახლა, რამდენიმე ათეული წლის წინ დაიწყეს მისი ხელახლად გაშენება. დაქვეითდა კულტურა, ასეც უნდა მომხდარიყო, რა შეიძლებოდა უძველესი კულტურის მატარებელ ხალხს ესწავლა ოსმალთაგან, თუ არა, მხოლოდ ძველის დავიწყება. აჭარა სამასი წლის განმავლობაში სრულად იზოლირებული იყო საქართველოსგან. მხოლოდ აჭარა-გურიის საზღვრისპირა მოსახლეობას ჰქონდათ კონტაქტი.

დედასაქართველო ამ დროს დიდ გასაჭირში იყო. მცირერიცხოვანი ქართველი ხალხი ორ ფრონტზე იბრძოდა, ორ გველეშაპს ებრძოდა – აღმოსავლეთით ირანს, დასავლეთით კი ოსმალეთს. ოსმალეთთან ბრძოლა კიდევ უფრო გაჭირდა, რადგან მათ დაპყრობილი ქართული ტერიტორიები, საქართველოზე თვდასხმის პლაცდარმად აქციეს. XVI–XVIII საუკუნეები საქართველოს ისტორიაში უიმედო, მაგრამ გმირული ბრძოლების საუკუნეებია. ცალკეულ გამარჯვებებს არ შეეძლოთ შვება მოეტანათ საქართველოსთვის. მიზეზთაგან შაჰ-აბასს ვერ მოუღებო გული ქართულმა სისხლმა, მის ძარღვებში, რომ ჩქეფდა. ორასი ათასი კაცი აჰყარა კახეთიდან და ირანის უდაბნოებში გადაასახლა. საქართველო სისხლისგან იცლებოდა აღსასრული ახლოვდებოდა, ერთ-ერთი გზა ხსნისა ჩრდილოეთით სჩანდა მხოლოდ. მანამდისაც იყო ცდები რუსეთთან კონტაქტისა, მაგრამ აქედან, კონტაქტის გარდა არაფერი გამოვიდა. საქართველოს პრაქტიკული დახმარება სჭირდებოდა: ჯარი და ფული. შემდეგ დასავლეთ ევროპასთან შეეცადნენ

კავშირის გაბმა. სულხან-საბამ სულ მოიარა „ფრანცია“ და რომი – კვლავ უშედეგოდ. შემდეგ ერეკლე მეორემ სცადა კათოლიკე მისიონერების საშუალებით ევროპისგან დახმარების მიღება. მან მათი საშუალებით წერილი გაუგზავნა ვენეციის სენატსა და ავსტრიის იმპერატორს. მისიონერი ადრე გარდაიცვალა და წერილს ადრესატამდე არ მიუღწევია. 80-იანი წლების დასაწყისში ერეკლე რუსეთისკენ გადაიხარა. მან დაამყარა კონტაქტი რუსეთის იმპერატორთან. იგი ითხოვდა რუსეთის ორი პოლკი მუდმივად ყოფილიყო საქართველოში. რუსეთმა განიხილა ერეკლეს წინადადება, მათ ჩამოაყალიბეს ხელშეკრულების საბოლოო ტექსტი. 1783 წლის 24 ივლისს გეორგიევსკის ციხე სიმაგრეში ტრაქტატს ხელი მოაწერეს ქართლ-კახეთის მხრიდან თავადებმა ი. მუხრანბატონმა და გ. ჭავჭავაძემ. რუსეთის მხრიდან გენერალმა პავლე პოტიომკინმა. ხელშეკრულების ტექსტი შედგებოდა – პრეამბულის, 13 ძირითადი და 4 სეპარატიული მუხლისაგან. მას დართული ჰქონდა ტექსტი ფიცისა. რომელიც ერეკლე მეფეს უნდა მიეღო რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ნიშნად. 1784 წლის 24 იანვარს ხელშეკრულება თბილისში რატიფიცირებული იქნა.

„1783 წლის აქტით ქართველი პატრიოტები შეეცადნენ რუსეთის იმპერიისაგან მიეღოთ ქართული სახელმწიფოებრიობის დაცვისა და შენარჩუნების იურიდიული გარანტია, უზრუნველყვით ქვეყნის უშიშროება გარეშე მტრების შემოსევისაგან. რუსეთის იმპერიამ კი აღნიშნული აქტით დიდი გამარჯვება მოიპოვა ამიერკავკასიაში. მან უომროდ გადალახა კავკასიონის მთაგრეხილი და მის სამხრეთით უადრესად ხელსაყრელი პლაცდარმი მიიღო“ (სინ, 1974:693). რუსეთმა მხოლოდ ორი ბატალიონი გამოგზავნა საქართველოში, რომელთაც არავითარი ცვლილება არ შეეძლო შეეტანათ საქართველოს მდგომარეობაში. როცა 1785 წელს ავართა ხანი ომარი დაესხა თავს. კახეთის ბატალიონმა არავითარი დახმარება არ გაუწია ერეკლე მეფეს. ერეკლე მეტი ჯარის გამოგზავნას თხოულობდა, მაგრამ გენერალი პოტიომკინი „მთლიანად გაფუჭებულ“ გზებს იმიზეზებდა. ოსმალო მაინც შემოფოთებული იყო რუსული ბატალიონების გამო და ყველაფერს ცდილობდა, ოღონდაც არ შემოეშვათ რუსები ამიერკავკასიაში. 1787 წელს განჯაზე ერთობლივ ლაშქრობის შემდეგ. რუსთა ჯარმა მიიღო ბრძანება დაეტოვებინა საქართველო. ამ მონაკვეთში რუსეთის იმპერიას სურდა ოსმალეთთან ომის აცილება და მათ საქართველო ბედის ანაბარა მიატოვეს. პოტიომკინი ჯარების გაყვანას ასე ხსნიდა: „საქართველოში რუსთა ჯარების ყოფნამ მდგომარეობა გააუარესა და მისი გაყვანით მდგომარეობა გაუმჯობესდება“.

რთული ვითარება დაუდგა საქართველოს 1795 წელს, როცა ირანის შაჰი ალა-მასხად-ხანი შემოესია. კრწანისის ველზე 5 000 მეომრით 75 წლის ერეკლე მეფე შეება სპარსთა 35 000 ლაშქარს. მოკავშირეებმა კვლავ დაარღვიეს 1783 წლის ტრაქტატი.

ქართველებმა დიდი გმირობა გამოიჩინეს. ამ ომში ერეკლეს ჯარის დიდი ნაწილი გაწყდა, მაგრამ სპარსელებმა სამჯერ მეტი 13 ათასი კაცი დაკარგეს. იმავე წლის 11 სექტემბერს თბილისის კარები გაუღეს მოღალატეებმა სპარსელებს და ვინ იცის თბილისი მერამდენეჯერ გახვია ცეცხლის ალში. თბილისის დაცვაში მოქალაქეებიც ღებულობდნენ მონაწილეობას. ორივე მხრიდან მის მისადგომებთან ოცი ათასი მოკლული და დაჭრილი ეყარა მიწაზე. ბევრი გვამი დაუმარხავი დარჩა, რამაც კიდევ ერთი მტერი შეჰმატა თბილისს, ეპიდემია.

ამ პერიოდში რუსეთში გამეფდა პავლე I. ის აგრძელებდა ურთიერთობას საქართველოსთან, მაგრამ რუსეთის ჯარების რიცხვი საქართველოში მაინც არ გაზრდილა. 1797 წელს საქართველოს კიდევ ერთხელ ააოხრებდა ცვედანი შაჰი მის მონას „სადეე გურჯს“ – მცხეთელ ანდრიას, რომ არ მოეკლა. საქართველო კი წლითიწლობით დაქვეითებისკენ მიდიოდა. საუკუნის მიწურულს ქართლ-კახეთში 200 ათას სულს ითვლიდნენ. მალე ერთი დიდი უბედურება კიდევ ეწვია ქართველ ხალხს. 1798 წლის 11 იანვარს გარდაიცვალა გმირი მეფე ერეკლე II. მას შემდეგ

გამეფდა მისი ავადმყოფი ვაჟი გიორგი, რომელსაც სამიოდე წელი უნდა ემეფა კიდევ. ამ დროისათვის რუსეთის ლაშქარის რიცხვი გაიზარდა საქართველოში. გაერთიანებულმა ქართულ-რუსულმა ლაშქარმა დაამარცხა ხანი ომარი და საქართველოში მშვიდობამ დაისადგურა. 1800 წლის 28 დეკემბერს გარდაიცვალა გიორგი მეფე. რუსეთის იმპერატორმა მყისვე ისარგებლა ამით და 1801 წლის 18 იანვარს პეტერბურგში გამოქვეყნდა მანიფესტი, რომლის ძალითაც ქართლ-კახეთი რუსეთის გუბერნიად გამოცხადდა. მალე იმპერატორი პავლეც გარდაიცვალა და ამ მანიფესტის გამოქვეყნება ვერ მოხერხდა. „მეფის რუსეთის მთავრობა და ისტორიოგრაფია თავს არ ზოგავდნენ. რომ რამენაირად შეენიღბათ დამპყრობლური პოლიტიკა და მოექმნათ „გარეგნულად საპატიო მიზეზი“ ისედაც ვრცელი იმპერიის გაფართოებისათვის“ (სინ, 1974:806).

1801 წლის 19 აპრილს გენერალ კნორინგს დაევალა „გაერკვია“ შესძლებოდა თუ არა ქართლ-კახეთის სამეფო დამოუკიდებლად არსებობს. „ამის გამოქვეყნებისას კნორინგს უნდა გაეთვალისწინებინა, რომ ქვეყანას ინარჩუნებდნენ, არა რუსეთის იმპერიის ინტერესებისათვის, არამედ ქართველი ხალხის მშვიდობიანობისა და უშიშროებისათვის“ (სინ, 1974:816). ენგელსის სიტყვებით, რომ ვთქვათ ეს შეძლევს ნიშნავდა: „ყოველგვარ დაპყრობას ტერიტორიისა, ყოველგვარ ძალადობას, ყოველგვარ ჩაგვრას ცარიზმი ახორციელებდა მხოლოდ განათლების, ლიბერალიზმის, ხალხთა განთავისუფლების ნიღბით“. 1801 წლის 12 სექტემბერს იმპერატორმა ალექსანდრემ გამოაქვეყნა მანიფესტი, რომლის საფუძველზე ქართლ-კახეთი რუსეთის გუბერნატორად გამოცხადდა. ალექსანდრე პირველის მანიფესტს საქართველო პროტესტით შეხვდა, რასაც რეპრესიებით უპასუხეს. ეს იმაზე მიგვანიშნებს, რომ სამეფოს გაუქმებას პირველი დღიდანვე შეუდგა ქართველი ხალხი განმათავისუფლებელ მოძრაობას, რომელიც სულ უფრო და უფრო ვითარდებოდა. „ქართველები საგარეო და საშინაო ამბოხებათა ქარიშხალში გახვეული ხალხია“ წერდა 1803 წელს რუსეთის მთავარსარდალი ციცანოვი.

მიუხედავად ამისა მაინც, მშვიდობა დამკვიდრდა საქართველოში. XIX საუკუნის 40-50-იან წლებისათვის მთელი საქართველო მიიერთა რუსეთმა. დაიწყო ეკონომიური და კულტურული აღმავლობა. გამოჩნდა მთელი რიგი ნიჭიერი მწერლებისა და პოეტებისა. ქართველები სასწავლად მიემგზავრებოდნენ პეტერბურგსა და მოსკოვში. განვითარდა ვაჭრობა, გაშენდა ქალაქები. 1828-29 წლებში რუსეთ-თურქეთის კიდევ ერთი ომი დაიწყო. ამ ომში ქართულ მოხალისეთა ლაშქრობაც იღებდა მონაწილეობას, რამეთუ ჯარი ახალციხის მესხეთის დასახსნელად მიემურებოდა. მალე ქართველმა ხალხმა პირველი დიდი გამარჯვება იხიმა – მესხეთი და ფოთი დაუბრუნდა დედასამშობლოს. ამან კიდევ უფრო გამოაცოცხლა ქართველთა ეროვნული თვითშეგნება და სწორედ ამ პერიოდში იწყება ფიქრი და ზრუნვა „ოსმალის საქართველოს“ სხვა ნაწილების დასახსნელად. 1856 წელს ყირიმის ომის დროს შეიქმნა იმედი „ოსმალის საქართველოს დასახსნელად, მაგრამ ამ ომმა ეს შედეგი ვერ მოიტანა.

XIX საუკუნის დასაწყისში დიდი გამოცოცხლება იგრძნობა საკუთრივ „ოსმალეთის საქართველოშიც“ სელიმ ხიმშიაშვილის ახალციხის ფაშის მეთაურობით იწყება ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ტალღა სამხრეთ საქართველოში. სელიმი რუსეთთან ცდილობდა კავშირის დამყარებას. იგი ანვითარებდა და ჰქმნიდა კიდევ ხელსაყრელ ვითარებას რუსეთის ჯარების შესასვლელად აჭარაში, მაგრამ ბიუროკრატმა მოხელეებმა ვერ გამოიხინეს გამბედაობა სელიმი თვითონ შეუდგა შეიარაღებულ ბრძოლას, რაც აჯანყებულთა მარცხით დასრულდა ხიხანის ციხესთან. სელიმი დაატყვევეს და 1815 წელს სტამბულს თავი მოჰკვეთეს. არც მის შთამომავლებს შურცხვენიათ თავი – ქორხუსეინ ხიმშიაშვილი, ისევ სელიმი, დიდი სელიმის შვილიშვილი, რომელიც, ასევე დაიღუპა თავისუფლებისათვის ბრძოლაში. ამ დროისთვის, როცა 1844 წლის

აჯანყება დაიწყო ქედაში. მესხეთი უკვე საქართველოსთან იყო შემოერთებული და აჭარლები სულ მთლად მარტო იყვნენ დარჩენილი მტრების ხელში, მაგრამ არც თუ ისე მარტო.

ქართველი ინტელიგენცია – მწერლები, პოეტები, ჟურნალისტები თუ ისტორიკოსები, ყველანი „ოსმალეთის საქართველოზე“ ფიქრობდნენ და, როგორც მერე გამოჩნდა, ქართველ ხალხსაც ახსოვდა ტყვეობაში დაკარგული ძმა.

როგორც უკვე ითქვა, რუსეთთან შეერთებამ გამოიწვია გარკვეული კულტურული აღმავლობა და 1799 წელს წამოყენებული იდეა იოანე ბაგრატიონისა – ქართული გაზეთის დაარსებაზე, მხოლოდ 1819 წ. 8 მარტს განხორციელდა. „საქართველოს გაზეთი“ ასე ერქვა პირველ ქართულ გაზეთს. მერე სხვა გაზეთებიც გამოჩნდნენ: „თბილისის უწყებანი“, რომელიც საქართველოში პირველი რუსული გაზეთის „ტბილისკოე ვედომოსტის“ ქართულ ვარიანტს წარმოადგენდა. „თბილისის უწყებანის“ დამატების სახით ს. დოდაშვილმა გამოსცა 5 ნომერი ჟურნალისა „სალიტერატურო ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“. ქართულ კალენდარს გამოსცემდა პ. იოსელიანი. 50 წლებში გ. ერისთავმა დაარსა „ცისკარი“, მაგრამ სამწუხაროდ ჟურნალს არ ჰქონდა გარკვეული მიმართულება, რადგან მას პოლიტიკური წერილების გამოქვეყნება ეკრძალებოდა.

1857 წელს ივ. კერესელიძის მეთაურობით განახლდა „ცისკარის“ გამოცემა და სწორედ ამ ჟურნალის მეორე რედაქტორს მისცემს პირველ ინტერვიუს აჭარელთაგან შერიფ ხინშიაშვილი – მოსალოდნელი რუსეთ-თურქეთის ომის შესახებ: „ღმერთმა ჰქნას, რომ მალე დაიწყოს ომი, მე მზად ვარ, რომ მაშინვე ჩემი ქვეყანა ქართველ შვილებს შევეუერთო და როგორც ყოფილა საქართველო, დღეის შემდეგაც ისე გახდეს“.

„ცისკარმა“ მიუხედავად კონსერვატიზმისა და ლიბერალიზმისა დიდი როლი შეასრულა რუსული და ევროპული განმანათლებელი იდეების გავრცელებაში და ეს გასაკვირიც არაა, რადგან ჟურნალში თანამშრომლობდნენ: გ. თუშანიშვილი, ლ. არდაზიანი, დ. ბაქრაძე, რაფ. ერისთავი, დ. ჭონქაძე, ან. ფურცელაძე, ალ. ჭავჭავაძე, ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, სხვანი და სხვანი. 1863 წელს ილიას მეთაურობით გამოდის ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ აქაც ბევრი საზოგადო მოღვაწე თანამშრომლობდა: დ. ყიფიანი, გ. წერეთელი და სხვები. მაგრამ 12 ნომბრის გამოცემის შემდეგ ჟურნალმა შეწყვიტა არსებობა უსახსრობის გამო. მიუხედავად იმისა, რომ ჟურნალის გამოცემა მოკლე ვადაში შეწყდა, მან დიდი გავლენა მოახდინა ქართული დემოკრატიული პრესის, ლიტერატურისა და აზროვნების განვითარებაზე. „საქართველოს მოამბის“ უახლესი მემკვიდრე, დროის მიხედვით იყო ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის სოციალურ-დემოკრატიული მიმდინარეობის გაზეთი „დროება“ (1866-1885 წწ). მისი პირველი რედაქტორი იყო გიორგი წერეთელი. 1869-1883 წლებში „დროებას“ სერგეი მესხი რედაქტორობდა, ხოლო შემდეგ, სანამ მეფის მთავრობა დახურავდა, მას ივანე მანაბელი რედაქტორობდა. 1877 წლიდან გამოდის ილიას რედაქტორობით „ახალი თაობანი“, „ივერია“. ეს ორი გაზეთი წარმოადგენდა ერთ პროგრესულ ფრონტს. სწორედ ამ ორ პერიოდულ ორგანოსთანაა დაკავშირებული აჭარაზე კერძოდ „ოსმალის საქართველოზე“ გამოქვეყნებული მასალები. ჩვენ ქვემოთ შევეცდებით განვიხილოთ „დროებაში“ დაბეჭდილი მასალები 1872-1878 წლებში და აგრეთვე „ივერიაში“ 1877-78 წლებში დაბეჭდილი ზოგიერთი წერილი.

„დროებამ“ დრმა კვალი გააგლო ქართველი ხალხის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და XIX საუკუნის II ნახევრის ქართული აზრის შესანიშნავ მატრიანედ დარჩა“ (ქსე, 1978:3). მართლაც, რომ „დროება“ ქართული აზრის მატრიანეა. საზოგადოებრივი აზრი აჭარის შემოერთების შესახებ პირველად მართლაც „დროებაში“ გამოქვეყნდა. ქართველი ისტორიკოსები, რომელთაც XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში, რამე დაუწერიათ აჭარაზე დროებაში თანამშრომლობდნენ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ყირიმის ომის შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდა ანტიოსმალური განწყობილება და მეტი სიმძვრით ისმოდა საკითხები აჭარის შემოერთებაზე. ამიტომაც აჭარა ქართველ ისტორიკოსთა, არქეოლოგთა და ეთნოგრაფთა ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია დიმიტრი ბაქრაძე და მისი შესანიშნავი წიგნი «археологическое путешествие по Гурии и Аджаре», რასაც წინ უძღოდა შრომები: 1874 წელი – „გურიის, ჩურუქ-სუსა და აჭარის მოკლე მიმოხილვა, წინასწარი ანგარიში“. ყურადღება მიაქციეთ შრომა დაწერილია 1874 წელს. „დროება“, №7, 13 ივლისი, 1873 წელი: „ამ მოკლე ხანში უფ. დიმიტრი ბაქრაძე აჭარაში იგზავნება იქაური ძველი ეკლესიების და, საზოგადოთ, იმ საგნების გასასინჯათ, რომელნიც ძველი დროიდან იქ დარჩენილა. იმედი გვაქვს რომ არქეოლოგიურ მოგზაურობას ცოტაოდენი ცხოველი მნიშვნელობაც ექნება. აჭარაში ცხოვრობს ქართველი ხალხი, ქართული ენით მოლაპარაკე და ჩვენმა საზოგადოებამ გაგონითაც ძლივს იცის აჭარა რაა და აჭარლები ვინ არიან. მათი მდგომარეობის, აზრისა და ჩვეულებების გამოსახვა ჩვენი საზოგადოებისათვის გასაცნობლად მეტის მეტად სასარგებლო და სასიამოვნო საქმე იქნება, და ჩვენ ვიმედოვნებთ, რომ არქეოლოგიური სამარხების ძებნა უფ. ბაქრაძეს ამ მხარეს როდი დაავიწყებს“. წერილში სჩანს, რომ ქართველმა საზოგადოებამ „ოსმალეთის საქართველოზე“ ბევრი რამ არ იცის გარდა „არქეოლოგიურ სამახსოვროებისა“ ე. ი. იცის, რომ ეს მხარე ოდესღაც საქართველო იყო და იქ ქართული კულტურის ძეგლებია, მაგრამ დროებას უფრო იქ მოსახლე ქართველი ხალხი აინტერესებს, მისი დღევანდელი და მომავალი ბედი. ეს წინ გადადგმული ნაბიჯია. ამ მხრივ კიდევ უფრო საინტერესოა დ. მიქელაძის სტატია ის დაბეჭდილია რუბრიკაში „ფელტონი“ სათაურით: „სურათი ოსმალთა საქართველოს ცხოვრებიდან“ (№2, 1873 წ. 15 იანვარი). წერილი პარიზიდანაა. იგი პირდაპირ საყვედურით იწყება: „დარწმუნებული ვარ, ბევრი საპატიო და დარბაისელი ადამიანი მიონახება ჩვენში, რომელსაც არც კი გაუცნია, რომ რამდენიმე ასი ათასი ქართველი კაცი, მისი ძმები ოსმალეთის ხელშია დღესაც, ჩვენს საზოგადოებაში იშვიათად შეხვდებით იმისთანა პირს, რომელსაც შეეძლოს გითხრათ: რომელმა უბედურმა ისტორიულმა შემთხვევამ მოგგვლიჯა გულზედ ეგ ჩვენი ნათესავი ხალხი? როგორი ბედისა იყო ის შემდეგში და როგორ მდგომარეობაშია ეხლა? აქაც იგივე კითხვა – რა ხდება დღეს იქ „ოსმალეთის საქართველოში“. აწმყოთი დაინტერესება აი, ის მთავარი საკითხი, რომლის დასმასაც ცდილობს დროება ამ სტატიებში, ზემოთ დასახელებულ ფელტონში. დ. მიქელაძე მოგვითხრობს თუ, როგორ შეხვდა „ოსმალთა საქართველოდან“ წამოსულ კაცს პარიზში და გადმოგვცემს მის მონათხრობს. მოხუცი თხრობას შემდეგი სიტყვებით იწყებს: „თქვენ, ქართველები, არც კი ჰკითხულობთ ჩვენს ამბავს: არ იცით, რა გაჭირვება გამოუვლია და ეხლაც, როგორ შევიწროვებულია თქვენი ძმები, თქვენი ერთ-ხორცი და სისხლი. იქნება პირველად გესმის ჩემგან, რომ მათი გული თქვენის სიყვარულითა და ერთგულებით სძგერს ნიადაგ. თქვენ შეუძლებელია არ იცოდეთ, რომ ოსმალთა საქართველოს თქვენზედა აქვს სასოება და ცისქვეშეთში თქვენს გარდა არავის შესცქერის იმედათ. დიდებული და სამართლიანი განგება რათ ანებებს, რომ ჩვენი ბედი სამუდამოთ დააშოროს ერთმანეთსა? რა დანიშნულება აქვს ჩვენს ხალხს კაცობრიობის წინაშე, რომ ის ნიადაგ დათხრეშილი და მონობაში იქნეს? არა ეს შეუძლებელია! მე რომ ის იმედი არ მამხნევებდეს, რომ ჩვენ ერთდროს შეგიერთდებით და ძმურად ვიცხოვრებთ – იმედი, რომ არა მქონდეს ამდენ ხანს თორმეტჯერაც ჩავიდოდი სამარეში... საუკუნეებით დაშორებული ძმები ისევ ჩავეხვევით ერთმანეთს ძმურის სიყვარულით და ჩვენს ცხოვრებას ერთი მაჯისცემა ექნება! ოსმალთა დიდი ხანი აღარა აქვს: დღეს არის თუ ხვალ, ეს სხვადასხვა ტომისაგან შევსებული სახელმწიფო უნდა დაინგრეს. მისი აღსასრულის უამს მალე დაჰკრავს ზეციური ზარი... იქნება მე ვერც მოვესწრო ამ ბედნიერ დღესა, მოვხუცდი... მაგრამ გასსოვდეთ თქვენი ძმები შვილო...“ რა

სიტყვებია, ჯერ საყვედური მერე ამოდენა სიტბო და, რაც მთავარი მოვლენაა საოცრად რეალური განჭვრეტა, მოკლედ თხრობის ტონზე ეტყობა, რომ ასეთი მოხუცი რეალურად არ უნდა არსებებოდა. ეს ქართველი ინტელიგენციის ჩივილია „ოსმალის საქართველოს“ მცხოვრებლის პირით გამოთქმული, რადგან მკითხველს აჭარის უფრო ახლოს გასაცნობად ცოცხალი აჭარელი სჭირდება. ფსიქოლოგიურ ეჭვს იწვევს, რომ ეს ფელტონი, შეთხზულია და ასეთი შეხვედრა არ უნდა მომხდარიყო, რასაც მოხუცის შემდეგი ნაამბობი ადასტურებს. იგი მოგვითხრობს: „ხანთქარის ფირმანით, ჩვენ ოსმალთა ქართველებს, მონიჭებული გვექონდა უფლება სანდო კაცების აღმორჩევისათვის ჩვენს შორის. ისინი ვალდებული იყვნენ ხალხის საჭიროებისათვის ეშუამდგომლათ მთავრობასთან დაეცვათ მისი სარგებლობა“ ასეთმა რჩეულმა, ვიღაც ნომარ-ბეიმ უღალატა ქართველებს. მათ გადაწყვიტეს მის ნაცვლად სხვა აერჩიათ, რის უფლებაც მთავრობამ არ მისცა. ამის გარშემო მოუხდა მოხუცს კონფლიქტი მთავრობასთან და იძულებული იყო დაეტოვებინა სამშობლო, იგი უცხოეთში მიემგზავრება. ჩემს სამშობლოში აღარ მიმესვლებოდა, ვიფიქრე: სხვაგან მაინც ვიბრძოლებ თავისუფლებისათვის, იქნებ ჩემს ქვეყანას ღვაწლად ჩამეთვალოს მეთქი... იტალიაში, საბერძნეთში, საფრანგეთში, ყველგან თავისუფლების ბაირადის ქვეშ ვიდევ და მინდოდა შემეწირა ჩემი სიცოცხლე ჭეშმარიტებისათვის, მაგრამ შემობრალა ღმერთმა, ყოველგნით ცოცხალი გამუედი, იქნება ჩემი ქვეყნის უფრო ბედნიერ დღეს მოვესწრო და ამისათვის არ გამწირა ბედმა, ვინ იცის!“

და ასეთი გმირის ვინაობა დ. მიქელაძემ არ გვაცნობა „პარიჟიდან“ როგორ მოვიდა? როგორ გამორჩა? რა უბრალოდ, ეს ლიტერატურული ნუსხა სწორედ ამიტომაა უსახელოდ გმირი მოხუცი, მწერლის მოგონილი, მაგრამ მაინც რეალური და სახელიც ცნობილია მისი „ოსმალის საქართველო“.

აღსანიშნავია ასეთი ხასიათის წერილებიდან ოსმალის საქართველო სერგეი მესხისა, რომელიც გამოქვეყნდა 1875 წ. დროების 76-ე ნომერში რუბრიკით – საქართველო. ამ რუბრიკით ხშირად ქვეყნდებოდა ეკონომიკური თუ პოლიტიკური და კულტურული ხასიათის საჭირობოროტო სტატიები. ეს სტატია წარმოადგენს თავისებურ რეცენზიას, ან ანალიზს გ. ყაზბეგის წიგნზე, რომელიც 1874 წელს დაიწერა აჭარა-გურიაში მოგზაურობის შემდეგ. სერგეი მესხი ისე თავგამოდებით ამტკიცებს აჭარლების და ოსმალის საქართველოს სხვა მცხოვრებთა ქართველობას თითქოსდა მას ვიღაც ოპონენტი უნდა ჰყოლოდა. ე.ი. იყვნენ ისეთებიც ვისაც არ სჯეროდა მათი ქართველობა. „ერთი სიტყვით, მთელი ოსმალის საქართველოს ხალხს ჯერ კიდევ ისევ ქართველი ხალხის ხასიათი აქვს, ქართველი ხალხის სული უდგია. სახე ნამდვილი ქართველისა აქვთ, ჩვეულება და ცხოვრება საქართველოსი. ხალხი თუმცა დიდი ხანია გამაჰმადიანებულა, მაგრამ ახლაც სასოებით დაიარებიან იქაურის ქართული ეკლესიის ნანგრევებში და შესაწირავი მიაქვთ. იმათ ახსოვთ, რომ ჩვენი თანამოძმენი არიან, რომ ერთ დროს საზოგადო ისტორიული ცხოვრებით გვიცხოვრია, რომ ბედსა და უბედობის ქვეშ ვყოფილვართ, ერთი მეფეები გვეყოლია, ერთი სარწმუნოება და ერთი ენა, სარწმუნოება ეს ყველა იმათ ახსოვთ იმათ იცინან!“

„მაგრამ ჩვენ?“

უკვე მერამდენედ გაისმის დროების სტატიებში, რომ ჩვენ არ ვიცით, ჩვენ უნდა ვიცოდეთ. მართლაც და ძნელი იყო ქართველ ხალხს დაწვრილებით ცოდნოდა, თუ რა ხდება „ოსმალის საქართველოში“ ისინი სამასი წლის განმავლობაში მოკლებული იყვნენ ძმებთან ერთობას. სწორედ „ოსმალის საქართველოს“ გაცნობაა ამ სტატიის მიზანი და ამ საკითხს კიდევ ბევრი სტატია მიეძღვნა დროებაში. მათ გარშემო ქვემოთ ვიმსჯელებთ. ს. მესხი აგრძელებს: „ვის ახსოვს ჩვენში, რომ ჩვენ გვერდით, აქვე მთებს გადაღმა ორას ათასამდე ქართველი ცხოვრობს, რომ ჩვენ ერთი ქვეყნის შვილნი, ძმები ვართ რომ იმათ ძალ-დატანებით სარწმუნოება შუცვლიათ და სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან?“

ან თუ ახსოვს ვინმეს, ვინ ცდილობს, რომ ჩვენ შორის ისტორიულ ვითარებათა წყალობით გაწვევტილი კავშირი და იმათი მდგომარეობა გაეცნო და აგრეთვე გაეცნო ჩვენი თავი ჩვენი მოქმედებისათვის.

ს. მესხი ცდილობს დააინტერესოს ქართველი მკითხველი აჭარლებით, ცდილობს კონტაქტი გააბას ძმებს შორის. სტატიის ბოლოს იგი მკითხველებს მოუწოდებს: „ჩვენი გაზეთის რედაქცია დიდის მადლობით მიიღებს ყოველ მცირე ცნობას, რომელიც იმ ჩვენ მოძმეებს შეეხება. სიამოვნებით დაბეჭდავს „დროებაში“. გაზეთს ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ამ საშუალებით შეუძლია დაეხმაროს ამ საქმეს“.

მართლაც ასეთმა მოწოდებამ შედეგი გამოიღო. წერილები რედაქციაში მოდიოდა. სანამ ამ წერილებს განვიხილავდეთ მინდა გაგაცნოთ „დროების“ კორექსორდენცია, რომელიც სერგეი მესხის ხსენებულ წერილამდე დაიბეჭდა დროებაში. ეს წერილი მაგალითია იმისა, რასაც ს. მესხი მოითხოვდა მკითხველისაგან. წერილი დაბეჭდილია 1875 წელს მე-9 ნომერში. მისი ავტორია კონსტანტინე გეგიაძე ოზურგეთიდან. წერილი აკაკის ლექსის კუპლეტით იხსნება:

„როგორც რომ სპილო არაა მანამ
სპილოს თუ არ ექნება ხორთუმი
ისე კავკაზი, კავკაზათ,
თუ არ ექნება ბათუმი“.

ჩვენ გურულებს, მწარეთ გვაგონდება ის უბედური შემთხვევა, რომ ჩვენ დიდი ხანია მოვაკლდით ერთობას იმ გურულებთან, რომელნიც დღეს ოსმალეთის ქვეშევრდომნი არიან და შეადგენენ აჭარის, ქობულეთის და ლაზისტანის მცხოვრებლებს“.

სტატიის ავტორი ცდილობს მოშალოს ტომობრივი და სარწმუნოებრივი ზღვარი „ოსმალის გურულებს“ და ისე გურულებს შორის და კიდევ ერთხელ აგრძნობინებს მკითხველს, რომ ჩვენ ერთი სისხლი და ერთი ხორცი ვართ. უკვე პირდაპირ აყენებდნენ საკითხს: „ჩვენ დაკარგული ძმების, ოსმალთა გურულების ხელახლა დაბრუნება შეგვიძლია...“ ავტორი მზადაა საომრად და წერილიც მეომრული სულისკვეთებითაა გაუღენთილი. ავტორი განაგრძობს: „ვისურვოთ და, რომ ოდესმე მკლავის ძალაც საჭირო დარჩებოდეს ამ წმინდა ნატვრის სისრულეში მოსაყვანად მაშინაც დავამტკიცებდით, რომ ჩვენ მათთვის მზათ ვართ ყველა შენიშვნებისათვის“.

მართლაც გურულებმა თავისი სიტყვა შეასრულეს გაზეთი „დროება“ იტყობინება, რომ შორაპანის მაზრაში ყოველ ას გლეხზე ორი – რუსეთ-თურქეთის ომში უნდა წასულიყო, მსურველები ათჯერ მეტი აღმოჩნდა. განსაკუთრებული ხალისით მიდიოდნენ ლაშქარში გურულები. ეს გასაკვირიც არ უნდა ყოფილიყო. ისტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულში, როგორც იყო გურიის სამთავრო, ბათუმი და ქობულეთიც შედიოდა. ასე, რომ ვის უნდა ცოდნოდა უკეთესად „ოსმალის ქართველების“ გასაჭირი, თუ არა ყველაზე ახლო მეზობელს, ღვიძლ ძმას. წერილებიც აჭარის ამბებზე გურიიდან მოდიოდა. აჭარლებიც ხშირად ჩადიდიოდნენ გურიაში, კერძოდ ოზურგეთში. ჩადიოდნენ არა მხოლოდ ქობულეთელები, არამედ ზემო აჭარიდანაც. ზაფხულობით მათი საძოვრები ესაზღვრებოდა ერთმანეთს. 1875 წლის „დროების“ 141-ე ნომერში დაბეჭდა ფელეტონი რუბლიკით „აჭარლების საუბარი“. აქ მოთხრობილია სამი აჭარელის ამბავი, რომლებიც ოზურგეთში ჩავიდნენ – ერთი ხულოელი და ორი ღორჯომელი. გვარებიც მოყვანილია ბერიძე, ირემაძე და კორინტელოლი (ალბათ კორინთელი) ისინი „ნაჩაღნიკთან“ მივიდნენ საჩივრად მეგრელებმა ჩვენი 4 კამეჩი წამოასხეს თავის ნახირთან ერთად. „ნაჩაღნიკი“ ვერ დაეხმარა მაშინ მათი დახმარება ეკისრა ბათუმელ ხომერისს. მან დაიარა მეგრელთა ჯოგები და ორი კამეჩი აპოვნინა აჭარლებს. ისინი დიდად მადლიერი წასულან...

1875 წელს „დროებაში“ დაიბეჭდა ფრიად საყურადღებო სტატია რაფიელ ერისთავისა, „ცნობანი ოსმალის საქართველოზე“ (1875 წ. №80-81). სტატიაში

რაფიელ ერისთავი ჩამოთვლის „ოსმალის საქართველოს“ ტოპონიმებს და იქ გავრცელებულ გვარებს. სტატია შემდეგნაირადაა აგებული. ქობულეთის შემოგარენში გავრცელებული გვარები, შემდეგ ხინოში, დაბლა აგარაში, შუაში ბათუმში, ლივანაში, არდანევაში, პარხალში, ჯანცაში და სხვაგან. შემდეგ იმავე რიგით იძლევა ტოპონიმებს და იქ შემორჩენილი ისტორიული ძეგლების მოკლე აღწერას. ეს უკვე დოკუმენტური მტკიცებაა, რომ აქ ჯერ ისევ ქართველები ცხოვრობენ და მათი გამაჰმადიანება სულ არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი თურქები არიან.

1875 წელს მნიშვნელოვანი ამბები მოხდა ოსმალეთის იმპერიაში – დამპყრობლების წინააღმდეგ აჯანყდნენ ბოსნიელები და ჰერცოგონელები. მალე მათ აჯანყებას შეუერთდნენ ბულგარელები, სერბიელები, ჩერნოგოვიელები, რის შედეგადაც მან მიიღო სლავი ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომის ხასიათი. თურქეთის მთავრობამ აჭარლებს ჯარში წასვლა და აჯანყებულთა წინააღმდეგ გალაშქრება მოსთხოვა. უკმაყოფილო აჭარლები აჯანყდნენ. „დროება“ ხშირად ეხმაურებოდა აჭარლების აჯანყებას და პერიოდულად აქვეყნებდა იქედან მოსულ ცნობებს. 1875 წ. №101, რუბრიკა საქართველო: „არეულობა ოსმალის საქართველოში“. ავტორია გურული მოკვდ-მორჩიაშვილი, ოზურგეთი 31 აგვისტო. „ოსმალეთის მთავრობამ, გასული აგვისტოს უკანასკნელ რიცხვებში ხონთქრის ფირმანით გამოუცხადა ხალხს, რომლის ძალით თხუთმეტი დღის განმავლობაში რელიფები (შინ გაშვებული ძველი სალდათები) უნდა შეეკრიბათ და საომრად გაეგზავნათ აჯანყებული ჰერცოგოვინისა და სხვა სლავიურ ხალხების დასანშვიდებლად“.

ხალხმა უარი თქვა, მხოლოდ ადგილობრივ საზღვრებს დაეცავთო. მაშინ ოსმალთა ფაშას ბრძანება გაუცია ძალით გამოეყვანათ, ვინც წინააღმდეგობას გასწევს საზღვარი გადაეწიოთო. „თუმცა ქობულეთის კაიმაკამი, ოსმან-ბეგი თავდგირიძე ძალიან ცდილობდა, რომ ეს ბრძანება მშვიდობიანად და ძალდაუტანებლად აესრულებინა. მაგრამ წყენით არ გაუვიდა რა და შემდგომ ყირსარდლები (ჟანდარმები) გაგზავნა სოფლებში.

„სოფლებმა ახლოს არ მიუშვეს ჯარი და ზოგან თოფიც გავარდა, შეტაკებაში ერთი კაცი მოკლეს და სამი დაჭრეს. იძულებული იყვნენ სოფლებიდან ჯარი უკან დაებრუნებინათ“.

იმავე წლის №104 „დროება“ რუბრიკით „დღიური“ აქვეყნებს ცნობას „ოსმალის საქართველოდამ (ქობულეთიდან) არეულობის თაობაზე, პირველი ცნობის შემდეგ, საუბედურთ, ჯერ არაფერი არ მოგვსვლია. ოზურგეთის გარდა, ბათუმშიც გავგზავნეთ წიგნი ერთ იქაურ ჩვენი გაზეთის ხელმძღვრეთან და ვსთხოვთ, რომ ყველაფერი დაწვრილებით შეგვატყობინოს, რაც მოხდება, ამნაირად იმედი გვაქვს, რომ იმ მოუთმენელ ინტერესსა და ცნობისმოყვარეობას, რომელიც თუ არა აქვს, უნდა ჰქონდეს, ამ შემთხვევაში ჩვენს საზოგადოებას მალე დაეაკმაყოფილებთ“.

ეს ცნობა იმითაა საყურადღებო, რომ გაზეთ „დროების“ ხელისმძღვერი დაპყრობილ ტერიტორიაზე, ოსმალის საქართველოში, ბათუმში ჰყოლია. „დროებას“ ქობულეთლებიც კითხულობდნენ. 1875 წლის №109 დროებაში ქობულეთის მცხოვრებ ოსმან თამაზ-ოღლის კორესპოდენცია, სტატიაში მოთხრობილია სულთნის ჩინოვნიკების ბიუროკრატიზმსა და მომხვეჭელობაზე და, საერთოდ, უსამართლობაზე. ხშირად რუბრიკით დღიური გამოჩნდება ხოლმე კორესპოდენცია, ქობულეთიდან გვწერენ...

საინტერესო ამბავია მოთხრობილი „დროებაში“ №138, 1875 წელს. გურიიდან ვიდაც როსაპოშვილის გაზეთი ჩამოუტანია კითხვა კი არ იცოდნენ, ქალებს კი სცოდნიათ, მაგრამ სახლიდან ვერ გამოვიდნენო, მერე ფარეიშვილის ბავშვი გაუგზავნიათ გელა კაიკაციშვილთან და იმას წაუკითხავს გაზეთი მათთვის. გელა კაიკაციშვილს წერილიც გამოუქვეყნებია №143-ში „წერილი რედაქციასთან“. ეს

წერილი ცნობილია ფართო საზოგადოებრიობისათვის და მის გარჩევას აღარ შეუდგებოთ. როგორც ზემოთ მოხსენებული მასალებიდან სჩანს დროებას მოუხერხებია და ნაწილობრივი კონტაქტი დაუმყარებია ოსმალის საქართველოსთან. ეს გაზეთის პრაქტიკული ნაბიჯი იყო განთავისუფლების საქმეში. საზოგადოებრივი აზრი კი უკვე თითქმის მზად იყო. ქობულეთელთა აჯანყებამ კიდევ უფრო დააინტერესა საზოგადოებრიობა. ისინი მოუთმენლად ელიან ცნობებს ქობულეთიდან და „დროებას“ არ უმტყუნებდა იმედს, აჯანყების ამბები დაწერილებით ქვეყნდებოდა.

ამ სტატიებიდან ჩანს, რომ ოსმალებმა ვერ შეძლეს ჩაერთოთ აჭარელი გლეხები სხვა ხალხთა წინააღმდეგ ომში. ნელ-ნელა აჯანყების თემა კლებულობს და უფრო აქტუალური ხდება წერილები, რომლებიც მოგვითხრობენ ოსმალთა მოხელეების უსამართლობაზე (№114, 1875). ამ ხანებში გამოქვეყნდა აგრეთვე ისტორიული სამეცნიერო მიმოხილვა ინგილო ჯანაშვილისა (№115, 116, 118) სათაურით „ოსმალთა საქართველო 1323 წლიდან ვიდრე 1579 წლამდე“. გაზეთი იუწყებოდა აგრეთვე სხვადასხვა შემთხვევებს აჭარელთა ცხოვრებიდან. მაგ. №130, 1875 წელი. ყურადღების ღირსია №120-ში 1875 წელს გამოქვეყნებული ცნობა.

„აჭარის სოფელში მსხალას შური-ბეგი ხიმშიაშვილის¹¹ სასახლეში შემდეგი ამბავი მოხდა. შური ბეგის ვაჟი მურთუხა-ბეგი და რამოდენიმე ახლო-მახლო სოფლების ადები იწვნენ ზემო ეტაჟის ერთს ოთახში მათ შორის ერთი იყო თათრის მოლა, რომელიც გათენებისას ადგა სალოცავად და გააღვიძა სხვებიც იმ ოთახში მძინარენი, როცა ყველანი ადგნენ, შეხედეს, რომ ბეგი არ დგება, ახლოს მივიდნენ და გაკვირვებით დაინახეს, რომ ეს ვაჟი სისხლში სცურავდა. ის მკვდარი იყო. კარგად დახედეს, ნახეს, რომ ტყვია მოხვედროდა ერთს ყურში და მეორეში გავარდნილიყო. ეს ამბავი მით უფრო გასაკვირი შექმნილა იმათთვის, რომ ამდენ ხალხში არავის ტყვიის ხმა არ გაუგონია. ამ საქმეს თაობაში ახალი გამოძიება არ დანიშნულა, წერს ჩვენი კორესპონდენტი, მაგრამ ჯერ ვერ გაიგეს რით“

გამოძიეს ეს ამბავი და თუ არა სამწუხაროდ ამაზე დროება არაფერს გვეუბნება. ერთი წლის მანძილზე (იქნებ დააინტერესოს აჭარის ამ პერიოდის ისტორიის მკვლევარნი ზემოთ მოყვანილმა სტატიამ და რამე გაარკვიონ მის ირგვლივ), 1875 წელს ყველაზე მეტი სტატია დაიბეჭდა „დროებაში“ ოსმალის საქართველოს შესახებ. 1876 წელს კი მხოლოდ სამი, №71, 74, 92.

1877 წელს დაიწყო შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის ნანატრი ომი და... აჭარა დაუბრუნდა დედასამშობლოს. 1877-78 წლებში რუსეთ-თურქეთის ომზე დროებაში გამოქვეყნდა 44 სტატია, 77 კორესპონდენცია, 667 დეპეშა თუ მიმოხილვა. „დროების“ დეპეშა აჭარის განთავისუფლების საქმეში და საერთოდ სამასი წლის დაშორებულ ძმებთან შესახვედრად ფსიქოლოგიურ მომზადებაში შეუფასებელია. ასევე დიდი როლი ითამაშა შერიფმაც, მისი როლი შემდგომშიც – განთავისუფლებულ აჭარაზე ზრუნვაში ორჯერ მეტია.

ილიას ახალი ორგანო, „საქართველოს მოამბის“ შემდეგ გახლდათ „ივერია“. იგი 1877 წლის 1 იანვარს გამოვიდა და მაშინვე გვერდით ამოუდგა „დროებას“, „დროის“ დახურვის შემდეგ „ივერია“ აგრძელებდა დაკისრებულ მოვალეობას. „ივერიის“ გამოსვლის წელი ემთხვევა რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყების წელს, ამიტომაც ივერიაში ცოტა მასალაა განთავსებული, შემოერთების შემდეგ კი იცოცხლე, თითქმის ყოველ მეორე ნომერში. ჩვენ კი მხოლოდ ომის დაწყებამდე გამოქვეყნებული სტატიებით ვართ ამჟამად დაკავებული. გაზეთის მე-13-ე ნომრიდან იწყება პირველი სტატია აჭარაზე, მისი ავტორია პეტრე უმიკაშვილი, ცნობილი ქართველი მეცნიერი. „ოსმალის საქართველო – აჭარა, შავშეთი, ლივანა,

¹¹ ალბათ შერიფ ბეგი თუ იგულისხმება.

კლარჯეთი, ტაოსკარი და კოლა, ჭანეთი, ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა“ (ინგოროყვა, ????:452). №15,18,20,21,23 და 44-ე ნომრები ეთმობა ამ სტატიებს.

უთუოდ მეტ ინტერესს იწვევს საქართველოს მამის – დიდი ილიას წერილი („ივერია“, №9, 1877 წ.). ამ შესანიშნავ წერილში ილია ეხება ისტორიის ერთობის ფაქტორის მნიშვნელობას ერის ცხოვრებაში და აღნიშნავს იმ განუყრელ კავშირს, რომელიც არსებობს დედა-საქართველოს და მისგან ხელოვნურად მოკვეთილს, მტრის მიერ მიტაცებულ ოსმალს საქართველოს შორის“.

ილია წერს: „ყოველი ერი თვისის ისტორიით სულდგმულობს, იგია საგანძე, საცა ერი პოულობს თავის სულის დონეს, თვისის სულის ბგერას, თვის ზნეობით და გონებით აღმატებულობას, თავის ვინაობისთვის თვისებას... ერი, ერთის დვაწლის დამდები, ერთს ისტორიულ უდელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ღხინში გამოტარებული-ერთსულობით, ერთგულებით, ძლიერია. თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერდვიოს, მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იდუმალი შემსჭვალობა, იდუმალი მიმზიდველობა იმდენად სუფევს, რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რამე შემთხვევა, რათა იფეთქოს, იტექოს დაძინებულ ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულებამ თვისი ძლიერი ფრთა გაშალოს. ამ დღეში ვართ ჩვენ და ოსმალეთის საქართველო“.

პავლე ინგოროყვას თქმით, ილიამ ამ წერილში დაგვანახა ისტორიული ერთობის ფაქტორის მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში. სტატიაში ფილოსოფიურადაა განხილული ისტორიული ერთობის მნიშვნელობა და შემდეგ პროფესულად დანახული მომავალი ერთობა საქართველოსი და ოსმალს საქართველოსი.

„ივერიას“ აჭარის განთავისუფლების კვალობით, მეტი მნიშვნელოვანი სტატიის გამოქვეყნება აღარ მოუხდა, დაიწყო ომი და უკვე გაზეთი აქვეყნებდა ცნობებს რუსეთ-თურქეთის ომის შესახებ. ამ პერიოდში დაიბეჭდა 62 სტატია (საპოლიტიკო მიმოხილვა) 282 დეკემბა და სხვა სახის ინფორმაცია ფრონტის შესახებ.

ქართველმა ხალხმა დიდი მსხვერპლი გაიღო ოსმალეთთან ომის დროს 1877-78 წლებში. სამწუხაროდ სახაზინო პრესაში ქართველი ხალხის დვაწლი მიჩქმალული იქნა. ყველაფერი მხოლოდ რუსულ ძღვევამოსილ არმიას მიეწერებოდა. მაშინ, როცა შოროპანის მაზრაში ყოველ ას გლეხზე ორი ომში უნდა წასულიყო, მსურველები ათჯერ მეტი გამოჩნდა – 21274 კაცი. მაგრამ „დროებასა“ და „ივერიაში“ სჩანს ქართული სახალხო ლაშქრის საბრძოლო სულისკვეთება, სჩანს მის ფურცლებზე განთავისუფლებისათვის დაღვრილი სისხლი. 1879 წლის იანვრის ნომერში ილია წერს „... ამ დიდ საქმეს ძმათა შეერთებისას ჩვენი საკუთარი სისხლი ზედ გადაესხა. მიიღო კიდევ ჩვენმა სისხლში ამოვლებულმა ბედმა ჩვენი სისხლის შესაწირავი! ...“ ნუთუ უსისხლოდ ჩვენ ბედი არას გვითმობს? კითხულობს ილია. შემდგომშიც, მრავალი წლის მანძილზე იყვნენ „ივერია“ და ილია აჭარის ბედ-იღბლის განმკითხველნი.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ უფრო „დროება“ მიმოვიხილეთ, რადგანაც იგი სხვა გაზეთებთან და ჟურნალებთან შედარებით მეტ ადგილს უთმობდა ოსმალს საქართველოს. რომლებიც ფსიქოლოგიურ ზემოქმედებას ახდენდა საზოგადოებრივი აზრზე. გაზეთი მეთოდურად ცდილობდა ამას. ჯერ საყვედური, მერე გაცნობა, ისტორიითა და დღევანდელით დაინტერესება, კონტაქტები ოსმალს ქართველებთან და ბოლოს – რუსეთ-თურქეთის ომი, სადაც „დროების“ და მისი თანამშრომლების მიერ შემზადებული ქართული სახალხო ლაშქარი შიშის ზარს დასცემს ციხისძირსა და ხუცუბანთან ასკერებს. ოსმალს ქართველებიც მზად აღმოჩნდნენ ძმებთან შესახვედრათ, ჩვენ ვფიქრობთ გარკვეული წვლილი აქაც აქვს „დროებას“. განა მისი კორესპონდენტები არ იყვნენ საქვეყნოდ ცნობილი ოსმალს ქართველები – დიდი პატრიოტები და ნამდვილი

ქართველები: გულო კაიკაციშვილი, თამაზ-ოდლი და სხვები, რომლებიც უცნობი დარჩნენ ჩვენთვის სხვადასხვა კონსპირაციულ ვითრებათა გამო.

„დროებისა“ და „ივერიის“ ღვაწლი განუზომელია არა მარტო ოსმალის საქართველოს განთავისუფლების საქმეში, არამედ მთელი XIX საუკუნე ქართული აზროვნება და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა მის წინაშე კალამია.

გამოქვეყნებული ლიტერატურა

1. ახვლედიანის ხ., სამხრეთ საქართველოს ბიბლიოგრაფია, ბათუმი, 1960
2. ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თბილისი, 1987
3. ინგოროყვა პ., თხზულებათა კრებული, ტ. 1, თბილისი, 1963
4. მესხი ს., თხზულებანი, თბილისი, 1963
5. მაისურაძე ი., მესხური ხალხური სიტყვიერება თურქ-დამპყრობთა ბარბაროსობაზე, თბილისი, 1943
6. მაისურაძე ალ., მესხური ხალხური სიტყვიერება თურქ-დამპყრობთა ბარბაროსობაზე, თბილისი, 1943 (ინახება ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში)
7. პაიჭაძე გ., ქართული საზოგადოებრივი აზრი ოსმალთა ბატონობისაგან აჭარის განთავისუფლების შესახებ XIX ს-ის 70-იან წლებში. – მაცნე, ისტორიის... სერია, III, თბილისი, 1978
8. სინ - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1974; V, თბილისი, 19770
9. ქართული გაზეთების ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია. – „ტექნიკა და შრომა“, II, თბილისი, 1952
10. ქართული ჟურნალების და კრებულების ბიბლიოგრაფია, ნაკვ. 2, თბილისი, 1941
11. ქსე - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, III, თბილისი, 1978

ინგლისელები ბათუმში

1918 წლის ნოემბრიდან ბათუმის ოლქი ინგლისელების ოკუპაციის ობიექტად იქცა. თურქი ხელისუფლების მსგავსად, სამუსლიმანო საქართველოს ძარცვა და გლეჯა ამიერიდან ინგლისელებმა ითავეს და არანაკლებ სადისტური მეთოდებით წარმართავდნენ თავიანთი მიზნების განხორციელებას. ერთი მხრივ, დამარცხებული თურქეთის ხელისუფალნი ხელს როდი იღებდნენ სამუსლიმანო საქართველოზე, განსაკუთრებით ბათუმის ოლქზე და თავიანთი დასაყრდენი ძალებით აგრძელებდნენ ფარულ თუ აშკარა მუშაობას; მეორე მხრივ, ინგლისელები, რომლებიც მოველინენ ბათუმის ოლქს, მსოფლიო რეაქციულ ძალებთან კავშირში აღგენდნენ გეგმებს მხარის უცხო ქვეყნების ორბიტაში მოსაქცევად, საქართველოზე მოსაცილებლად და დასანაწილებლად.

ყურადსაღებია მრავალმხრივი ოფიციალური ისტორიული მასალები თუ მემუარული წყაროები. იტალიის სამხედრო მისიის მეთაური, პოლკოვნიკი გაბა, თავის მთავრობას ატყობინებდა: „ინგლისელები, არ არიან დაინტერესებული ბათუმსა და ბათუმის ოლქში ცხოვრების ნორმალური პირობების აღდგენაში... ბათუმს არ შეუძლია არსებობა საქართველოს გარეშე“ (სიორიძე, სურგულაძე, 1995:40).

ინგლისელების ბათუმის ოლქში ბატონობის დროს, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას წერილით მიმართავს პოლკოვნიკ გაბას, რომელშიც ნათქვამია: „...ჩვენი საზღვრები არა მარტო იმყოფებიან საშიშროების ქვეშ, არამედ ისინი დღემდე ცნობილი არაა. ის, ვინც ცოტა მაინც იცის საქართველოს რუკა, დარწმუნდება, რომ საქართველო ბათუმის გარეშე და ბათუმი საქართველოს გარეშე ვერ შესძლებენ არსებობას. მიუხედავად ამისა, ბათუმის ბედი წყდება ჩვენი აზრისა და ჩვენი სასიცოცხლო ინტერესების გარეშე. ბათუმის სახელმწიფოს შექმნა, რის შესახებაც ჩვენ გვაცნობა საფრანგეთის მისიამ, ნიშნავს ან საქართველოს სახელმწიფოს დაღუპვას, ან ბათუმის დაღუპვას, ვინაიდან შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ მათი არსებობა ერთმანეთის გარეშე“.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის მიერ მიღებული ღონისძიებების მიუხედავად, ინგლისის სარდლობა აგრძელებდა თავის თავშეუკავებელ მოქმედებას ქალაქ ბათუმში და ბათუმის ოლქში. ევგენი გეგეჭკორი, 1920 წლის 15 მაისს, პოლკოვნიკ გაბასადმი გაგზავნილ წერილში წერდა: „ჩემი მთავრობის სახელით, ჩემს მოვალეობად ვთვლი განვაცხადო ყველაზე გადაამწყვეტი პროტესტი გენერალ კუკ-კოლისის უმსგავსო მოქმედების წინააღმდეგ. შეიარაღებული ბანდები, რომლებიც ბათუმის ოლქის ქობულეთის რაიონში მოქმედებენ, გაჩნდნენ არა გუშინ. ჩემი მთავრობის სახელით არა ერთხელ გაცნობეთ, რომ მრავალრიცხოვანი აზერბაიჯანული, თურქი და ბოლშევიკი აგენტები, საოკუპაციო ხელისუფლების თვალწინ თავისუფლად ეწეოდნენ პროპაგანდას, ქმნიდნენ დაქირავებული აგენტების ჯგუფებს ჩვენს წინააღმდეგ. ამისათვის დაიხარჯა რამდენიმე მილიონი მანეთი... ინგლისის სარდლობამ არავითარი ყურადღება არ მიაქცია ჩვენს პროტესტებს. ბათუმი გახდა ნამდვილი ბაზა, საიდანაც ნებისმიერ მომენტში შეგვიძლია ველოდოთ თავდასხმას.“

საქართველოს მთავრობა დღემდე ასერხებდა ამ საშიშროების პარალიზებას, ბათუმის ოლქის სამხრეთ-აღმოსავლეთ რაიონში თავისი ჯარის ნაწილების განლაგების საშუალებით, სადაც სიმშვიდეა და არსებობს საშუალება, დაცულ იქნეს საქართველოს საზღვრები თურქეთის შემოტევისაგან. ამის შემდეგ ხსენებულმა ბანდებმა თავი მოიყარეს ქობულეთის რაიონში. ამან გვაიძულა შეგვეყვანა ამ რაიონში ჩვენი ჯარები, ინგლისის სარდლობა ამაში დაინტერესებულ უნდა ყოფილიყო, რამდენადაც ლაპარაკია ბანდების წინააღმდეგ ბრძოლაზე და რაიონში წესრიგის დამყარებაზე. მაგრამ ვამტკიცებთ, რომ მოხდა

სრულიად საწინააღმდეგო, როდესაც ჩვენი ჯარის ნაწილები შეიჭრნენ ქობულეთის რაიონში და დაიწვეს ბრძოლა ზემოსხენებული ბანდების წინააღმდეგ, რომელთა სათავეში იდგნენ თურქი ოფიცრები და პაიჭაძის (ინგლისელი ექიმის მკვლელის) ტიპის მოღალატე ელემენტები. საქმეში ჩაერია ინგლისის სარდლობა. პირველ რიგში გენერალი მილნი, რომელიც ბანდების წინააღმდეგ სროლის დროს, შემთხვევით აღმოჩნდა სროლის ქვეშ და მისცა ამ ფაქტს ისეთი შეფასება, რომ თითქოს ჩვენი ნაწილები ესროდნენ მას და ბრძანა უკანვე გაეყვანათ ჩვენი ჯავშნიანი მატარებელი. როდესაც ჩვენი მთავრობა მიდიოდა რა დათმობაზე, შეასრულა ეს მოთხოვნა, გენერალმა კუკ-კოლისმა მოითხოვა საერთოდ, ჩვენი ჯარების გაყვანა ამ რაიონიდან. მან ჩვენს წინააღმდეგ წარმართა ინდოელთა რაზმი, რომელიც ცეცხლის გახსნით გვემუქრებოდა. ქობულეთის რაიონში ჩვენს წინააღმდეგ ბანდების მოქმედება დაემთხვა საბჭოთა აზერბაიჯანის საომარი მოქმედების დაწყებას საქართველოს წინააღმდეგ. ეს საფრთხით გასაგებია, ვინაიდან ეს ორი ფრონტი ერთია: აქაც და იქაც ერთიდაიგივე მტერია.

ვადასტურებ რა გენერალ კუკ-კოლისის ჩვენდამი მტრულ მოქმედებას, რაც ეწინააღმდეგება ანტანტის ქვეყნების, კერძოდ ბრიტანეთის მთავრობის განცხადებებს საქართველოს რესპუბლიკისადმი, გთხოვთ აცნობოთ ეს თქვენს მთავრობას, ამავე დროს, ჩემი მთავრობის დავალებით უნდა განვაცხადო, რომ ჩვენს შემდგომ მოქმედებაში სრული თანხმობის ინტერესებისათვის. საქართველოს მთავრობა იმედოვნებს, საოკუპაციო ხელისუფლების მიერ ბათუმში დანიშნულ იქნება ადამიანი, რომელთანაც მას შეიძლება ნორმალური ურთიერთობა ჰქონდეს“ (სურგულაძე, 1998:68.).

ინგლისის სარდლობა თვითნებურად აგრძელებდა ბათუმსა და მის ოლქში აღვირახსნილ მოქმედებას; ეგვიპტი გეგეჰკორის, 1920 წლის 16 მაისის წერილში კონკრეტულადაა მითითებული და ჩამოთვლილი ინგლისელთა ნამოქმედარი ბათუმის ოლქში, კერძოდ, წერილში ნათქვამია: „სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა მიზეზით, არაერთხელ მივაქცევდით დიდი სახელმწიფოების წარმომადგენელთა ყურადღებას იმ არანორმალურ ვითარებას, რომელიც შეიქმნა ბათუმსა და მის ოლქში ბრიტანეთის ოკუპაციის პირველ დღიდანვე. ამის დასადასტურებლად, აუცილებლად მიმაჩნია აქ ჩამოვთვალო ის ფაქტები, რომლებმაც თავის დროზე მიიქციეს ჩვენი ყურადღება და გახდნენ ანტანტის სახელმწიფოების წარმომადგენლებთან ჩვენი მიმოწერის საგანი.

1919 წლის 5-6 თებერვალს დამით, მდ. ჩოლოქის ხიდზე გუშაგებმა სროლა აუტეხეს ქართველ მესაზღვრეებს, რომლის შედეგად ერთი ქართველი ჯარისკაცი დაიჭრა. იმავე დღეს, უმიზეზოდ, ქართული ჯარის ოფიცერი აბაშიძე, მის მშობლიურ სოფელ ბორჩხაში მიმავალი, ბრიტანეთის ხელისუფლებამ დააკავა. საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელმა ბათუმში პოლკ. გედევანიშვილმა მიღება სთხოვა გენერალ-გუბერნატორს, მაგრამ დროის უქონლობის გამო მან იგი არ მიიღო.

იმავე წლის 1 ივნისს ჩემს განცხადებაში, რომელიც მიმართული იყო ამიერკავკასიაში ბრიტანეთის ჯარების მთავარსარდლისადმი, პროტესტს ვაცხადებდი გენერალ-გუბერნატორის პოსტზე გენერალ რომანოვსკი-რომანენკოს დანიშნვის გამო, რომელმაც პირველმა შექმნა ანარქია ბათუმში.

ამავე წლის 20 და 21 თებერვლისა და 1920 წლის 6 მარტის წერილებში ვაცნობებდი საფრანგეთის, იტალიისა და დიდი ბრიტანეთის წარმომადგენლებს და პოლკოვნიკ ჰასკელს, რომ ბათუმში ბოლშევიკებისა და თურქეთის აგენტების ორგანიზაცია, მათი ჯგუფებად შექმნა ხდება ბრიტანეთის ხელისუფლების თვალწინ, ხოლო ეს ჯგუფები იქმნება ერთადერთი მიზნით: შექმნან ანარქია ქვეყანაში და გააჩაღონ სამოქალაქო ომი მთელს ამიერკავკასიაში. საქართველოს რესპუბლიკისა და ანტანტის მტერმა თავშესაფარი ჰპოვა ბათუმში და იქ შეიქმნა ბაზა ძირგამომთხრელი მუშაობისათვის. ქობულეთის რაიონში ასეთ ბანდებს

სათავეში უდგანან თბილისში ინგლისელი ექიმის მკვლელი პაიჭაძის მსგავსი სხვა აგენტები, რომლებმაც თავიდან აიცილეს თბილისში მართლმსაჯულება.

მიმდინარე წლის 6 მარტს ვაცნობე მოკავშირე სახელმწიფოების წარმომადგენლებს და ლორდ კერზონსაც ის ფაქტი, რომ გენერალი კუკ-კოლისი არიგებს იარაღს ბათუმის მოსახლეობაში და ქმნის რაზმებს ქართული ჯარის წინააღმდეგ, რომელსაც უკავია ზოგიერთი პოზიცია ამ რაიონში.

5 აპრილს, სოფელ კინტრიშში, ხიდის აფეთქების მეორე დღეს, კვლავ მივაქციე თქვენი ყურადღება იმ არასასიამოვნო ფაქტებს, რაც ხდება ბათუმის რკინიგზაზე და გამოვთქვი პროტესტი გენერალ კუკ-კოლისის განცხადების წინააღმდეგ, რომლის მიხედვით, თითქოს, ამ რაიონის მოსახლეობა განწყობილია ქართული ჯარის წინააღმდეგ, რაც უსაფუძვლო განცხადებაა, თქვენდამი მიწერილ წერილებში და პირადი საუბრის დროსაც, ყოველთვის თქვენს ყურადღებას მივაქცევდი ინგლისის სარდლობის დაუინტერესებლობას, დაამყაროს წესრიგი ბათუმსა და ბათუმის ოლქში, მიიღოს ზომები საზოგადოებრივი დაწესებულებების, მაღაზიების მძარცველების წინააღმდეგ. არავისათვის საიდუმლოებას არ წარმოადგენს, რომ ბათუმის ბაზარზე სრულიად თავისუფლად იყიდება თურქეთიდან ჩამოტანილი ვაზნები, ასაფეთქებელი ნივთიერებები და შაშხანები. ბრიტანეთის სარდლობის წარმომადგენლები კრებებზე და მიტინგებზე დევნიან იმათ, ვინც საქართველოს რესპუბლიკის მხარდასაჭერად გამოდის, ხოლო ანტიქართულ ელემენტებს ეძლევათ სრული თავისუფლება... (სცსსა, 14).

საქართველოს გააჩნია ბათუმსა და ბათუმის ოლქში მეტად მნიშვნელოვანი ინტერესები, რომლებიც დაფუძნებულია პოლიტიკურ, ეროვნულ-ეკონომიკურ და სტრატეგიულ მოსაზრებებზე. რომ უღალატო ამ მოსაზრებებს ან უარი თქვა მათზე, ეს იქნებოდა გამოუსწორებელი კრაზი... როდესაც ჩვენ სანდო წყაროებიდან მივიღეთ ცნობები, რომლებიც შეეხებოდნენ ინგლისის ჯარების გაყვანას ბათუმიდან, საქართველოს მთავრობამ დაინახა საშიშროება, რომელიც თურქეთის, აზერბაიჯანისა და ბოლშევიკების მითითებით მოქმედი ანარქისტული ელემენტებისაგან ემუქრებოდა ამ რაიონს, უბრძანა თავისი ჯარის ნაწილებს მისულიყვნენ ბათუმის რაიონის საზღვრებთან და დაეკავებინათ ზოგიერთი სტრატეგიული პუნქტი, უკვე დატოვებული ბრიტანეთის ნაწილების მიერ. მას ჰქონდა ამის უფლება ბრიტანეთის სარდლობასთან ადრე მიღწეული შეთანხმების თანახმად, მაგრამ გენერალმა კუკ-კოლისმა ეს არ დაუშვა და ჩვენი ჯარების უკან დახევა მოითხოვა.

...ბანდიტურ ჯგუფებთან ქართული ნაწილების შეხვედრის დროს, იქ აღმოჩნდნენ ინგლისელი ოფიცრები - კაპიტანი რეინიკი და ლეიტენანტი ოლვერი, რომლებმაც გენერალ მილნის სახელით აიძულა ქართული ჯარები შეჩერებულიყვნენ. გარდა ამისა, ინგლისელებმა ქართველებს ბრალი დასდეს იმაში, რომ ისინი თითქოს ესროდნენ არა ბანდიტებს, არამედ ინგლისელებს, მათ შტაბებს და სხვა.

საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრი მტკიცე პროტესტს აცხადებდა ინგლისელების მტკიცების წინააღმდეგ, რომ თითქოს „ქართულმა არტილერიამ ესროლა გენერალ მილნის შტაბს“ და თითქოს ქართული ჯარის ნაწილები „ინგლისის სარდლობის თანხმობის გარეშე შევიდა ბათუმის რაიონში“ (სცსსა, 25).

სამუსლიმანო საქართველოს, კერძოდ აჭარის მოსახლეობა მტკიცედ იღვა ქართულ, ეროვნულ ტრადიციებზე, კოლხური სიმტკიცითა და სიდინჯით მუდამ-ჟამს ერის ერთიანობის, შეკავშირების პოზიციები ეჭირა. ამ მოსაზრების ერთერთი დამადასტურებელია 1919 წლის 31 აგვისტოს, სამუსლიმანო საქართველოს წარმომადგენელთა ყრილობის მიერ მიღებული რეზოლუცია, რომელშიც ნათქვამია: „ბათუმის ოლქის მუსულმან-ქართველთა წარმომადგენლები, შეკრებილნი ქალაქ ბათუმში, რიცხვით ასი. 1919 წლის აგვისტოს 31-სა, კვირას, ვაცხადებთ ერთხმად

ღვთისა და ქვეყნის წინაშე, რომ ამიერიდან და სამარადისოდ ბათუმი და ბათუმის ოლქი შეუერთდეს თავის ბუნებრივ სამშობლოს საქართველოს (აცსა, 51).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრებისა და პარლამენტის წევრი – გრიგოლ ურატაძე, მუსლიმან ქართველთა 1919 წლის 31 აგვისტოს ყრილობის დადგენილების გამო, აჭარის ავტონომიის სტატუსით საქართველოსთან შეერთების შესახებ, წერდა: „ამ დადგენილებას იმითაც ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა, რომ მისი მიღების დროს ბათუმსა და მის ოლქში ფორმალურად არსებობდა ინგლისელების ოკუპაცია, ფაქტიურად ხელისუფლება დენიკინელების ხელში იყო, მან დიდი გამოხმაურება გამოიწვია საქართველოს ყველა რეგიონში, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. მან ღრმად აღაშფოთა როგორც დენიკინელები, ისე თურქეთის აგენტები, რომლებიც თავის მხრივ არანაკლებ ენერგიულ პროპაგანდას ეწეოდნენ მთელი ოლქის თურქეთთან შეერთების სასარგებლოდ. მათ საერთო ძალით სცადეს გაეფანტათ ამ გადაწყვეტილებით მოხდენილი შთაბეჭდილება“ (აცსა, 66).

1920 წლის 18 მარტს, ბათუმის ოლქის მუსულმანთა გაერთიანებულმა საბჭომ დეპუტა გაუგზავნა დიდი ბრიტანეთის უმაღლეს კომისარს კავკასიაში, საფრანგეთის და იტალიის მისიების თავმჯდომარეებს, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარეს ნოე ჟორდანიას და საქართველოს დამფუძნებელ კრებას, ბათუმისა და მისი ოლქის საქართველოსთან შეერთების შესახებ, რომელშიც ნათქვამია: „ბათუმის ოლქის შეერთებულ მუსულმანთა საბჭოს სახელით ვაცნობებ თქვენს აღმატებულებას, რომ თუ დღემდის ჩვენ წინააღმდეგი ვიყავით დედასაქართველოსთან შეერთების, ეს იყო შეუთანხმებლობა ზოგიერთ საკითხში საქართველოს მთავრობასთან, როგორც ქალაქი ბათუმი, აგრეთვე მთელი ოლქი ავტონომიურად უნდა შეუერთდეს დედასაქართველოს. დარწმუნებული ვართ, რომ ჩვენი სურვილი დაკმაყოფილებული იქნება და ამით აცდება სისხლის ღვრა, რომელსაც აწყობენ საქართველოს მტრები. სარწმუნო წყაროებიდან ვიცით, რომ აშკარად აზერბაიჯანის აგენტები აძლევენ ყაჩაღებს ფულს, რათა თავდასხმა მოაწყონ ქართველ ჯარზე. საქართველოს ჯარს ელის აღფრთოვანებით და სიყვარულით ჩვენი ხალხი, რათა დაიცვან ძველი საქართველო“ (აცსა. 92)

ყოველივე ამან საბოლოოდ ის გამოიწვია, რომ 1920 წლის ივლისში ინგლისელებმა ბათუმის ოლქი კვლავ საქართველოს დაუბრუნეს. ქართული ეროვნული საჯარისო ერთეულები ქალაქში შემოვიდა. მთელი მოსახლეობა მას აღფრთოვანებით შეხვდა. იყო ზეიმი. ბათუმის ოლქში დამყარდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წეს-წყობილება.

ლიტერატურა

1. სიორიძე მ., სურგულაძე ა., პორტო-ფრანკო ბათუმში, ბათუმი, 1995
2. სურგულაძე ა., ცხოვრება და ღვაწლი ჰაიდარ აბაშიძისა, ბათუმი, 1998
3. სცსსა, ფ. 1864, აღწ. 12, საქ. 50, ფურც. 14.
4. იქვე, ფურც. 25.
5. აცსა, ფ. რ-ს, აღწ. 1, საქ. 26. ფურც. 51.
6. იქვე, ფურც. 66.
7. იქვე, ფურც. 92

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის
საბარემო ორიენტაციის პრობლემა – 1918-1921 წლები

კურსი გერმანიაზე.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის აღდგენის მომენტში საერთაშორისო ვითარება დაძაბული იყო. საქართველოს უზენაესმა ორგანომ – პარლამენტმა და მთავრობამ თავის საგარეო პოლიტიკის საფუძვლად სრული ნეიტრალიტეტი გამოაცხადეს.

1918 წლის მაისში შიდა პოლიტიკურმა სიტუაციამ და საერთაშორისო ძალთა განლაგებამ საქართველოს თითქმის ყველა საზოგადოებრივი პოლიტიკური გაერთიანება გერმანულ ორიენტაციაზე დააყენა. ვიდრე მსოფლიო ომი გრძელდებოდა, გერმანიას ხელს აძლევდა რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებული სუვერენული სახელმწიფოების კეთილგანწყობა, მათი ინტერესების დაცვა. გერმანიის მთავრობა თავშეკავებულად მოქმედებდა: პატივს სცემდა საქართველოს სუვერენულ უფლებებს, რესპუბლიკის მთავრობას და ოპოზიციურ პარტიებს არ აძლევდა ანტიგერმანული განწყობილების საფუძველს (სურგულაძე, სურგულაძე, 1991:25).

აღმოსავლეთ ევროპის ფრონტზე ძლევამისილი გერმანია შესული იყო უკრაინასა და ყირიმში და ამგვარად უახლოვდებოდა საქართველოს. წინასწარი მოლაპარაკების გარეშე გერმანიის ჯარი, ფონ კრესის ხელმძღვანელობით, დაახლოებით 17 000 კაცი, შემოვიდა და დაბანაკდა საქართველოში. გერმანიამ იკისრა საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრების დაცვა, რის გამოც შემოსვლისთანავე ამ ჯარის ერთი ნაწილი გაიგზავნა ბორჩალოს მაზრაში ოსმალების მიერ ამხედრებულ შეიარაღებულ ბრბოებთან საბრძოლველად. შემდეგ გერმანიამ აღიარა საქართველოს დამოუკიდებლობაც.

გერმანიის დროებით წარმომადგენლად თბილისში დაინიშნა გრაფი შულენბურგი, საკონსულო წარმომადგენლად ფოთში ბ-ნ ანდერსი.

1918 წლის 28 მაისის ძირითადი „დროებითი შეთანხმება საქართველოს და გერმანიას შორის წინასწარი ურთიერთდამოკიდებულების დამყარების შესახებ“, რომელიც დაიდო ფოთში გერმანიის საიმპერატორო მთავრობის, გენერალ-მაიორის ფონ ლოსოვისა და ა. ჩხენკელის მიერ – სულ 5 მუხლისაგან შედგებოდა.

I. საქართველო გერმანიასთან ურთიერთკავშირის საფუძვლად აღიარებდა 1918 წლის 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის დადგენილებებს.

II. საქართველო ნებას რთავდა გერმანიის მთავრობას ომის დამთავრებამდე ესარგებლა საქართველოს სარკინიგზო ხაზით, ოთხთა კავშირის სახელმწიფოების ჯარებისა და სამხედრო მასალის გადასატანად. რკინიგზებზე კონტროლისათვის იქმნებოდა საგანგებო კომისია გერმანიის ხელმძღვანელობით, რომელიც იმოქმედებს საქართველოს მთავრობასთან ერთად. გათვალისწინებული იყო, ასევე გერმანული რაზმების დაყენება რკინიგზის სადგურებსა და ფოთის ნავსადგურში.

III და IV მუხლები ეხება საზიარო დიპლომატიური და საკონსულო წარმომადგენლების შექმნას.

V მუხლი გვაუწყებს, რომ ეს შეთანხმება, რაც შეიძლება მალე უნდა შეცვლილიყო ტრაქტატით მომლაპარაკებელ მხარეებს შორის, რამდენადაც არ დაიდება საერთო ხელშეკრულება, ერთი მხრივ ოთხ მოკავშირე მთავრობასა (ე.ი. გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, თურქეთის და ბულგარეთის) და მეორე მხრივ, საქართველოს მთავრობას შორის.

ამ შეთანხმების მთავარი ძალაა: ა) გერმანიის მთავრობის მიერ საქართველოს მთავრობის ფაქტიური აღიარება და ბ) ომის პერიოდში საქართველოს სარკინიგზო ხაზზე გერმანიის კონტროლის დაწესება.

ამასთან დაიდო ორი დამატებითი ხელშეკრულება. პირველი ეხებოდა სამეურნეო საკითხებს, რომელთა გადაწყვეტას დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა საქართვე-

ლოს მთავრობის მიერ გერმანიაში სესხის აღებისათვის. ეს იყო ამ სესხთან დაკავშირებული მომავალი ეკონომიკური შეთანხმების ერთგვარი პროგრამა. საქართველოს მთავრობა მიიხნედა, რომ რკინიგზისა და ფოთის ნავსადგურის შემოსავალს შეეძლო სესხის გადასახადის დაფარვა და წინასწარ აცხადებდა, რომ საქართველოში სარკინიგზო ხაზი არის სახელმწიფოს საკუთრება, ფოთის ნავსადგური გადავა სახელმწიფო მმართველობაში და მთავრობა თანახმაა, დაარსდეს ქართულ-გერმანული კომისია აღნიშნული გზებისა და ნავსადგურის ექსპლოატაციის კონტროლისათვის.

II მუხლით იქმნებოდა პარიტეტულ საწყისებზე ქართულ-გერმანული სამთო-სამრეწველო საზოგადოება, რომელსაც სახელმწიფო გადასცემდა წიაღისეულის ექსპლუატაციის განსაკუთრებულ უფლებას, მაგრამ საკანონმდებლო წესით იგი წინასწარ იმტიციებდა მონოპოლიურ უფლებას სამთო მრეწველობაზე. ამ საზოგადოებას სახელმწიფო გაუწევდა ზედამხედველობას, სამთო საწარმოებისა და შექმნილი უფლებების ლიკვიდაცია მოხდებოდა განსაკუთრებული უფლებებით. შეთანხმების საფუძველზე მოპოვებული მადნის ექსპორტი არ შეფერხდებოდა.

III მუხლში გამომჟღავნდა გერმანიის დიდი ინტერესი ნედლეულისადმი, რომლის მთელი რაოდენობა, ადგილობრივ მოთხოვლინებების დაკმაყოფილების შემდეგ, შეეძლო შეეძინა და გაეზიდა.

IV მუხლით გერმანია გვპირდებოდა მოეგვარებინა საქართველოსთან საზღვაო კავშირი და გაეადვილებინა საფაბრიკო საქონლის, ნახევარფაბრიკატებისა და სურსათის შემოტანა საქართველოში (ავალიშვილი, 1990:19).

მეორე დამატებითი შეთანხმება ითალისწინებდა გერმანელი კოლონისტების ინტერესებს, რომლებიც XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დასახლდნენ საქართველოში; ეს იყო მათი პრივილეგიების შენარჩუნება, გერმანიაში თავისუფალი დაბრუნება და გერმანიის უფლება – მოსარჩლეობა გაეწია მათთვის.

ფოთში ხელი მოაწერეს, ასევე სამ ცალკეულ კონვენციას: გერმანიის ვალუტის, როგორც გადახდის საშუალების, დროებითი დაშვება ადგილობრივ ფულთან ერთად, განსაკუთრებული კურსით, და ამ კურსის წესის დადგენა მთვრობათა შორის საგანგებო შეთანხმების საფუძველზე; საშუალებანი და ღონისძიებანი ტყვეების უსწრაფესი გაცვლის დასაჩქარებლად. საქართველოს პორტებში არსებული ტონაჟის გერმანიის განკარგულებაში გადაცემა.

ამ ხელშეკრულების წყალობით საქართველო თავიდან იცილებდა თურქეთის მხრიდან მოსალოდნელი ოკუპაციის უღელს. 1918 წლის ზაფხულში გერმანია აღმოჩნდა საქართველოს დამოუკიდებლობის მიმრქმელი – ამ დროს ამ როლის შესრულება ხელეწიფებოდა მხოლოდ მას. მისი მხარდაჭერით ეს საკითხი საერთაშორისო მნიშვნელობას იძენდა.

1918 წლის 28 მაისს გენერალი ფონ ლოსოვი, ფოთში საქართველოს მთავრობისადმი გამოგზავნილი საიდუმლო წერილით, ვაღდებულებას იღებდა მიეღწია იმისათვის რომ „გერმანიის მთავრობას გამოეცხადებინა თავისი მზადყოფნა საქართველოს მხარდასაჭერად რუსეთის მთავრობასთან მოლაპარაკებაში. საქართველოს რუსეთის იმპერიის ფარგლებიდან გასვლასთან დაკავშირებით, მისი გამოყოფის შემდეგ კი ეცნო საქართველო თავისუფალ და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ“. გერმანიის რწმუნებული ასევე იღებდა ვაღდებულებას, რომ „გერმანია დაეხმარებოდა საქართველოს საზღვრების უზრუნველყოფაში და მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთკავშირის დამყარებაში“. იმავე წერილში განსაზღვრული იყო საქართველოს ტერიტორიული შემადგენლობა: მისი საზღვრები მოიცავდნენ თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებს და სოხუმის ოკრუგს.

ბათუმის ოლქი გამოყოფილი იყო საქართველოს ფარგლებიდან, მაგრამ ბათუმში გამოცხადებულ თურქეთის ახალ პრეტენზიებს თბილისის გუბერნიის ორ მაზრაზე (ახალციხისა და ახალქალაქის) გერმანიის წარმომადგენელი არ ღებულობდა მხედველობაში.

ასევე საყურადღებოა, წერილში გადმოცემული ერთი შენიშვნაც: სოხუმის ოკრუგი (გაგრის ჩათვლით) საქართველოს ნაწილს წარმოადგენს, სანამ საქართველო ცალკე სახელმწიფოა კავკასიის ფარგლებში, მაგრამ თუ შეიქმნა კავკასიის ხალხების კონფედერაცია საქართველოს მონაწილეობით სოხუმის ოკრუგის მოსახლეობას უფლება უნდა მიეცეს, თვითონ გადაწვიტოს კავკასიის ქვეყნებს შორის თავისი მდგომარეობის საკითხი. სხვა სიტყვებით, ასეთ შემთხვევაში აფხაზეთის მოსახლეობას შეეძლო აერჩია საქართველოსთან შეერთება, მთის ხალხთან კავშირში გაერთიანება, ან კავკასიის კონფედერაციაში შესვლა განსაკუთრებული სახელმწიფო – კანტონის სახით. აქედან ჩანს, როგორი მნიშვნელობა ეძლეოდა კავკასიის ხალხების პოლიტიკური გაერთიანების გეგმას სწორედ იმ მომენტში, როცა აუცილებელი გახდა ამიერკავკასიის კავშირის დაშლა.

ფონ ლოსოვის წერილი მთავრდებოდა ცნობით, ფოთში გერმანის საჯარისო ნაწილები უნდა ჩამოვიდნენო. ეს იმას მოასწავებდა, რომ აღარ ექნებოდა რა თურქეთის შემოტევის შიში, საქართველოს შეეძლო შესდგომოდა თავისი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების პირველ აქტებს. ამგვარად, ჩვენი უპირველესი ამოცანის აღსრულება ახლოვდებოდა, გარკვეული შედეგების მოპოვება, კერძოდ: თურქეთისაგან გამიჯვნა, საქართველოს საკითხის შეთანხმება რუსეთში არსებულ მდგომარეობასთან და ა.შ.. მხოლოდ ბერლინში შეიძლებოდა გადაწყვეტილიყო.

თურქეთი ზეიმობს

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებით შეწყდა ბათუმის კონფერენცია (1918 წ. 26 მაისი). ეს შეწყვეტა შესვენება იყო, თურქეთი ელოდა ამიერკავკასიიდან სამ დამოუკიდებელ დელეგაციას – საქართველოდან, სომხეთიდან და აზერბაიჯანიდან. დელეგაციებმაც არ დაყოვნეს ჩასვლა. საქართველოს დელეგაციაში შედიოდნენ: მინისტრი-თავჯდომარე რამიშვილი, ინფანტერიის გენერალი ოდიშელიძე, ბატონები: გვაზავა და რცხილაძე. ერთი სრული გენერალი და წარმომადგენელი სამი პარტიისა. (სოც. დემოკრატები, ნაც. დემოკრატები, სოც. ფედერალისტები.)

რამიშვილმა „თურქეთთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის“ დამყარების სურვილი გამოთქვა, მხოლოდ იმ პირობით, რომ „საქართველოს სამხრეთი საზღვრები დადგენილი იქნებოდა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების თანახმად“ ე.ი. იგი უარყოფდა თურქეთის ტერიტორიულ მოთხოვნებს, მაგრამ შემდეგ დათანხმდა მათ მიღებაზე. ხელის მოწერადა დარჩა, რაც შესრულდა ქ. ბათუმში 4 ივნისს (სცსია, ფურც. 38).

ხალილ-ბეის სიტყვით დამატებითი უსიამოვნებანი ჩვენსავე თავისთვის უნდა დაგვებრალებინა: რატომ გაგუწიეთ წინაღმდეგობა თურქების შესვლას ბათუმსა და ყარსში? საერთოდ კი, – აღნიშნა მან, – კავკასიაში კარგად ორგანიზებული და პროგრესული სახელმწიფოს შექმნა ოტომანთა იმპერიისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის საკითხია. ასეთი სახელმწიფოს საფუძველი უნდა იყოს კავკასიელი ხალხის მეგობრობა, განსაკუთრებით მისი ძლიერება უნდა ემყარებოდეს კავკასიელი მუსლიმანებისა და ქართველების მეგობრულ ურთიერთობას.

თავის მხრივ, რამიშვილმა გამოხატა უკმაყოფილება ომის შეწყვეტის გამო. ეს იყო „მეფის მთავრობის მემკვიდრეობა და მის გამოცხადებაში ქართველ ხალხს არავითარი მონაწილეობა არ მიუღიაო“ – აღნიშნა მან. გამოთქვა იმედი, რომ „ჩვენს ერს მუდამ ექნება მშვიდობიანი ინტელექტუალური განვითარების უფლება“ და ა.შ. რამიშვილის სიტყვით – „ჩვენი სახელმწიფო ამ ომში თავს აცხადებს ნეიტრალურად“. ეს განცხადება არ იყო აუცილებელი და ასეთი ფორმით არც სწორი, რადგან საქართველოს რკინიგზები გადადიოდა მეომარ სახელმწიფოთაგან ერთ-ერთის ხელში.

ქართული დელეგაციის თავმჯდომარემ ხელმოწერის შემდეგ განაცხადა, რომ აუცილებელია დაჩქარდეს თურქეთისა და მისი მოკავშირეების მიერ საქართველოს ცნობა და ჩვენს ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება.

ამ ხელშეკრულებით საქართველო უბრუნდებოდა იმ ეპოქის დროინდელ საზღვრებს, როცა იგი რუსეთს შეუერთდა. თურქეთი იძენდა 1878 წელს დაკარგულ: ბათუმის, არდაგანის, ყარსის, ახალციხისა და ახალქალაქის სანჯაყებს, რომელსაც ჯერ კიდევ ეკატერინე პირდებოდა ერეკლე II დროინდელ საქართველოს და რომელიც, მართლაც შევიდა თბილისის გუბერნიაში 1828 წელს.

1918 წლის 11 მაისს ამიერკავკასიის დელეგაციისადმი წარდგენილი ხელშეკრულების პირვანდელ ტექსტთან შედარებით, 4 ივნისის საქართველოსთან სამშვიდობო ხელშეკრულება ჩვენთვის ერთ უეჭველ გაუმჯობესებას შეიცავს – ახალციხის მაზრიდან საქართველო ინარჩუნებს აბასთუმანსა და აწყურს. ამ დათმობაში ჩანს გერმანიის გავლენაც და თურქების სურვილიც, ოდნავ მაინც ენუგეშებინა საქართველო, რომელიც მტკვრის სათავესა და ჭოროხის აუზის ყველა ისტორიულ ტერიტორიას კარგავდა. 4 ივნისის ხელშეკრულებით უნდა მომხდარიყო საქართველოს ჯარების დემობილიზაცია, თურქეთის სასარგებლოდ დაწესებულიყო რესპუბლიკის სამხედრო ძალებზე კონტროლი. საქართველო ვალდებული ხდებოდა თავისი ტერიტორიიდან დაეთხოვა ყველა იმ სახელმწიფოს ჩინოვნიკი, რომლებიც მონაწილეობდნენ თურქეთთან ომში, რაც მთავარია განსაზღვრული იყო სამხედრო ტვირთის გადასატანად რკინიგზების გამოყენების წესები. გზების დაცვა ქართულ ჯარს ეკისრებოდა.

იმავე დღეს ბათუმში ხელმოწერილი იქნა სამშვიდობო ხელშეკრულებები თურქეთსა და აზერბაიჯანს (მ. გაჯინსკისა და რასულ-ზადეს მიერ) და ასევე თურქეთსა და სომხეთს შორის (რ. კაჩაზნუნი, ა. ხატისოვი, მ. პაპაჯანოვი). რკინიგზა – ყარსი-ალექსანდროპოლი-ჯულფა გადადიოდა თურქების ხელში.

ბათუმში ხელმოწერილი აქტებით დამოუკიდებელ კარიერას იწყებდნენ ახალგაზრდა კავკასიური რესპუბლიკები. დაიდო კონვენცია ბაქო-ბათუმის ნავთსადენის გამართულობის შენარჩუნების შესახებ და სამი კავკასიური რესპუბლიკისა და თურქეთის შეთანხმება ყოფილი ამიერკავკასიის რკინიგზის მოძრავი შემადგენლობის განადგურების შესახებ. თითოეული ამ რესპუბლიკის მიწა-წყალზე გამავალი რკინიგზის სიგრძის პროპორციულად.

ამგვარად, ბათუმისა და ყარსის მოსახლეობას უნდა მისცემოდა თვითგამორკვევის უფლება. საქართველო ამ ხელშეკრულებით რჩებოდა XIX საუკუნის საზღვრებით – ლორეს, ბამბაკისა და ყაზახის გამოკლებით. აწყურსა და აბასთუმანსაც დროებით თმობდა ოსმალეთი. ამ ხელშეკრულებას მოჰყვა ოსმალეთის ზავი აზერბაიჯანსა და სომხეთთან, რომელიც მძიმე იყო სომხეთისათვის. ყარსი-ალექსანდროპოლი-ჯულფას რკინიგზა ოსმალეთის ხელში გადადიოდა.

გერმანიის იმედით

გერმანიასთან მოლაპარაკების დაწყებამდე შედგა მემორანდუმი: „საქართველო რუსეთის ასწლიანი ბატონობის დროსაც რჩებოდა ცოცხალ ეროვნულ ორგანიზმად და მომენტს ელოდა პოლიტიკური მოთხოვნების განსახორციელებლად.

საქართველო რუსეთის ერთგული რჩებოდა ომის განმავლობაში – ზავის დადებამდე, მაგრამ იგი გულგრილად ვერ შეხვდებოდა რუსეთის თვითნებურ მოქმედებას, რითაც საქართველოს საზღვრები გაუხსნა მტერს. „ქართველ ხალხს სურს მოაწყოს სახელმწიფო და საერთაშორისო კავშირები ისე, რომ უბრუნველყოფილი იყოს მისი აღდგენილი უფლებების ხანგრძლივი გამოყენება საქართველოსა და მთელი კავკასიის სასარგებლოდ, ქართველს სურს დაეყრდნოს ისეთ სახელმწიფოს, რომლის მხრიდანაც არ მოეღოს ანექსიის საშიშროება“.

საქართველო-გერმანიის ურთიერთობა უნდა აიგოს მოკავშირეობის საწყისებზე საქართველოს დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტის ცნობით, გერმანიას კი ურთიერთშეთანხმებისა და კონვენციების საფუძველზე უნდა მიენიჭოს პრივილეგირებული მდგომარეობა, რაც განისაზღვრება, მისი მონაწილეობით ეკონომიკურ აღმავლობაში. განსაკუთრებით ხაზი გაესვა საქართველოს საერთაშორისო აღიარებაში გერმანიის მხარდაჭერას, ფულის სისტემის შესაქმნელად გერმანიისაგან სესხის მიღებას და ა.შ. (სცსია, ფურც. 118).

საქართველოსთან ეკონომიკურ კავშირებს გერმანია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა, გადაწყდა ჭიათურის მარგანეცის საზღვარგარეთ გატანის საქმის მოგვარება საგანგებოდ შექმნილი სააქციო საზოგადოების მეშვეობით. ასევე, ორი სააქციო საზოგადოების დაარსება: ჭიათურა-შორაპნის რკინიგზის მისასვლელი ხაზის ექსპლუატაციისათვის, რომელზეც გადაიტანდნენ მარგანეცს შორაპნამდე და ფოთის პორტის ექსპლუატაციისათვის.

გერმანიას სურდა შეექმნა წმინდა გერმანული სააქციო საზოგადოება, მაგრამ სანაცვლოდ საქართველოს სასარგებლოდ დაეწესებინა დიდი ანარიცხი და ფინანსური მოგება. რეალურად კი მიიღეს გერმანულთან ერთად საქართველოს ჯგუფის პარიტეტული მონაწილეობა აქციონერულ კაპიტალში. გერმანულ ჯგუფს უპირატესობა ეძლეოდა აქტიური ადმინისტრაციის მხრივ, ქართულს კი ზედამხედველობაში მონაწილეობა თანაბარი რჩებოდა. ამგვარი შეთანხმებით სამი ხელშეკრულება 12 ივლისს იქნა ხელმოწერილი. გერმანულ წრეებს უფლება ჰქონდათ ჭიათურაში შესდგომოდნენ „მარგანეცის“ ჯერ არარსებული დარგის ექსპლოატაცას, კერძოდ, ფერომანგანუმისა და სხვა შენაერთების გამოდნობას.

მე-6 პუნქტი: „საქართველოს მთავრობა აღიარებს ამ ხელშეკრულებებს საბოლოოდ მხოლოდ ფინანსური ხელშეკრულებების დადებისა და საქართველო გერმანიას შორის პოლიტიკური დამოკიდებულების გარკვევის შემდეგ“.

ფინანსური შეთანხმება გულისხმობდა საქართველოსადმი გერმანიის რაიხს-ბანკის მიერ სესხის მიცემას, მტკიცე ქართული ვალუტის შესაქმნელად. ქართულ ვალუტას საფუძველად უნდა დასდებოდა მარჩილი, რომელიც უნდა გათანაბრებოდა გერმანიის მარკას. ეს ხელშეკრულებები საქართველოს უცხოეთის კულტურულ კაპიტალთან თანამშრომლობის გზას უხსნიდა, რასაც ბუნებრივი სიმდიდრის ათვისების სწრაფი განვითარება, საქმიანი ჩვევების შეთვისება მოყვებოდა.

ჩხენკელი ვერ ურიგდებოდა გერმანიის სურვილს – რუსეთის თანხმობის შემდეგ ეცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა. უკვე 1918 წლის ივლისში მოსკოვი მზად იყო დაეშვა გერმანიის მიერ საქართველოს ცნობა, მაგრამ გერმანული აღიარება არ შედგა...

ისევ თურქეთი... თურქული ბანდები ჩნდებოდნენ ხან აფხაზეთში, ხან ბორჩალოს მაზრაში და ა.შ. გერმანული მისიის გაგლენით ამ მუქარებს ადვილად იცილებდა საქართველოს მთავრობა. თურქები მიისწრაფოდნენ ბაქოს ხელში ჩაგდებისაკენ, მოსკოვი კი მოითხოვდა აზერბაიჯანში გამმიჯნავი ზონის შექმნას, რომლის აღმოსავლეთითაც თურქებს ეკრძალებოდათ საომარი მოქმედებანი, რაც ბაქოს გამორიცხავდა თურქეთის ოკუპაციის სფეროდან. ამგვარად გერმანიას უნდა შეეჩერებინა თურქეთი.

ასეთი ვადლებულება აიღო გერმანიამ 27 აგვისტოს ხელშეკრულების მე-14 მუხლით. მე-13 მუხლში მოსკოვი ამბობდა: „რამდენიც ვნებავთ აღიარეთ საქართველოს დამოუკიდებლობაო.“ მე-14 მუხლში უმატებდა „მხოლოდ თურქები ბაქოში არ შეუშვათო“. თურქების ბაქოში შესვლას ინგლისელებიც ეწინააღმდეგებოდნენ, რომლებიც 1918 წლის აგვისტოში გადმოსხდნენ ბაქოში. თურქები კი აზერბაიჯანელ მოხალისეებს შემოჰყვნენ ბაქოში 1918 წლის 15 სექტემბერს.

სხვა რესპუბლიკები კონსტანტინოპოლში ელოდნენ „უკეთეს ამინდს“... ამინდი კი არ იცვლებოდა.

პოლიტიკური და ეკონომიკური შეთანხმებები დარჩა მხოლოდ პროექტში, მაგრამ მაინც გერმანიის მხარდაჭერამ საქართველოს დამოუკიდებლობას შეუმსუბუქა პირველი თვეები. ევროპის შეცვლილ პოლიტიკურ პირობებში ე. წ. „გერმანულ ორიენტაციას“ ნიადაგი გამოეცადა. ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება აღიარეს ძალადაკარგულად. ამით საქართველოსა და სომხეთის სასიკეთოდ თურქეთი კარგავდა ახლად მიღებულ უფლებებს სამ სანჯანყზე (ბათუმი, ყარსი, არდაგანი), მაგრამ მეორე მხრივ, უქმდებოდა გერმანია-რუსეთის 27 აგვისტოს ხელშეკრულების მე-13 დამატებითი მუხლი, რომელიც შეიცავდა საბჭოთა მთავრობის მიერ საქართველოს დამოუკიდებლობის შენიღბულ აღიარებას. საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო განმტკიცების საქმეში ეს უკან გადადგმული ნაბიჯი იყო (ბენდიანიშვილი, 2005:64).

ხანგრძლივ ომში ეკონომიურად დაუძლურებული გერმანია ცდილობდა საქართველოდან გაეზიდა ნედლეული. მათ საოკუპაციო ჯარები ჩააყენეს საქართველოს ქალაქებში, უხეშად ერეოდნენ საშინაო საქმეებში, არბევდნენ მოსახლეობას. გერმანიის საქართველოში გაბატონების შემდეგ შეიზღუდა თურქი იმპერიალისტების გეგმები, მაგრამ ისინი მაინც არ ისვენებდნენ და თარეშობდნენ საქართველოს საზღვრისპირა რაიონებში, მოითარეშეს ბორჩალოს, ახალციხის, ახალქალაქის სოფლები.

პირველი მსოფლიო ომში ანტანტის წევრი ქვეყნების მიერ გერმანიისა და მისი მოკავშირეების დამარცხებამ არსებითად შეცვალა სამხედრო-პოლიტიკურ ძალთა განლაგება მთელ მსოფლიოში. 1918 წლის 11 ნოემბერს გერმანიამ ხელი მოაწერა ზავს, რომლითაც გაუქმებულად ცხადდებოდა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება. მას მოყვა სამცხე-ჯავახეთიდან, ბათუმ-არტანიიდან ოსმალებისა და გერმანელების წასვლა, მათი ადგილი უნდა დაეკავებინა ინგლისის ჯარს. უქმდებოდა რუსეთის მიერ გერმანიისათვის მიცემული უფლებაც ეცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა.

საქართველოში გერმანელები ინგლისელებმა შეცვალეს 1918 წლის დეკემბერში. როცა ინგლისის კრეისერები ბათუმში შემოდოდნენ ნავთის მრეწველთა ოთხი კავკასიური კომპანიის თავჯდომარე ლონდონში აცხადებდა „კავკასიაში ბათუმიდან ბაქომდე და ვლადიკავკაზიდან თბილისამდე, მცირე აზიაში, მესოპოტამიაში გაჩნდნენ რა ბრიტანეთის ჯარები, ყველა ერისა და რწმენის ხალხები მიესალმნენ მათ“. ამიერკავკასიაში ინგლისელებმა თავი მოუყარეს 30 ათასიან არმიას, შექმნეს თავიანთი საკომენდანტოები, ხელთ იგდეს ბაქოს ნავთი, კასპისა და შავი ზღვის ფლოტი.

ლიტერატურა

1. ავალიშვილი ზ., საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918-1921 წლების საგარეო პოლიტიკაში, თბილისი, 1990
2. ბენდიანიშვილი ალ., საქართველოს პირველი რესპუბლიკა, თბილისი, 2005
3. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ. 1461, აღწ. 12, საქმე 125, ფურც. 38
4. იქვე, ფურც. 118
5. სურგულაძე ა., სურგულაძე პ., საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1991

კველი ბათუმის ქუჩები

ძველად ბათუმი მდებარეობდა ახლანდელი ყოროლისწყლის ზღვასთან შეერთების მიმდებარე ტერიტორიაზე. ჯერ კიდევ ოსმალთა ბატონობის პერიოდში დაიწყო ქალაქის ცენტრის გადანაცვლება ზღვისპირა ყურის მიმართულებით, სადაც დიდი წყალწვის გემების გაჩერებისათვის კარგი ბუნებრივი პირობები იყო.

საერთაშორისო ნაოსნობაში ბათუმის მნიშვნელობის ზრდასთან დაკავშირებით ოსმალეთის ხელისუფლება მეტ დაინტერესებას იჩენდა აღნიშნული პუნქტის მიმართ. ოსმალეთის სულთნის – აბდულ აზიზის 1863 წლის ფირმანში ვკითხულობთ: „ტრაპიზონის ვილაეთის ვალმა, ვეზირმა ესედ მეჰმედ ემინ მუხლის ფაშამ თავის მოხსენებაში დასვა საკითხი საგუბერნიო ქალაქ ბათუმის ნავსადგურის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ახალი ქალაქის გაშენების შესახებ, რომელიც (ქალაქი) ტრაპიზონის ვილაეთის, ლაზისტანის სანჯაყის ცენტრი იქნება და გაშენდება გამოუყენებელ სახელმწიფო მიწაზე, რომელიც ქვიშიანი და მიწათმოქმედებისათვის უვარგისია. სანაპირო მიწიდან საკმაოდ დიდი ზოლი ხელუხლებელი უნდა დარჩეს მომავალში დაპროექტებული სიმაგრეების ასაშენებლად. შუა ადგილას გამოიყოს დაახლოებით 60 ათასი კვადრატული არშინი ნაკვეთი, რომელიც გეომეტრიის წესების მიხედვით ყველა მიმართულებით ქუჩების გაყვანით დაიყოს ნაწილებად (უბნებად). სიგანე ქუჩების 12 არშინი უნდა იყოს და ამ ნაკვეთების შუა ნაწილში მოხერხებულ ადგილას აშენდეს მეჩეთი, რომელსაც მისი უდიდებულესობის სულთნის სახელი უნდა ეწოდოს (ავალიანი, 1960:98-99).

ოსმალებმა ყურეს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში ააგეს დიდი ქვის მეჩეთი „აზიზიეს ჯამე“. იგი ააშენა ვალიდე ხანუმმა 1868 წელს თავისი შვილის სულთნ აბდულ აზიზის საპატივცემულოდ (Суборов, 1895:115).

მეჩეთი მდებარეობდა თანამედროვე გოგებაშვილის ქუჩაზე. შემდეგ მეჩეთის მიმდებარე ვრცელ ტერიტორიას ეწოდა „აზიზიეს მოედანი“ (დღევანდელი თავისუფლების მოედანი).

იქვე სანაპიროსთან ახლოს 1864-1867 წლებში ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ აგებული იქნა სამხედრო სიმაგრე „ბურუნ თაბიე“ (კონცხის სიმაგრე). მეორე სიმაგრე მდებარეობდა დღევანდელი საზღვაო პორტის მიდამოებში – მდინარე სარი-სუს ანუ ყვითელი წყლის მახლობლად. მას სარი-სუს სიმაგრე ეწოდა. იგი საზღვაო პორტის რეკონსტრუქციის დროს, 1885 წელს აიღეს.

თურქთა მმართველობისას ბათუმის საზღვრები განისაზღვრებოდა ბურუნ-თაბიედან სარი-სუმდე და შავი ზღვის სანაპიროდან დღევანდელი კონსტანტინე გამსახურდიას ქუჩამდე.

თავდაპირველად ბათუმში ქუჩების მოვალეობას ასრულებდა მოკირწყლული, ეტლით სავალი და სასიარულო ბილიკები.

ქალაქში ფაქტიურად არსებობდა ერთი სანაპირო ქუჩა, რომელიც ძალზე ვიწრო იყო, სანაპირო ქუჩას მაშინ ეწოდებოდა „ალი-კიისი“ (ახლ. ი. გოგებაშვილის ქუჩა) შემდეგ იყო რამდენიმე ჩიხი: სანაპირო ქუჩის ჩიხი; „ჯამე არასი“ (ახლ. ჩკალოვის ქუჩა); შემდეგ „ჩიხმას სოხახი“ (აბანოს შესახვევში); „ჰემიმ სოხახი“ (ახლ. საიათნოვას ქ.); „აჭარა სოხახი“ (ახლ. ხულოს ქ.); „მეხერ ლუქბაში“ (თურქ. ბაზრისკენ მიმავალი ქუჩა); „აზიზიე სოხახი“ (ახლ. ა. მელაშვილის ქ.); „ბურენ ბაშ სოხახი“ (ახლ. მ. კოსტავას ქ.); „ურუმ სოხახი“ (ახლ. ფარნავაზ მეფის ქუჩის მონაკვეთი); „ტელეგრაფ სოხახი“ (ახლ. ზ. გამსახურდიას ქ.); „ნურიე სოხახი“ (ახლ. მ. აბაშიძის გამზირი). სოხახი თურქული წარმომავლობის სიტყვაა და ნიშნავს ქუჩას, მაგრამ რადგანაც აქ ქუჩები კი არ იყო, ეს სახელწოდება ფაქტიურად აღნიშნავდა პატარა შესახვევებს (ახვლედიანი, 1944:172-174).

1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ ბათუმი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა, რის შემდეგ სწრაფი ტემპით წავიდა ქალაქის

ეკონომიკური და სამრეწველო ზრდა-განვითარება. 1883 წლიდან ბათუმი-სამტრედიის სარკინიგზო ხაზის საშუალებით ბაქოს ნავთობს გაეხსნა გზა ევროპისაკენ. ბათუმმა საერთაშორისო მნიშვნელობის პორტის სახელი შეიძინა. იგი აივსო ვაჭრებით და სხვადასხვა ორგანიზაციების წარმომადგენლებით. ქალაქი სწრაფად შენდებოდა და იცვლიდა სახეს, არქიტექტურაში გაჩნდა ნეოკლასიკური სტილის შენობები, ინგლისური ქალაქების მსგავსად გაყვანილი იქნა სწორი მოკირწყლული ქუჩები, დაინერგა და განვითარდა ცივილიზაციის მონაპოვრები: რკინიგზა, ფოსტა, აშენდა საავადმყოფო. მოკლედ ბათუმი მცირე დროში ევროპული ტიპის ქალაქად იქცა (ტოტოჩავა, 1979:12-16).

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლის შემდეგ გაიზარდა ბათუმის ქუჩების რაოდენობა, ახალმა ხელისუფლებამ შეცვალა მათი სახელწოდებები.

ძველი ბათუმის შესახებ ქალაქის პროვიზორის ალ. თიროშვილის მოგონებების მიხედვით: „მთავარ ქუჩას ერქვა მარინეს პროსპექტი. იყო სანაპირო ქუჩა (ახლ. გოგებაშვილის ქუჩა). სხვა რამდენიმე ქუჩას ერქვა ყოფილი გენერლების: შეპელოვის, ბარიატინსკის, დონდუკოვ-კორსაკოვისა და სხვათა სახელები. ვინაიდან ახლად შემოერთებული ბათუმი გამოცხადებული იყო „პორტო-ფრანკოდ“ ე. ი. თავისუფალ ქალაქად, რომელშიც საბაჟო ჯერ არ იყო გახსნილი, ამიტომ აუარებელ საზღვარგარეთელ ფირმებს შემოჰქონდათ სხვადასხვა სახის საქონელი, მთელი ქალაქი მოფენილი იყო სხვადასხვა ფირმების კანტორებით. ამასთან დაკავშირებით აქ იყო თითქმის ყველა ქვეყნის საკონსულო (თიროშვილი, 1975:4-5).

XIX საუკუნის 80-იანი წლებისათვის ქალაქში ძალიან ცოტა იყო სწორად დაგეგმილი ქუჩა. ისინი დაფარული იყო წვრილი ხრეშით, შუაში იყო არხი წყლისათვის. 1888 წელს რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე III ოჯახის სტუმრობასთან დაკავშირებით ქალაქის სამეურნეო საბჭომ მიიღო განსაკუთრებული ზომები. სახელდახელოდ მოიკირწყლა ყველა ის ქუჩა, სადაც იმპერატორს უნდა გაეგლო, მაგალითად: მარინსკის პროსპექტი (ახლ. მ. აბაშიძის გამზირი). ვინაიდან იგეგმებოდა იმპერატორის მიერ ქალაქის ბადის მონახულება. მოწესრიგდა ის ქუჩები და შესახვევები, რომლებიც უკავშირდებოდა ასაშენებელ სამხედრო ტაძარს, სადაც იგეგმებოდა იმპერატორის მიერ მშენებლობის საძირკვლის ჩაყრა. ასევე მოწესრიგდა ბულვარის (ახლ. ნინოშვილის) ქუჩის ნაწილი და ასევე, ის ქუჩები, რომლებიც გადიოდა რუსეთის სავაჭრო და სამრეწველო საზოგადოების ნავმისადგომი. ქუჩებთან ერთად იღებებოდა სახლის ფასადები და ღობეები (Мечхи, 1906:518).

1888 წლის სექტემბერში ბათუმში დაფუძნდა თვითმმართველობა, რომლის შედეგადაც ბათუმის განაშენიანება უფრო მიზანმიმართულად წარიმართა. ჯერ კიდევ პირველი მოწვევის თვითმმართველობამ მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩაატარა რკინიგზის სადგურის მიმდებარე ტაობების ამოსაშრობად, ჩატარდა ქალაქის ნიველირება, შემუშავებული იქნა ქუჩების გაყვანის და მოწყობის საერთო გეგმა. “

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორმა 1890 წლის 16 თებერვალს ბათუმის თვითმმართველობის შუამდგომლობით, რომელიც შედგენილი იყო მივლინებით ჩამოსული გუბერნიის ინჟინრის სლიუჟინსკის, ქალაქის არქიტექტორის ლენჩინსკის და თვითმმართველობის წევრის კოიანდერის მიერ, დაამტკიცა განსაკუთრებული ოქმი, რომლის თანახმადაც პირველ რიგში უნდა გაეყვანათ პორტთან მიმავალი ქუჩები. ბათუმის ქუჩები დაყოფილი იქნა 3 ჯგუფად: პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებოდა ის ქუჩები, რომელზედაც უნდა გაეგლო საზღვარგარეთიდან ჩამოსულ ტვირთს, ნავთობპროდუქტების გარდა. მეორე ჯგუფში ერთიანდებოდა ის ქუჩები, რომელზეც გაივლიდა ნავთობპროდუქტები და ყველანაირი ზეთი. ესამე ჯგუფში შედიოდა სანაპიროს ქუჩა, რომელზედაც გაივლიდა ყველანაირი ტვირთი და ამიტომაც მას ჰქონდა პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა (Мечхи, 1906:524-525).

ეს სამუშაოები შესრულდა 1891 წელს ქალაქის არქიტექტორის ა. სოზინოვისა და თვითმმართველობის წევრის ა. კოიანდერის მიერ.

საბოლოოდ 1892 წელს ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორმა დაამტკიცა ბათუმში შემდეგი ქუჩები, შესახვევები და მოედნები.

№	ქუჩების სახელწოდება 1892 წლის მიხედვით ¹²	ქუჩების თანამედროვე სახელწოდება
1	არტილერიის	მაიაკოვსკის
2	ბაზრის	ზ. გორგილაძის
3	ბაქოს	გოგებაშვილის ქუჩის ნაწილი
4	ვლადიკავკაზის	ფარნავაზ მეფის ქუჩის ნაწილი – ბარათაშვილიდან მელიქიშვილის ქუჩამდე
5	დონდუკოვო-კორსაკოვის	კ. გამსახურდიას
6	ეკატერინეს	იმედაშვილის
7	კათოლიკეს	ვახტანგ გორგასალის ქუჩის მონაკვეთი – გოგებაშვილიდან ბარათაშვილის ქუჩამდე
8	სასაფლაოს	შაეშეთის
9	ქუთაისის, ლორის მელიქოვის	ნ. ჟორდანიას
10	მარინსკი პროსპექტი	მ. აბაშიძის
11	მიხაილოვის	ზ. გამსახურდიას
12	სანაპიროს	გოგებაშვილის
13	ნავთობის	გრ. ვოლსკის
14	ოკლობჟინსკის	მ. კოსტავას
15	ოდესის	პუშკინის
16	სვიატოპოლკ-მირსკის	ა. მელაშვილის
17	სკობოლევის	დ. თავდადებულის
18	სმეკალოვის	რუსთაველის
19	თბილისის	ბარათაშვილის
20	ერისთავის	გ. მაზნიაშვილის
21	მეგრელის შესახვევი	ამჟამად გაუქმებულია
22	ხლის შესახვევი	ზ. ბერიძის
23	თურქული ბაზრის შესახვევი	ამჟამად გაუქმებულია
24	„აზიზიეს“ მოედანი	თავისუფლების მოედანი

ქალაქი დაყოფილი იყო უბნებად. XIX საუკუნის ბოლოსთვის ბათუმში არსებობდა შემდეგი უბნები: აზიზიე, ახმედიე, ნურიე და მუფტიე.

აზიზიეს უბანი მოიცავდა ქალაქის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს და წარმოადგენდა მსხვილ სავაჭრო ცენტრს. სანაპიროზე საბაჟოს ვრცელი შენობიდან რიგ-რიგობით ჩამწკრივებული იყო სხვადასხვა სავაჭრო და სამრეწველო კანტორები. მიხეილის და ქუთაისის ქუჩების ნაწილში განლაგებული იყო საუკეთესო მაღაზიები და სასტუმროები. ქუჩები იყო უფრო განიერი და შესანიშნავად განაშენიანებული. ნაწილი იყო მოასფალტებული, ნაწილში კი იყო ქვის ტროტუარები. შენობების უმეტესი ნაწილი იყო ევროპული სტილის. მათ შორის გამოირჩეოდა შპოლიანსკის (ამჟ, ქუთაისის ქ. №2) და ტაიროვის (ქუთაისის ქ. №8) დიდი ლამაზი სახლები, ვოლფენზონის (მ. აბაშიძის ქ. №25 და კ. გამსახურდიას №13 მდებარე სახლი) და ფოსტა-ტელეგრაფის კანტორისათვის ვაკიეს სახლი (მ. აბაშიძის პრ. №35) და ბევრი სხვა. იქვე თბილისის ქუჩაზე მდებარეობდა ქალაქის ერთადერთი რკინის თეატრი, ხოლო ბუღვარში საზოგადოებრივი საკრებულო. აზიზიეს რაიონში ზღვაში შეჭრილი იყო ბურუნ-თაბიეს კონცხი, რომელიც ეკავა ქვემეხებს. მათ წინ იდგა შუქურა. ქვემეხების აღმოსავლეთით მდებარეობდა რუსეთის სამრეწველო და სავაჭრო საზოგადოების ნავმისადგომი. აქვე იყო უფლისწულ ნიკოლოზ II ბუღვარი, რუსული და მართლმადიდებლური ტაძრები (Гурская, 1901:6).

მეორე უბანი ახმედიე სრულიად სხვა ხასიათის იყო. აქ ბევრი რამ იყო შემორჩენილი ძველი თურქული ქალაქიდან: მოხვეული ვიწრო ქუჩები, უბადრუკი ქონხანები. აქ განლაგებული იყო ე. წ. თურქული ბაზარი, სადაც იყო ძველი ქვის

¹² ცხრილი შედგენილია ს. მესხის მონაცემების მიხედვით, იხ. Месхи, 1906:530.

შენობები და ვიწრო დახლები. ირგვლივ მიმოფანტული იყო დუქნები. ზღვის სანაპიროზე, ღია ცის ქვეშ, ნაჭრით გადახურულ დახლებზე იყიდებოდა თევზი, სახამთრო, ნესვი, კიტრი და ა. შ. აქ იყო ბევრი სპარსული ყავახანა და სასაუზმე, სადაც გაჩაღებული იყო სხვადასხვა აზარტული თამაში. ეს იყო ქალაქის ყველაზე ხმაურიანი უბანი. ამ უბანში მდებარეობდა სომხურ-კათოლიკური ეკლესია და ახმედ ფაშას ჯამე (Гурская, 1901:7). ახმედ ფაშას ჯამეს ადგილას შემდეგ ააგეს ქვის მეჩეთი „ორთა ჯამე“ – დღეისათვის მოქმედი ჯამე.

მესამე უბანი ნურიე მდებარეობდა აზიზიეს სამხრეთით და მუფტიესგან გამოიყოფოდა თბილისის (ახლ. ბარათაშვილის) ქუჩით, რომელზედაც გადიოდა რკინიგზის ხაზი. აქ ცხოვრობდნენ სხვადასხვა საწარმოების და უწყებების მოსამსახურეები. ეს იყო ქალაქის ახალი ნაწილი, ევროპული ტიპის შენობებით, რომელიც წარმოიქმნა აფხაზური დასახლების ადგილზე 80-იან წლებში. აქ თავმოყრილი იყო თითქმის ყველა სასწავლო დაწესებულება – ვაჟთა და ქალთა გიმნაზიები, მარინის ქალთა და სახელოსნო სასწავლებელი, დაწყებითი სამოქალაქო სკოლები – ქართული და ბერძნული, აქვე იყო ამიერკავკასიის რკინიგზის სამგზავრო სადგური, ჰოსპიტალის მართლმადიდებლური და მშენებარე რომაულ-კათოლიკური ეკლესია, ქალაქის საავადმყოფო. ნურიეში იყო სავაჭროები და ქალაქის თვითმმართველობის მშენებარე სახლი. ნურიეში მდებარეობდა აგრეთვე ქალაქის ალექსანდროვის ბაღიც.

მეოთხე უბანი მუფტიე იყო ყველაზე დიდი უბანი. აქ მოთავსებული იყო ნავთის ქარხნები. ამ ნაწილში განლაგებული იყო საცხოვრებელი სახლები, მათ დასავლეთით ქუჩების დიდი ნაწილი არ იყო განაშენიანებული. შენობები იყო ღარიბული და მიწების დიდი ნაწილი დაჭაობებული. მუფტიეში ძირითადად ცხოვრობდა ქალაქის უღარიბესი მოსახლეობა. (Гурская, 1901:8). ამ უბანს მუფტიე ეწოდა აქ არსებული მუფტიეს ჯამეს გამო. მუფტიეს ჯამე მდებარეობდა დღევანდელი წერეთლისა და ჭავჭავაძის ქუჩებს შორის ჯორჯიაშვილის ქუჩის მონაკვეთში.

1902 წლამდე ბათუმში ქუჩის სახელის აღმნიშვნელი ფირნიშები არ იყო გაკრული, არც შენობებს გააჩნდათ ნუმერაცია, რაც საგრძნობლად ართულებდა ქუჩებისა და სახლების მიგნებას.

ხშირად ადგილი ჰქონდა ერთი ქუჩისათვის რამდენიმე სახელის დარქმევას, მაგალითად: ახლანდელი ზურაბ გორგილაძის ქუჩა, ბარათაშვილის ქუჩიდან პეტრე მელიქიშვილის ქუჩამდე იწოდებოდა ბაზრის ქუჩის სახელით, მელიქიშვილის ქუჩიდან გრიბოედოვის ქუჩამდე – ვორონცოვის ქუჩის სახელით.

ახლანდელი ფარნავაზ მეფის ქუჩა, გოგებაშვილის ქუჩიდან ბარათაშვილის ქუჩამდე მოიხსენებოდა ბერძნის ქუჩის სახელით. ბარათაშვილის ქუჩიდან მელიქიშვილის ქუჩამდე – ვლადიკავკაზის სახელით, ხოლო მელიქიშვილის ქუჩიდან – ბებუთოვის ქუჩის სახელით.

ახლანდელი ვახტანგ გორგასალის ქუჩა ქუთაისის ქუჩიდან ბარათაშვილის ქუჩამდე იწოდებოდა კათოლიკეს ქუჩის სახელით, ბარათაშვილის ქუჩიდან მელიქიშვილის ქუჩამდე – ოლგას ქუჩის სახელით, მელიქიშვილის ქუჩიდან გრიბოედოვის ქუჩამდე კი ბარიატინსკის ქუჩის სახელით.

ქალაქის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა ქუჩების რაოდენობა, ხდებოდა მათი მოასფალტება, გამწვანება, განათება.

აჭარის მუხეუმში დაცულია ქ. ბათუმის 1909 წლის გეგმა. გეგმა შედგენილია და დახაზულია სამხედრო სტამბის კორპუსის კაპიტნის სტრახოვის მიერ 1905 წ. მიწისმზომელ სოსელიის მიერ ჩატარებული ინსტრუმენტული აზომვების საფუძველზე. რუკაზე დატანილია იმ პერიოდში ბათუმში არსებული ქუჩები. სამეურნეო და საკულტო ნაგებობები, ქარხნები და ა.შ. რუკას აქვს პირობითი და ამხსნელი ნიშნები როგორც რუკაზე ჩანს, ამ პერიოდისათვის დასახლებული იყო ქალაქის ცენტრალური ნაწილი სანაპიროდან დღევანდელ ნური-გელის ტბამდე, ხოლო ქვედა საზღვარი გადიოდა დღევანდელ პუშკინის ქუჩაზე. ქალაქის ცენტრალური ქუჩება ივლებოდა:

სანაპიროს (ახლ. გოგებაშვილის), დონდუკოვო-კორსაკოვის (ახლ. კ. გამსახურდიას), მარინსკი პრ. (ახლ. მ. აბაშიძის გამზ). სმეკალოვის (ახლ. რუსთაველის) და მიხაილოვის ქუჩები (ახლ. ზ. გამსახურდიას). რუკაზე ასევე დატანილია ის ქუჩები, რომლებიც ქალაქის რეკონსტრუქციის დროს ლიკვიდირებული იქნა. ამდენად რუკა მეტად მნიშვნელოვანია XX საუკუნის 10-იანი წლების ბათუმის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. ეს ქუჩებია:

- სულთანის ქუჩა, მდებარეობდა ახლ. მ. აბაშიძის და ა. მელაშვილის ქუჩებს შორის. იწყებოდა ქუთაისის ქუჩიდან და გადიოდა აზიზიეს მოედანზე.
- საბაჟოს ქუჩა – მდებარეობდა ახლ. ა. მელაშვილის და მ. კოსტავას ქუჩებს შორის. იწყებოდა ქუთაისის ქუჩიდან და გადიოდა გოგებაშვილის ქუჩაზე.
- ჩუბაჩის შესახვევი – მდებარეობდა ჩკალოვის ქუჩის დასასრულს, ქუთაისის ქუჩიდან გადიოდა გოგებაშვილის ქუჩაზე.
- მატროსის შესახვევი – განთავსებული იყო ახლ. იმედაშვილისა და კანდელაკის ქუჩებს შორის, გამოდიოდა გოგებაშვილის ქუჩიდან და უერთდებოდა კანდელაკის ქუჩის შუა ნაწილში.
- სამეგრელოს ქუჩა – იწყებოდა ახლ. ზ. ბერიძის ქუჩის დასაწყისიდან და უერთდებოდა ახლ. იმედაშვილის ქუჩას.
- ჭაობის ქუჩა – გადიოდა ახლანდელი საზღვაო აკადემიის ადგილზე.

1918 წლის 14 აპრილს ბათუმი თურქეთის ჯარმა დაიკავა. იმავე წლის 16 აპრილს ბათუმში ჩამოვიდა ბათუმის გუბერნატორად დანიშნული გენერალ-გუბერნატორი ჰამიდ-ბეი, რომელმაც 1918 წლის 22 აგვისტოს გამოსცა ქუჩების სახელების შეცვლის განკარგულება იგი იუწყებოდა, რომ ბათუმის ქუჩების სახელები და წარწერები ფირნიშზე შეიცვალოს და დაიწეროს თურქულ ენაზე. თურქი გუბერნატორის განკარგულების თანახმად ახლანდელი კონსტანტინე გამსახურდიას გამზირს ეწოდა თურქი მთავარსარდლის – უჩანჯი-ორდუს სახელი, ბარათაშვილის ქუჩას – თურქი გენერლის ოდუს-ედინჯი-ფორკეს სახელი. ხოლო რაც შეეხება ქალაქის დანარჩენ ქუჩებს, მათ მიეცათ ნუმერაცია, ბუღვარის პარალელურ ქუჩებს მიეცათ კენტი რიცხვები.. აღნიშნული ქუჩების გადაძვევით ქუჩებს კი მიეცათ წყვილი ნომრები და ა. შ. (კომახიძე, 2000:305).

ქალაქის თვითმმართველობამ იმდენი მოახერხა, რომ თურქ გუბერნატორს მოსთხოვა აღნიშნული განკარგულების ცოტა ხნით გადავადება, მოსახლეობას კი დაავალა ჩამოეხსნათ ქუჩის აბრები.

1921 წლის 18 მარტს აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ქუჩების სახელწოდებები კვლავ შეიცვალა.

დამზადდა ქუჩის ახალი აბრები სამეწოვანი წარწერებით ქართულ, რუსულ და თურქულ ენებზე. აღნიშნული აბრები ქალაქში გამოყენებული იყო XX საუკუნის 30-იანი წლების შუა ხანებამდე. აჭარის მუზეუმში დაცულია სამეწოვანი აბრები: ქუთაისის, კამოს, ტურგენევის, საქართველოს, ჯაფარიძის ქუჩების. აბრები ჩამოსხმულია თუჯისგან, წარწერები შესრულებულია ქართულ, რუსულ და თურქულ ენებზე.

მუზეუმში დაცულია ქ. ბათუმის ქუჩის აბრა – „Матросский переулок – 6“ შესრულებულია თუნუქზე. ოვალური ფორმისაა და ლურჯ ფონზე წარწერები შესრულებულია თეთრი მინანქრით. აბრა გამოყენებული იყო 1918 წლამდე. აღნიშნული აბრა იმ პერიოდის ქუჩის ნიშანთაგან ერთადერთია მუზეუმში.

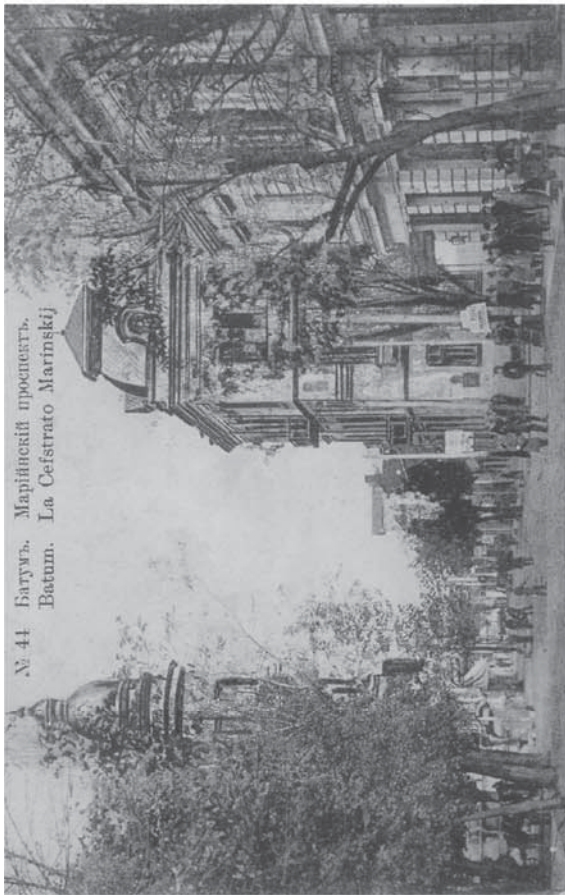
ამრიგად, ქალაქ ბათუმის ქუჩების ქსელს მდიდარი და საინტერესო ისტორია აქვს. ქალაქის ცენტრალური ქუჩები ჩვეულებრივ მიმართული იყო საზღვაო ნავსადგურისა და შავი ზღვის პერპენდიკულარულად. აქედან გამომდინარე ქუჩებს გააჩნდათ მართკუთხა ფორმა, რითაც ქალაქი კვარტლებად იყო დაყოფილი.

გთავაზობთ ბათუმის ქუჩების ძველი და ახალი სახელწოდებების ნუსხას ცხრილის სახით:

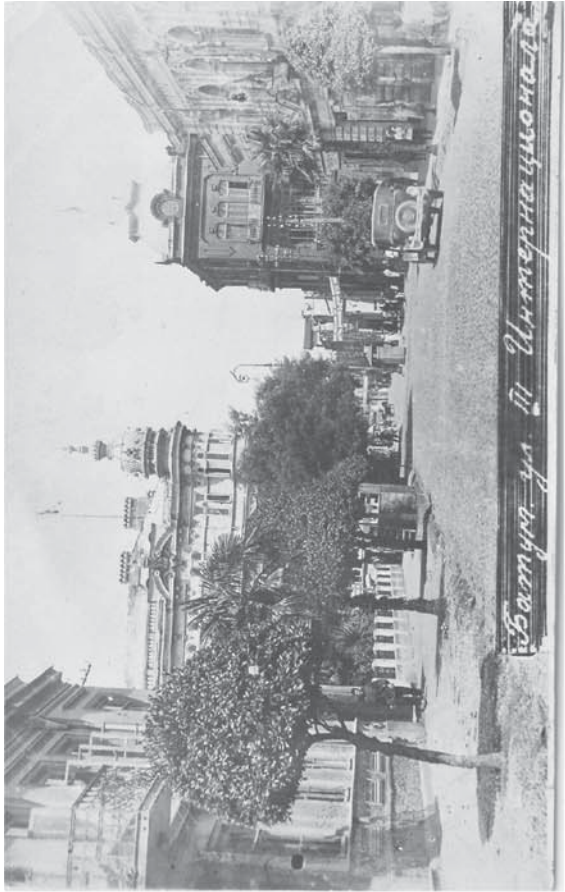
№	ქუჩის თანამედროვე სახელწოდება	ქუჩების ძველი, სხვადასხვა დროის სახელწოდებები
1	გოგებაშვილის	ყოფილი ალი-კიისის, სანაპიროს, შმიდტის, ბაქოს, ქობულეთის, ბერიას
2	რუსთაველის	სმეკალოვის
3	ნინოშვილის	ბულვარის
4	მემედ აბაშიძის გამზირი	რუმ სოხახი, მარინსკი პრ., მე-3 ინტერნაციონალის
5	კომინტერნის	სტალინის, ოქტომბრის, თავისუფლების, მემედ აბაშიძის
6	ზვიად გამსახურდიას	ტელეგრაფ სოხახი, მიხაილოვის, ტროცკის, ორჯონიკიძის, 9 აპრილის
7	კონსტანტინე გამსახურდიას	დონდუკოვო-კორსაკოვის, უჩანჯი-ორდუს, ლენინის, ერთობის
8	ფარნავაზ მეფის	ურუმ სოხახი, ბერძნის, ვლადიკავკაზის, ბებუთოვის, ზინოვიევის, ტელმანის
9	ახმედ მელაშვილის	აზიზიე სოხახი, სვიატოპოლკ-მირსკის, კამოს
10	ვახტანგ გორგასალის	კათოლიკეს, ოლღას, ბარიატინსკის, ცხაკაიას
11	ზურაბ გორგილაძის	ბაზრის, ვორონცოვის, ლუკა ასათიანის, ერას, გორკის, იბერიის
12	ჩკალოვის	ჯამე არასი, მეჩეთის
13	საიათნოვას	ჰემიმ სოხახი, სომხის შეს
14	ხულოს	აჭარა სოხახი. ახმედ ფაშას, თათრის
15	მერაბ კოსტავას	ბურუნ-ბაშ სოხახი, ოკლობჟინსკის, ლუქსემბურგის
16	სტეფანე ზუბალაშვილის	აჭარის, გიორგის, ხრუშჩოვის კალინინის
17	მაზნიაშვილის	ერისთავის, ლიბკნეცის
18	ელიავას	სავაჭროს, ბაზრის
19	ნოე ჟორდანიას	ლორის მელიქოვის, სვერდლოვის
20	იმედაშვილის	ეკატერინეს, შადრევის, ფარნის, ჯორჯიაშვილის
21	შავშეთის	სასაფლაოს, დერვიშ-ფაშას, ფრუნზეს
22	ზურაბ ბერიძის	იმედის, ახლის, კალიევის
23	ქუთაისის	ქუთაისის
24	ბარათაშვილის	თბილისის, ოდუს-ედინჯი-ფორკეს
25	პ. მელიქიშვილის	ვოზნესენსკის, ენგელსის
26	დ. თავდადებულის	კომაროვის, შაუმიანის
27	26 მაისის	ზღვის, კიროვის
28	ლუკა ასათიანის	შერემეტევის, ჯაფარიძის
29	ვაჟა-ფშაველას	შეპელოვის, მარქსის
30	პუშკინის	ოდესის
31	ჭავჭავაძის	პეტერბურგის, პეტროგრადის, კოპერაციის
32	მაიაკოვსკის	არტილერიის, პროლეტარიის
33	ირაკლი აბაშიძის	სკობოლევის, კოროვის, ბლაგოვეგრადის
34	რევაზ კომახიძის	ლაზარევის, ბუდიონის
35		

ლიტერატურა

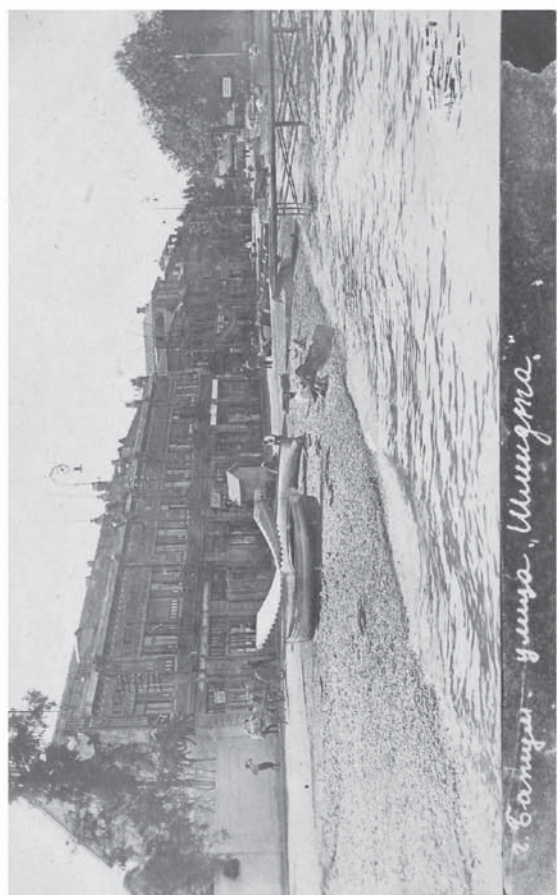
1. ახვლედიანი ხ., ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, ბათუმი, 1944
2. ავალიანი ა., მიწისმფლობელობის ფორმები აჭარაში, ბათუმი, 1960
3. თიროშვილი ალ., მოგონებანი ძველი ბათუმის ცხოვრებიდან, 1975
4. აჭარის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 604
5. ტოტოჩავა გ., ბათუმის ურბანიზაციის ზოგიერთი საკითხი. – აჭარის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 797, ბათუმი, 1979
6. კომახიძე თ., ქ. ბათუმის განაშენიანებისა და დაგეგმარების ისტორია. ბათუმი, 2000
7. Суворов А., Описание города Батума с планами и видами. Батум, 1895
8. Гурская Н., Путеводитель и справочная книжка по г. Батума и окрестностям. Тифлис, 1901
9. Мехи И. С. Очерк развития батумского городского хозяйства. - Батумъ и его окрестности. Батумъ, 1906

მარინსკის პროსპექტი

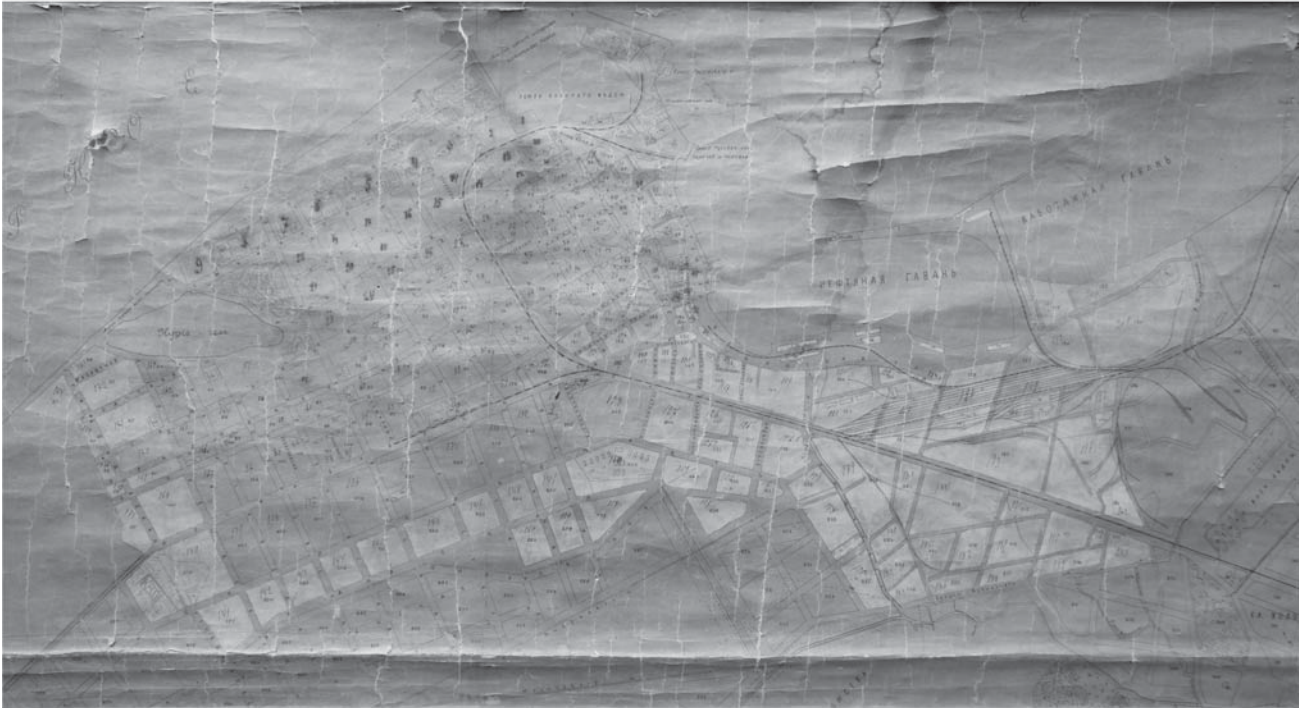
III ინტერნაციონალის ქუჩა

შმიდტის ქუჩა

სანაპიროს ქუჩა

კამოს ქუჩის აბრა

მატროსის შესახვევის აბრა

**საყდარი
(სოფელ ერგეს წარსულიდან)**

ერგე, მასში შემავალი სოფლებით: ზემო და ქვემო ჯოჭო, ნიკიტაური, კაპანდიბი, მიეკუთვნება ერთ-ერთ უძველეს დასახლებათა რიგს. სოფლის წარსულის სხვადასხვა ასპექტის შესახებ შემორჩენილია საინტერესო წერილობითი, ზეპირსიტყვიერი, ტოპონიმიური, ნივთიერი მასალები. როგორც ირკვევა, თავის დროზე ერგეს თემში მოქმედებდა ცხრა ეკლესია (საყდარი). ჯოჭოს წყლის ხეობა ხასიათდება ქრისტიანულ სალოცავთა სიმრავლით. ერთ-ერთ უბანს ქვია საყდარი. იგი მდებარეობს ჯოჭოს წყლის მარჯვენა ნაპირზე. გადმოცემით აქ არსებულა საყდარი. დღემდე შემორჩენილია მხოლოდ მისი საძირკველი. იგი წარმოადგენდა დარბაზული ტიპის, 25 კვ. მ. ფართობის ნაგებობას. საყდრის ეზო და მისასვლელი მოპირკეთებული ყოფილა რიყის ბრტყელი ქვებით. 1956 წელს პროფესორ ი. სიხარულიძეს ჯოჭოელი ალი მიქელაძისგან ჩაუწერია: „ჩემი დიდი ნენე იტყოდა, რომ აქ ძველად ქილისე იყო. ხალხი მაშინ სულ მაღლობებზე ცხოვრობდა და ჩანგს რომ დაარტყამდნენ, მოუდოდნენ მოსახლეები“ (სიხარულიძე, 1958:77).

საყდრის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია: მარანი, ერთად დაფლული ხუთი დიდი ჭური, რაც მიუთითებს, რომ ეკლესიას საკუთარი მეურნეობა ჰქონია (უზუნაძე, 2003). საყდართან არსებობდა სასაფლაო. სოფლის მკვიდრი ტარიელ მიქელაძე მოგვითხრობს: „ჩემი ბებია ფაქიზო მიქელაძე გვეტყოდა, ნასაყდრალთან სასაფლაოს არ გაეკაროთ, ავად გახდებით“.

თავისი დანიშნულებით საყდარი შენობაა „სადაც ქრისტიანთა წირვა-ლოცვა იმართება, – ეკლესია“ (ქეგლ., 1986:399). ეს უკანასკნელი ბერძნულიდან შემოსული სიტყვაა (ჭუმბურიძე, 1978:71). ჩუბინაშვილის მიხედვით „ეკლესია – შესაკრებელი ტაძარი სალოცავად ღვთისა“ (ჩუბინაშვილი, 1961:209). საინტერესოა თუ რა სიტყვა გამოიყენებოდა ღვთისმსახურების შენობის აღმნიშვნელად ქართულში. ბერძნული სიტყვის - ეკლესიის დამკვიდრებამდე? ძველ საქართველოში ქრისტიანულ სამლოცველო შენობას ეკლესიის გარდა საყდარიც ეწოდებოდა, მიჩნეულია, რომ ეს უკანასკნელი აღნიშნული მნიშვნელობით დამკვიდრდა მოგვიანო პერიოდში (ძიძიგური, 1982:29-30). საკითხის ლინგვისტური, ისტორიულ-ტოპონიმიური ანალიზიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ საყდარი არის ღვთისმსახურების შენობის აღმნიშვნელი უძველესი ქართული ტერმინი. იგი წარმოსდგება სიტყვისაგან **საყუდარი**. მასში გამოიყოფა ფუძე **ყუდე**. დაერთვის დანიშნულების მაწარმოებელი სა- -არ თავსართ-ბოლოსართი.¹³ „ყუდე“ მეგრული სიტყვაა, შალიტერატურო ქართულში მისი შესატყვისია „სახლი“ (ქაჯაია, 2002:332). ამდენად, **საყუდარი (საყდარი)** ნიშნავდა განსაკუთრებული დანიშნულების სახლს, სადაც სრულდებოდა ღვთისმსახურება.

ვფიქრობთ, სიტყვა **საყუდარი** შორეულ წარსულში უნდა წარმოშობილიყო. სწორედ, ჩვენი წინაპრები, ჯერ კიდევ წარმართობის პერიოდში, თავიანთ სალოცავ სახლებს, სადაც იკრიბებოდნენ და ასრულებდნენ ღვთისმსახურების რიტუალებს, უწოდებდნენ „**საყუდარს**“ ანუ „ღვთის სახლს“. თუ გავითვალისწინებთ სიტყვა „საყუდარი“-ს აგებულებას იგი ზანურ-ქართული ენობრივი ერთობის პერიოდიდან (დაახ. ძვ.წ. II ათასწლეული) მომდინარე ტერმინად უნდა მივიჩნიოთ.

საქართველოში, ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ეტაპზე, ქრისტიანულ სამლოცველო სახლებს (შენობებს) ტრადიციის გავლენით ეწოდა საყუდარი ანუ საყდარი. შემდგომ მისი ადგილი დაიკავეს ტერმინებმა: ეკლესია, ტაძარი, ხოლო

¹³ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ტოპონიმთა დანიშნულების მაწარმოებლების შესახებ იხ.: ქამადაძე, 1992:31; ცეცხლაძე, 2000:68-69.

ტერმინი საყუდარი (ღვთის სახლი) პარალელურად განაგრძობდა არსებობას.¹⁴ ამ მხრივ საყურადღებოა ე. წ. „რატინის სიგელი“, რომელიც XVII ს-ის შუა წლებშია გაცემული სამეგრელოს მთავარ ლევან II დადიანის მიერ. მასში ვკითხულობთ: პაპა ჩვენი ღიონ დადიანი (საუბარია ლევან I დადიანზე) სტამბოლს წასულა და რაც ოდიშის საყდრები ყოფილა, იმისათვის ზოგს ოცი, ზოგს ათი, ზოგს ხუთი კვამლი შეუწირავს“ (ბერაძე, 1981:77). ჩანს, რომ ტრადიციის მიხედვით ამ პერიოდის სამეგრელოში უწინდებურად „ღვთის სახლს“ საყდარს ეძახდნენ. აღნიშნული ტრადიცია მყარად იქნა შენარჩუნებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. რაც განსაკუთრებით კარგად ჩანს მხარის ტოპონიმიაში. გეოგრაფიულ ადგილებს, სადაც ფიქსირდება ქრისტიანული სამლოცველოები, ძირითადად ეწოდება: საყდარი, სახტარი. მრავლად გვაქვს მათგან წარმომდგარი ტოპონიმები: საყდარი, საყდრი-ძირი, საყდრისერი, საყდრიყელი, ნასაყდრალი, ნასაყდრევი, ნასაყდარი, სახტარი, ნასახტრევი (სიხარულიძე, 1958:226; 1959:52,64,180; ცეცხლაძე, 2004:199,210). საკითხთან დაკავშირებით, ასევე საინტერესოა ტერმინი საყდრიონი, დაყუდებული. აკად. ს. ჯანაშიას განმარტებით საყდრიონი ნიშნავს საყდრის შვილებს (ჯანაშია, 1959:41) ანუ საყდრის მორწმუნეთა კრებულს. ხოლო „დაყუდება, დაყუდებული არის განმარტოებით მცხოვრები ბერი, განდევილი“ (ქეგლ., 1986:203). თავდაპირველად დაყუდება, დაყუდებული ნიშნავდა საყდარში ღოცვად დადგომას, ღოცვად დგომას.

საყურადღებოა, რომ სამწერლო ლექსიკაში, ქრისტიანულ სამლოცველო შენობის აღმნიშვნელად იყენებდნენ ტერმინ საყდარს ი. ჭავჭავაძე (ჭავჭავაძე, 1987:269; 1988:30,69,103,143,147), ა. წერეთელი (წერეთელი, 1989:122,133), ი. გოგებაშვილი (გოგებაშვილი, 1912:243-244).¹⁵ დროთა ვითარებაში ტერმინმა „საყუდარი“ განიცადა ცვლილებები. სიტყვის ფუძეში მოხდა „უ“ ხმოვნის დაკარგვა (რედუქცია), რის შედეგადაც მივიღეთ საყდარი [სა ყ-(უ) დარი→საყდარი].

ლიტერატურა

1. ბერაძე თ., ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში, თბილისი, 1981
2. გოგებაშვილი ი., დედა ენა, თბილისი, 1912
3. სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია, ტ. I, ბათ., 1958; ტ. II, ბათ., 1959
4. უზუნაძე რ., წინაპართა ნაკვალევზე. – გაზ. „აჭარა“, ბათუმი, 2003, №233
5. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბილისი, 1959
6. ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია. – აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკონი, VIII, თბილისი, 1992
7. ქაჯაია ოთ., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 2002
8. ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 1986
9. ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1961
10. ცეცხლაძე ნ., შავშეთ-იმერხევის ტოპონიმია, ბათ., 2000
11. ცეცხლაძე ნ., ძიებანი ჭოროხის აუზის ტოპონიმიიდან, ბათ., 2004
12. შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, თბილისი, 1982.
13. წერეთელი აკ., თხზულებანი, ტ. III, თბილისი, 1989
14. ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1987; ტ. II, თბილისი, 1988
15. ჭუმბურიძე ზ., როგორ გაჩნდა სიტყვა, თბილისი, 1978
16. ჯანაშია ს., შრომები, ტ. III, თბილისი, 1959

¹⁴ ქართულ საისტორიო წყაროში გვხვდება გამოთქმა: „ყოველი საყდრის შვილნი“ (ქართლის ცხოვრება, 1959:449). რაც ნიშნავს საყდრის (ეკლესიის) სამწყსოს.

¹⁵ ი. გოგებაშვილის მოთხრობაში „საყდარი“ ვკითხულობთ: ჩვენს სოფელში აშენებულია მშვენიერი თლილი ქვის საყდარი... სოფელი დიდად თავყანს სცემს ჩვენს საყდარს. ყველა ჩვენგანი ამ საყდარშია მონათლული, მასში ევედრება ღმერთსა... იმავე საყდარის შორი-ახლო მიაბარებენ მიწას ჩვენს სხეულსა... ჩვენი საყდარი საყოველთაო საღმრთო საფარველია (გოგებაშვილი, 1912:243).

გვარას ციხე

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ხშირი ქსელის არსებობაზე ნათლად მიუთითებს აჭარის ტერიტორიაზე ცნობილი ციხექალაქები: გონიო-აფსაროსი, ბათუმის ციხე, პეტრა-ციხისძირი, ხიხანი, ასევე ათობით დიდი თუ მცირე ციხე (მამულაძე, 1993; კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1988; სიჭინავა, 1962; ჩხეიძე, 1959; ინაიშვილი, 1993), რომელთა შორის საყურადღებოა გვარას ციხე.

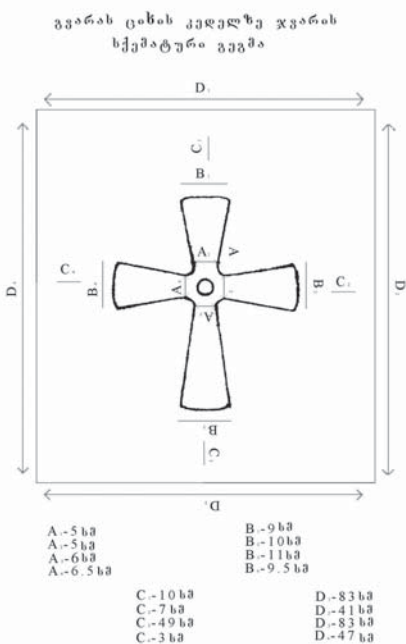
გვარას ციხე მდებარეობს ხელვაჩაურის რაიონის კირნათის სასოფლო საკრებულოს ტერიტორიაზე, ადგილ ნაკირნათევსა და სოფელ გვარას შორის საზღვარზე. წარსულში სოფელი კირნათი აღნიშნულ ადგილზე ყოფილა გაშენებული და შემდგომ – ზეაგების ჩამოწოლის გამო, გადაადგილებულა 3 კმ-თ. როგორც ჩანს, ადრე ეს ადგილები სოფელ გვარას ეკუთვნოდა და ციხის სახელწოდებაც აქედან უნდა მომდინარეობდეს. სოფელი გვარა ციხიდან დაცილებულია 1-1,5 კმ-ით და განლაგებულია ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-დასავლეთით.

ციხე გაშენებულია ორ ხევს შორის, გვარას მთის დაბლობზე, იგი გადაჰყურებს: სამხრეთ-აღმოსავლეთით მაჭახლის ხეობას, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთით მდინარე ჭოროხს. გვარას ციხე ზემოდან დაჰყურებს მდინარე ჭოროხისა და მაჭახელას მიერ შექმნილ დაბლობზე გაშენებულ სოფელ მაჭახლისპირს და ჩრდილო-დასავლეთით მდინარე ჭოროხის სანაპიროზე გაშენებულ სოფელ ქვედა მარადიდს. მთლიანად ციხის სათვალთვალო არეალშია მოქცეული მაჭახლის ხეობისა და კირნათისაკენ მიმავალი გზების შესაყარი. მისი მეშვეობით ადვილად შეიძლებოდა გაკონტროლებულიყო მაჭახლისა და ჭოროხის ხეობათა შემოსასვლელიები.

გვარას ციხეს, მისი მდებარეობიდან გამომდინარე, ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთში დიდი სტრატეგიული დატვირთვა ჰქონდა, რაც განპირობებული იყო აღნიშნული რეგიონის ისტორიულ-გეოგრაფიული მდებარეობით. თვით ციხის მიმდებარე ტერიტორიაც ჭოროხის აუზის ერთ-ერთ უძველეს, მაღალგანვითარებულ დასახლებას წარმოადგენდა (კახიძე, კახიძე, 1993; კახიძე, 1997). მდინარე მაჭახლის ხეობასა და მის ფერდობზე მოსახლეობა ადრეული პერიოდიდან დასახლებულა (კახიძე, 1974:7; კახიძე, მამულაძე, 2000:68-69). ამასთან, მაჭახლისა და ჭოროხის ხეობებში გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები. ერთ-ერთი გრძელი გზა უშუალოდ ჭოროხის ხეობაზე გადიოდა, მეორე უმოკლესი გზა მაჭახლის ხეობაზე. პირველი გზა მიემართებოდა ართვინ-არტანუჯის მიმართულებით და ჭოროხის აუზის პროვინციებს აკავშირებდა შავიზღვისპირეთთან (კახიძე, 1974:14; ვარშანიძე, 1990:72-73). შავიზღვისპირეთიდან მტკვრისა და ჭოროხის აუზებზე გამავალი გზები „მიემართებოდა სხვადასხვა ქვეყანასა და რეგიონებში: ბიზანტია, სომხეთი, ქვემო და შიდა ქართლი, ლიხთ-იმერეთში“ (ბერძენიშვილი, 1966:80). გარკვეულ პერიოდში ჭოროხის (ნიგალის) ხეობაზე გადიოდა ცნობილი აბრეშუმის გზის ერთ-ერთი შტო და უკავშირდებოდა შავიზღვისპირა პუნქტებს (ბეჭირიშვილი, 1998). მეორე გზა კი შავიზღვისპირეთთან აკავშირებდა ზედა და ქვედა აჭარას. შესაბამისად დიდი იყო ამ გზების სავაჭრო-ეკონომიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობა ჭოროხის მხარის პროვინციებისათვის და საერთოდ, საქართველოსათვის. ამან გამოიწვია აღნიშნული სამომოსვლო გზების კარგი განვითარება, რასაც ადასტურებს ისტორიული, ეთნოგრაფიული და ტოპონიმიკური მონაცემები; მატერიალური კულტურული ძეგლები - ხიდები, ციხეები (კახიძე, 1974:13). ამ უკანასკნელთა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფუნქციას წარმოადგენდა სავაჭრო გზების დაცვა (მამულაძე, 1993:27-28, 70-71; ვარშანიძე, 1990:69-70). ასე რომ მაჭახლისა და ნიგალის ხეობათა შესაყარზე მდებარე გვარას ციხე ერთ-ერთი უძველესი და მნიშვნელოვანი სიმაგრე, „... ნიგალისა და მაჭახლის გასაღები იყო“ (სიხარულიძე, 1959:156).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე გვარას ციხის ისტორიის შესწავლა საშური საქმეა. წერილობითი წყაროების უქონლობის გამო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ციხის არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას. ამ ინტერესით იყო განპირობებული გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2000 წლის ივლის-აგვისტოს თვეებში ციხეზე ჩატარებული დაზვერვითი ექსპედიცია.¹⁶

გვარას ციხე გაშენებულია მდინარეთა დონიდან 120-140 მეტრის სიმაღლეზე. მას ძირითადად სათვალთვალო (სასიგნალო) ფუნქცია უნდა შეესრულებინა, შეექმლო არამარტო მოახლებული საშიშროების შესახებ ეცნობებინა ცეცხლისა თუ სხვა საშუალებებით, არამედ მტერთან მცირე მასშტაბის ბრძოლაც გაემართა.

ციხე ციცაბო კედლეზეა აშენებული. მშენებლობისას გამოყენებულია ორი სახის ქვა, კვადრული ქანები და რიყის ქვა. რიყის ქვა ამოქონდათ როგორც ჭოროხის, ისე მაჭახლის სანაპიროდან. ციცაბო ბილიკი მიემართებოდა ციხისაკენ. რაც შეეხება კვადრულ ქვებს, ისინი ციხის ირგვლივ მრავლადაა შემორჩენილი. ქვების მცირე ნაწილი ფაქიზადაა ნათალი. ისინი ფორმით, დამუშავების ხარისხით ავლენენ მსგავსებას გონიოს ციხის კვადრული ტიპის ქვებთან. ჩრდილოეთ კედელზე შემორჩენილია ჯვარი, რომელიც შესრულებულია თლილ ქვაზე.¹⁷ გათხრების პროცესში ციხე მონახულეს პროფესორებმა გ. ლორთქიფანიძემ, ს. ნონეშვილმა. მათ ჯვარი XII საუკუნით დაათარიღეს. ასევე ციხეზე იმყოფებოდა ცნობილი მკვლევარ – არქეოლოგი პროფ. რ. რამიშვილი. მან ჯვარი უფრო ადრეულ ხანისად მიიჩნია. იგი ემსგავსება ბოლნისის სიონში შემორჩენილ ჯვარს, რომლის მსგავსი ფორმები ქართულ არქიტექტურაში შემოდის V საუ-

კუნის 70-90-იანი წლებიდან და ცნობილია ბოლნური ჯვრის სახელწოდებით, მას სხვა ჯვრებისაგან განსხვავებით გააჩნია გარკვეული თავისებურებები, რაც გამოიხატება იმაში რომ ჯვარი მოქცეულია მართკუთხა ჩარჩოში და ბოლოებ გაფართოებულია. აღნიშნული ჯვრის იდენტურობა ბოლნურ ჯვართან მიუთითებს გვარას ციხის არქეოლოგიაზე. პროფესორ ა. კახიძის ვარაუდით ციხე რომაული ხანისა უნდა იყოს, კერძოდ, ციხე თავისი მნიშვნელობის ხასიათიდან გამომდინარე ამჟღავნებს მსგავსებას გონიოს ციხის რომაულ სამშენებლო ფენასთან. ამ აზრს, ასევე იზიარებს ეთნოლოგი, პროფ. ნ. კახიძე. იგი მიუთითებს, რომ თავისი ძველი ფენით – თარაზული წყობა, ფაქიზად თლილი ქვები, გვარას ციხე გონიოს ციხის გვერდით დგება და მას წინაფეოდალური ხანით ათარიღებენ” (კახიძე, 1974:14).

სიძველისა და დროთა ვითარების შედეგად ციხის დიდი ნაწილი მონგრეულია, ამასთან, იგი შიდა ციხეშია ჩაქცეული, რაც ართულებდა ექსპედიციის საქმიანობას. შედარებით უკეთესად გადარჩენილია ციხის სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელიც უშუალოდ ზედაპირიდანაა აშენებული. ციხის დიდი ნაწილი კედლეზეა ნაშენები. გადარჩენილი კედლის სიმაღლე 5-6 მეტრია, ხოლო კვადრული (ჩრდილო და ჩრდილო-დასავლეთ) ნაწილში 16-24 მეტრამდე აღწევს. ციხეს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ ოდნავ ოვალური, წაგრძელებული

¹⁶ ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი, პროფ. ა. კახიძე, გონიო-აფსაროსის მუზეუმის დირექტორი, პროფ. შ. მამულაძე, დოც. ს. გოვიტიძე, ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის IV კურსის სტუდენტი მ. უზუნაძე.

¹⁷ 50-იან წლებში ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ იქნა მსგავსი ჯვარი (სიხარულიძე, 1958:276.)

ფორმა აქვს. ციხის სიგრძე სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით 27,5 მეტრია, ხოლო ცენტრალურ ნაწილში, აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ გადაჭიმულია 16,25 მეტრზე. ციხე ჩრდილო ნაწილში შევიწროვებულია და მისი სიგანე მხოლოდ 7 მეტრს შეადგენს, ხოლო სიგრძე 10 მეტრია. კედლების სისქე სხვადასხვაა. აღმოსავლეთით პირველი კედლის სისქე 1,3 მეტრია, მეორე კედლის – 0,7 მეტრი. საერთო ფართობი 340-350 კვ. მეტრია.

ციხის სამხრეთ კუთხეში შემონახულია ჭა, რომლის სიმაღლე – 3,87 მეტრია, დიამეტრი – 1 მ. ჭის ძირი სწორია, მაგრამ ცალ მხარეს შეიმჩნევა დაქანება, სადაც გააჩნია პატარა ხვრელი, რომელიც დაკავშირებულია ჭურთან. ჭის მშენებლობაზე გამოყენებულია, როგორც რიყის ქვა, ასევე კლდის ქანები. ჭა შიგნითა მხრიდან ამოლესილია კირხსნარით. პროფ. იური სიხარულიძე მიიჩნევს, რომ ჭას დილეგის ფუნქციის უნდა შეესრულებინა (სიხარულიძე, 1959:276), მაგრამ დღეისთვის მტკიცდება, რომ ჭა წვიმის წყლის საცავი იყო, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, პატარა გასასვლელით უკავშირდება ქვევრს, სადაც ხდებოდა დამატებითი წყლის მარაგის დაგროვება.¹⁸ თვით ჭა ოვალური ფორმისაა, მისი კედლების სისქე სხვადასხვაა, რომელიც მერყეობს 60-70 სმ-ის ფარგლებში.

გვარას ციხეზე ჩატარებული გათხრები ატარებდა დაზვერვით ხასიათს. გაიწმინდა ტერიტორია ხე-ბუჩქებისაგან. ზოგიერთ მონაკვეთზე მოეწყო სადაზვერვო გათხრები. აღმოჩენილ იქნა სხვადასხვა პერიოდის კერამიკული ნაწარმი, მათ შორის ამფორის ძირები, გვერდები, აგურები, კრამიტი და თურქული პერიოდის რამდენიმე ცალი თიხის ჩიბუხი. როგორც ჩანს, თურქების ბატონობის გარკვეულ მონაკვეთში ციხე მოქმედი ყოფილა. ასევე აღმოჩენილ იქნა შურდულის ქვები.

გვარას ციხის შემდგომი არქეოლოგიური შესწავლა ნათელს მოჰფენს წარსულის ბევრ საინტერესო მომენტს.

ლიტერატურა

1. ბერძენიშვილი ნ., გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, თბილისი, 1966.
2. ბეჭირიშვილი ი., აბრეშუმის გზის ისტორიიდან. – გაზეთი „აჭარა“, № 156, ბათუმი, 1998
3. ვარშანიძე შ., აჭარა ანტიკური ხანიდან საქართველოს ერთიანი მონარქიის შექმნამდე, ბათუმი, 1990
4. ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ. წ. I-IV სს. არქეოლოგიური ძეგლები. – სდსპ, XXIII, თბილისი, 1993
5. კახიძე ა., კახიძე ნ., უძველესი არქეოლოგიური ნივთიერი მასალები მაჭახლის ხეობაში. – გაზეთი „კახაბერი“, 1993, 19. 03.
6. კახიძე ა., აჭარის ისტორიის არქეოლოგიური მასალა. – ჟურნალი „ჭოროხი“, IV, ბათუმი, 1997
7. კახიძე ა., მამულაძე შ., ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2000
8. კახიძე ნ., მაჭახლის ხეობა, ბათუმი, 1974
9. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, თბილისი, 1973
10. სიჭინავა ვ., ქალაქ ბათუმის ძველი ისტორიიდან. – ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. IX, ბათუმი, 1962
11. სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმთა, II, ბათ., 1959
12. ჩხეიძე ჯ., ბათუმი (ისტორიული ნარკვევები), ბათუმი, 1959

¹⁸ გადმოცემის მიხედვით ციხე მაჭახლის წყლით მარავდებოდა. ძველად მაჭახელი ციხის ბორცვს უფრო ახლოს ჩაუდიოდა, ვიდრე ამჟამად. სპეციალური გვირაბიც ყოფილა ამისთვის, „თუმცა დღესაც არავითარი კვალი ასეთი ნაგებობისა არ შეინიშნება“ – მიუთითებს პროფ. ი.სიხარულიძე (სიხარულიძე, 1959:276), მომავალი არქეოლოგიური საძიებო სამუშაოები გვიჩვენებენ თუ რამდენად ასახავს სინამდვილეს გადმოცემა.

კრიპტოქრისტიანობა კარხაღში

მართლმადიდებლურ სამყაროში ისლამიზებულ ფარულ ქრისტიანობასთან (კრიპტოქრისტიანობასთან) დამოკიდებულება არაერთგვაროვანია. ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი და საინტერესო თემაა, თუმცა ამჟერად ჩვენი მიზანი არაა პრობლემის თეოლოგიური თვალსაზრისით გაანალიზება. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ ტიპის ფარული ქრისტიანობის ფენომენი აღმოცენდა ჯერ კიდევ ბიზანტიაში არაბთა ექსპანსიის დროს. (VII-X სს.) ხოლო უფრო გვიან, 1453 წლიდან, კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ, ფარული ქრისტიანე-

ბის რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ფაქტია, რომ ფარულმა ქრისტიანებმა ცხოვრების მეტად რთული გზა აირჩიეს. ეს ფენომენი დღემდე არსებობს თურქეთში და მის არსს კარგად გამოხატავს ერთი ბერძენი კრიპტოქრისტიანის სიტყვები: „საზოგადოება სხვანაირებად გვიცნობს: ყოველდღიურ ყოფაში ჩვენ ისა ვართ, რაც ვაჩანვართ – მართლმორწმუნე თურქები, მაგრამ შინაგანად, სულიერად ჩვენი რწმენით, მართლმადიდებლობით ვცხოვრობთ. ერთი მეორეს სრულიად ეწინააღმდეგება და ჩვენი ტრაგედიის საფუძველთა საფუძველიც ვეაა.“ კრიპტოქრისტიანულ ტექსტებში დასტურდება ამ გაორების, შინაგანი გახლეჩის ფაქტები (криптохристианские тексты). აქ, ცხადია, ოსმალეთის მიერ დაპყრობილი და რწმენა-წართმეული ხალხები იგულისხმება.

ანალოგიური პროცესები დამახასიათებელი იყო ქართული სინამდვილისთვის: ოსმალური აგრესიის ობიექტი ტრადიციულ სოციალ-პოლიტიკურ წყობასთან ერთად უპირველესად ეკლესია იყო. გარდა იმისა, რომ მოიშალა საეპისკოპოსოები, სასტიკად იღვევებოდა მართლმადიდებლობა, მოსახლეობას უაღრესად მძიმე ბეგარა-გადასახადები დაეკისრა და დამპყრობელი არც ძალდატანებით ისლამიზაციას ერიდებოდა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში მთელი რეგიონის ისლამიზაციის პროცესი არსებითად დასრულებულია. მიუხედავად ამისა, რეგიონის სარწმუნოებრივი სახე ერთგვაროვანი როლია. XIX საუკუნის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (ე. წ. ოსმალის საქართველოს, სამუსლიმანო საქართველოს) ქართველი მოსახლეობა რელიგიური თვალსაზრისით რამდენიმე ჯგუფად შეიძლება დავეყოთ:

1. ქართველი მაჰმადიანები (ეს ჯგუფი, ცხადია, ყველაზე მრავალრიცხოვანია და რეგიონის ძირითად მოსახლეობას შეადგენს);
2. გასომხებული ქართველი გრიგორიანელები;
3. გასომხებული ქართველი კათოლიკები;
4. ფარული ქრისტიანები;
5. ქართველი კათოლიკები;
6. ქართველი მართლმადიდებლები.

ნიშანდობლივია, რომ XIX საუკუნეშივე იწყება სამხრეთ საქართველოში ოსმალების ბატონობის ჩანაცვლება რუსეთით. ეს იყო საკმაოდ ხანგრძლივი და

სისხლიანი პროცესი. ოსმალეთთან 1828-1829 წლების ომის შემდეგ ადრიანოპოლის ზავით რუსეთმა მიიღო ახალციხის და ახალქალაქის მაზრები (სამცხე-ჯავახეთი, ფოცხოვი და პალაკაციო (ჩრდილი), ხოლო 1878-1879 წლების ომის შემდეგ (ბერლინის ტრაქტატის ძალით) – ბათუმისა და ყარსის ოლქები (აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა, არტაანი, ტაოს ნაწილი). ტაოს დარჩენილი ნაწილი (მათ შორის ჩვენთვის საინტერესო მხარე) მხოლოდ მეოცე საუკუნეში მოექცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფარგლებში და ისიც მცირე ხნით.

ფარული ქრისტიანობა, მეტადრე რწმენის იძულებითი შეცვლის პერიოდში, დამახასიათებელი მოვლენა იყო მთელ სამუსლიმანო საქართველოში. XIX საუკუნის 30-იან წლებში, მაგალითად, სამცხე-ჯავახეთის რუსეთთან მიერთების შემდეგ, ფარული ქრისტიანების უმრავლესობამ აშკარად აღიარა წინაპართა რწმენა (ფრონელი, 1991:62). ისიც ცნობილია, რომ ქობულეთში, აჭარასა და იმერხევში მაჰმადიანობამ ფეხი მყარად ვერ მოიკიდა XIX საუკუნის დასაწყისამდე (თაყაიშვილი, 1991:217). 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, როცა ეს მხარეც მიიერთა რუსეთის იმპერიამ, მართალია აქაურები აღარ ქრისტიანობდნენ და მტკიცედ ერთგულებდნენ ისლამს, ქრისტიანული წარსული კარგად ახსოვდათ და მეტიც, ფარული თუ აშკარა ქრისტიანი წინაპრების შესახებ სიამოვნებით მოუთხრობდნენ დაინტერესებულ პირთ; მაგალითად, სოფელ კაპნისთავში ზაქარია ჭიჭინაძისთვის ერთ ადგილობრივ მოხუცს უთქვამს: „მე მოვესწარი, როცა ჩვენი სოფლის დედაბრები ამ დაქცეულს ეკლესიაში დადიოდნენ და ღოცულობდნენ ხოლმეო“ (ჭიჭინაძე, 1913:37).

კიდევ უფრო საგულისხმოა, რომ ლამის პირწმინდად გამაჰმადიანებულ თურქეთის საქართველოში, 1874 წელს, გიორგი ყაზბეგმა იმიერტაოში, პარხლის მიდამოებში აღმოაჩინა 80-მდე ფარული ქრისტიანი. უფრო მეტიც, აქ ცხოვრობდა რამდენიმე ოჯახი, რომელიც აშკარად აღიარებდა წინაპართა რწმენას. უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთის შემადგენლობაში დარჩენილ მთელ მაშინდელ ქართულ მიწა-წყალზე ეს ერთადერთი ადგილია, სადაც ღიად თუ ფარულად ქართველი მართლმადიდებლები ცხოვრობენ.

„ამჟამად პარხლის მიდამოები მნიშვნელოვანია იმით, რომ აქ შემორჩა მართლმადიდებლური აღმსარებლობის რამდენიმე ქართული ოჯახი. ეს ფაქტი სრულ ყურადღებას იმსახურებს. ქრისტიანული აღმსარებლობის ოჯახთა რიცხვი ხუთს უდრის, მაგრამ ამბობენ, რომ აქ კიდევ არის 80-მდე ფარული ქრისტიანი. აქაურ ქრისტიანულ თემს ჰყავს თავისი მღვდელი, რომლის ხარისხი ღებრაძეთა გვარის სამემკვიდრო საკუთრებად დარჩა. ამ გვარის ახლანდელმა წარმომადგენელმა, 60 წლის მღვდელმა, თავისი სამწყსო უკვე გადასცა შვილს, რომელიც ხელდასმულია ახალციხეში (ყაზბეგი, 1995:147).

გ. ყაზბეგი აღნიშნავს, რომ მამა და შვილი მცირემცოდნენი აღმოჩნდნენ და ამიტომ ვერ შეძლეს, ჩვენთვის რაიმე ეცნობებინათო, მაგრამ თვით ეს ცნობა არის უადრესად მნიშვნელოვანი და საინტერესო ინფორმაციის შემცველი. ჯერ ერთი, ოსმალეთის იმპერიის ამ მიყრუებულ პროვინციაში მართლმადიდებელი ქრისტიანების არსებობა სასწაულს უტოლდება, მეორეც, აქაურ ქრისტიანებს ჰყავთ მღვდელი, (მართალია, მცირემცოდნე, მაგრამ ეს გასაკვირი როდია), გააჩნიათ საეკლესიო წიგნები, ასრულებენ რელიგიურ რიტუალებს, აქვთ კავშირი სხვა ქრისტიანულ ცენტრებთან და სხვა.

საყურადღებოა ყაზბეგის ცნობა, რომ უმცროსი ღებრაძის (ღებაძის) ხელდასმა ახალციხეში მომხდარა. მისი მღვდლად კურთხევის თარიღი უცნობია, მაგრამ ფაქტია, რომ ეს მოხდა ახალციხის რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოქცევის შემდეგ: როგორც აღინიშნა, მამა ღებრაძე 1874 წელს 60 წლისაა, სამცხე-ჯავახეთი რუსეთმა მიიერთა 1829 წელს ადრიანოპოლის ზავით. ამ დროს ეს მღვდელი თხუთმეტიოდე წლის იყო და ბუნებრივია, შვილი არ ყოფილებოდა, მითუმეტეს, სამღვდლოდ მომზადებული შვილი.

მაშასადამე, 1874 წელს პარხლელი ღებრაძეები მცირერიცხოვან მრევლს პატრონობენ და გარკვეული კავშირი აქვთ რუსეთის იმპერიაში მოქცეულ საქართველოსთან, რამდენად მასშტაბურია ქართულ ქრისტიანულ წრებთან მათი ურთიერთობა, ძნელი სათქმელია, მაგრამ ფაქტია, რომ ასეთი კავშირი არსებობს.

ნიშანდობლივია, რომ მღვდელი გ. ყაზბეგის ცნობების თანახმად, ძველი სახარების წასაკითხად მიდის ხოლმე ართვინში: უფრო გვიან, XX საუკუნის დასაწყისში საეკლესიო წიგნები და შესაბამისად, ალბათ, სახარებაც, რომ ჰქონდათ პარხლელ მართლმადიდებლებს, ამის შესახებ ცნობას უკვე ექვთიმე თაყაიშვილი იძლევა (თაყაიშვილი 1991:217) ამდენად მღვდელს სახარება XIX საუკუნის 70-იან წლებშიც ექნებოდა. სწორედ ძველი წიგნის სიწმინდის ძალა თუ გადააღახვინებდა ამოდენა მანძილს. აღარაფერს ვამბობ იმაზე, რომ ეს მისი რწმენის სიმტკიცეზე მიუთითებს, აბა რა შეანახვინებდა იმ უბედურებაში რჯულს და მრევლს.

გ. ყაზბეგი არ მიუთითებს, ართვინში მავალი მღვდელი უმცროსი ღებრაძე იყო თუ უფროსი. ალბათ უფრო ეს უკანასკნელი, რადგან მოგზაური უპირატესად მასზე საუბრობს. ამ შემთხვევაში უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სომეხი ხუცესი ძველ (რამდენიმე წლის წინანდელს მაინც) ამბავს ყვება: 1874 წელს, როცა ყაზბეგმა ღებრაძე ნახა, მოხუცს მხედველობა დაშრეტილი ჰქონდა (ყაზბეგი 1995: 145), შესაბამისად, ძნელი საფიქრებელია, ოცსაათიანი გზა დაეძლია. მითუმეტეს, ბრმა სახარების წასაკითხავად ვერ მივიდოდა (თუ რა თქმა უნდა, „წაკითხვაში“ სხვისი წაკითხულის მოსმენა არ იგულისხმება).

გ. ყაზბეგი ქრისტიანული თემის ადგილსამყოფლად არმენხევს ასახელებს. ახსენებს აგრეთვე კობაკს. ექვთიმე თაყაიშვილი „სოფელ ხევეკსა და არმენხევს“, თუმცა, იქვე საუბრობს არა „სოფლების“, არამედ „სოფლის“ შესახებ (თაყაიშვილი, 1991:218) სოფელი ხევეკია მითითებული 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრთა მიერ გადაღებულ იმ ფოტოზეც, სადაც აქაური ქრისტიანები არიან აღბეჭდილი.

ამდენად, გ. ყაზბეგის მიერ აღწერილი ამბის მეტად საინტერესო გაგრძელებაა მოცემული ექვთიმე თაყაიშვილის 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშში. აქვე უნდა ითქვას, რომ ექვთიმე თაყაიშვილმა, რაკილა თავად ვერ მოახერხა პარხალში ასვლა, იქ გაგზავნა ექსპედიციის ორი წევრი (თაყაიშვილი, 1991:4) დ. შევარდნაძე (მხატვარი) და ი. ზდანევიჩი (მოხალისე ხუროთმოძღვარი ალპინისტი) (თაყაიშვილი, 1991:217).

როგორც უკვე ვთქვი, ტაოს ეს ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში რჩებოდა რუსეთის კავკასიაში დამკვიდრების შემდეგაც და შესაბამისად, ქრისტიანულ სამყაროსთან კონტაქტის საშუალება მეტისმეტად შეზღუდული იყო. 1874 წლიდან 1917 წლამდე მთელი 43 წელია გასული. ეს მთელი თაობის შეცვლას ნიშნავს. მიუხედავად ამისა, ფარული ქრისტიანობა შენარჩუნებულია იმდენად, რომ როგორც კი შესაძლებლობა მიეცათ, განაცხადეს წინაპართა რჯულის ერთგულების შესახებ. კერძოდ, ექვთიმე თაყაიშვილი წერს:

„უკანასკნელი მსოფლიო ომის დროს, როდესაც რუსის ჯარმა დაიკავა ჭოროხის ბასეინი, ამ სოფლის მთელმა მოსახლეობამ აშკარად აღიარა თავისი ქრისტიანული რწმენა და დიდ სიხარულს განიცდიდნენ. ჩვენმა 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრებმა დ. შევარდნაძემ და გ. ზდანევიჩმა ინახულეს იგინი და ჰქონდათ მათთან საუბარი მრევლის მოწყობის შესახებ. ჩვენს საკათალიკოსო საბჭოს უნდა გაეგზავნა მათთვის მღვდელი, რომ ფრონტი არ მოშლილიყო და რუსის ჯარს არ მიეტოვებინა ეს მხარე“. (თაყაიშვილი, 1991:217)

ეს ცნობები მრავალი თვალსაზრისით არის მნიშვნელოვანი და საინტერესო: ყაზბეგის მოგზაურობიდან ექვსიოდე წლის შემდეგ, 1880 წელს იმავე მიდამოებში მივიდნენ „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოების“ წევრები – ექ. თალაკვაძე და დ. მგალობლიშვილი. მათ სოფელ კობაკში ადგილობრივ ფარულ

ქრისტიანებთან ერთად ყველა რელიგიური წესის დაცვით ლოცვა ადავლინეს ეკლესიის ნანგრევებში. საინტერესოა აგრეთვე, რომ ისინი „ქრისტიანობის აღმდგენი საზოგადოებისათვის წარდგენილ ანგარიშში (სცსსა, 1-72) შენიშნავენ: „ეს იყო პირველი ქრისტიანული ლოცვა აგერ უკვე 200 წლის განმავლობაში“. კობაკი და ხევეკი მეზობელი სოფლები არიან. თუ ექვსიოდე წლის წინ ამ მიდამოებში ფარულთან ერთად ღია ქრისტიანებიც იყვნენ და მღვდელიც ჰყავდათ, რანაირად იქნებოდა ეს ლოცვა „პირველი 200 წლის განმავლობაში?“ როგორც ჩანს, მასპინძლები მაინც ფრთხილობდნენ და გულს როდი უხსნიდნენ უცხოებს. ადგილობრივთა სიფრთხილეზე ანგარიშის ავტორებიც მიუთითებენ და ისიც ცხადია, რომ სიფრთხილე ფარული ქრისტიანობის დამახასიათებელი თვისებაა.

ექვთიმე თაყაიშვილის ექსპედიციის შემდეგ დიდი ხანი არ იყო გასული, რომ ეს რეგიონი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შემადგენლობაში მოექცა (იგულისხმება ერთა ლიგის მიერ ცნობილი საზღვრები) ეს ის პერიოდია, რომლის შესახებაც ვიქტორ ნოზაძე წერდა: „1920 წლის დასასრულისათვის ქართული ტერიტორია გაერთიანდა და გამრთელდა: შეიქმნა დიდი საქართველო, თავის ძველ საზღვრებში, თავისი ქართული მიწა-წყლით, რომელიც ჟამთა სიავის სრბოლაში და ისტორიული უკუღმართობით მოსწყდა მას. აღსდგა საქართველო“. (ნოზაძე, 1991:73). მაგრამ სამწუხაროდ, მენშევიკურ საქართველოს არც დრო ჰქონდა, არც შესაძლებლობა და შესაძლოა, არც სურვილი, რომ სათანადოდ მოეკითხა და მოეხედა აქაურობისთვის.

როგორ ცხოვრობდნენ და, საზოგადოდ, რას წარმოადგენდნენ პარხლისწყლის ხეობის მცხოვრებნი XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე? საინტერესოა, რომ წინაპართა რჯულის შემნახავი ქართველების სოციალური და ეროვნული ფიზიონომია მთლად სახარბიელო ვერ არის. ყაზბეგის თანახმად, საკუთრივ სოფელ პარხალში ქართული ენა ყველამ არ იცის. კობაკის და არმენხევის მკვიდრებმა იციან, მაგრამ ისინი შერყვნილ ქართულს ლაპარაკობენ. ბუნებრივია, ამ მიყრუებული ხეობის მცხოვრებნი ძველ ტაოურ დიალექტზე მეტყველებდნენ მაშინაც. ეს დიალექტი კი როგორც სალიტერატურო ქართულისგან, ასევე იმჟამინდელი „რუსეთის საქართველოს“ სხვა დიალექტებისგან რამდენადმე განსხვავდება. შესაძლოა გვეფიქრა, რომ სწორედ ამ უჩვეულობამ მოსჭრა ყური ყაზბეგს. თავადაც შენიშნავს, რომ „განსაკუთრებული კილოთი და ჩქარი მეტყველებით აქაურთა ენა თავისებურია და იგი რუსეთის საქართველოს არც ერთი კუთხის მეტყველებას არ ჰგავს“ (ყაზბეგი, 1995:142), მაგრამ ყაზბეგს ვერ დავწამებთ იმას, რომ დიალექტური მეტყველება ჩათვალა შერყვნილ ქართულად. სხვა შემთხვევებში, კერძოდ აჭარის, იმერხევის, ლივანის მცხოვრებთა შესახებ საუბრისას, იგი საგანგებოდ აღნიშნავს ადგილობრივთა გამართული ქართულის შესახებ. შავშელთა (იმერხეველთა) შესახებ წერს: „საოჯახო მეტყველებაში ისინი სუფთა ქართულით, მთლიანი საქართველოს მოსახლეობის, ე. ი. კავკასიის მთიულების აქცენტით ლაპარაკობენ,“ (ყაზბეგი 1995:90), ხოლო ლივანის შესახებ მიუთითებს, რომ „ჭოროხის სანაპიროს მცხოვრებნი სუფთა ქართულს ლაპარაკობენ“. (ყაზბეგი, 1995:116).

გ. ყაზბეგი ხაზს უსვამს ადგილობრივთა ჩამორჩენილობასაც. იგი აღნიშნავს, რომ „ხალხი გონებრივად ნაკლებად განვითარებულია და პირველყოფილი პერიოდის თვისებებს ატარებს. მკაცრმა ბუნებამ და სრულმა კარჩაკეტილობამ განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა კობაკის მცხოვრებთა ზნე-ჩვეულებებზე... კობაკის გვერდით პარხლის ხეობაში მოგზაური სულ სხვა სურათის მოწმე ხდება. იქ ხალხი უფრო განვითარებულია, რადგან ჭოროხის ნაპირების მოსახლეობასთან ურთიერთობისათვის ბუნების ხელისშემშლელი პირობები ნაკლებია“ (ყაზბეგი, 1995:142).

პარხელთა დუხჭირ ცხოვრებაზე მიუთითებს ზაქარია ჭიჭინაძეც (ჭიჭინაძე 1913:52). ისინი გადმოდიოდნენ ხოლმე რუსეთის საქართველოში და ხშირად უფლადი ანაზღაურების გარეშე, დღიური ლუკმის ფასად შრომობდნენ. აჭარაში

ზოგან დღესაც არის შემორჩენილი ტერმინი „პარხალი“: ხარბად მჭამელ, გაუმადლარ ადამიანს ეტყვიან – რამდენს ჭამ, პარხალი ხომ არ ხარო, ან პარხალივით ჭამო... სწორედ იმ ეპოქის მწარე რეალობის ანარეკლი და კვალია ეს გამოთქმა!

ამ გაჭირვებულ და ბეჩავ ყოფაში წინაპართა რჯულის ერთგულება მით უფრო ართულებს აქაურთა ცნობიერების ანალიზს. ცხადია, გარკვეული დასკვნების გაკეთება იმ მწირი მასალებიდანაც შეიძლება, რაც ამ ხეობის მცხოვრებთა შესახებ არსებობს: ჯერ ერთი, ეს რეგიონი მართლაც მიუვალია, ღვთისაგან და კაცისგან დავიწყებული („კობაკიდან პარხლამდე გზას მე არ აღვწერ, შევნიშნავ მხოლოდ, რომ ეს იყო ყველაზე საძაგელი გზა, რომელიც გავიარეთ ამ მოგზაურობის დროს“ – აღნიშნავს ყაზბეგი (ყაზბეგი, 1995:142). მეორეც, აქვე ახლოს არის პარხლის ტაძარი (თუმცა, საკუთრივ პარხლელებს ქართულიც დაავიწყდათ და რჯულიც). გარდა ამისა, არმენხეველებს მღვდელიც ჰყავდათ და მისი წყალობით საქრისტიანო სამყაროსთან გარკვეული კონტაქტებიც ჰქონდათ. თუ მსჯელობას უფრო რომანტიკულ ასპექტში გადავიტანთ, უნდა გავისხენოთ, რომ „პარხლის ხემო სოფლებში დღემდის შემორჩენილია ძველი გრძელი არხი, რომელიც იწყება სოფელ უთავიდან, კობაკის მახლობლად, გაჭრილია კლდეში რამოდენიმე ვერსის სიგრძეზე და მიდის სოფელ ზავრიეთში. ამას მიაწერენ თამარ მეფეს და ამბობენ, ყველაზე დიდი ღვაწლი, რომელიც მან დასდო ამ მხარეს, ეს არისო“ (თაყაიშვილი, 1991:221). თამარის ხსოვნა, ლეგენდები „თამარა დედოფალზე“ აქაურ ქართველებში დღემდე არსებობს. ვინ იცის, მეომარ ტაოელთა შთამომავლები რა საიდუმლოს ინახავდნენ, რა ვალდებულებების მატარებელი იყვნენ „მეფისა და მამულის“ წინაშე. ეკლესია და მიუვალი ხეობა განა სხვაგან არ იყო სამუსლიმანო საქართველოში? ვინ იცის, რა საიდუმლო წაიღო თან იმ თაობამ.

რაც შეეხება ჩამორჩენილობას, ალბათ უმჯობესი იქნებოდა გვეთქვა, რომ აქაურები ცხოვრებაზე ზურგშექცეული ხალხი იყო: მათ უარი თქვეს რეალობაზე, რომელიც საქართველოს ისტორიის ჩარხის უკუღმა ტრიალმა მოიტანა. წლების განმავლობაში უკომპრომისობა უხეშობად გარდაიქმნა, რეალობასთან დაპირისპირება – კარჩაკეტილობად; თავისთავადობის, რწმენის, წინაპართა ტრადიციების გადარჩენისკენ მისწრაფება – მტრისა თუ მოყვრის მიმართ უნდობლობად. სინამდვილეში კი სწორედ ეს უხეშობა, კარჩაკეტილობა და უნდობლობა იქცა ტაოელი ფარული ქრისტიანების სულის დამცავ გარსად...

ექვთიმე თაყაიშვილის ექსპედიციის შემდეგ აქაური ქართველების შესახებ ცნობები მეტად მწირია. 1959 წლის მოგზაურობის დროს დენის სესილ ჰილზი შეხვდა ადგილობრივ მცხოვრებს, „მთავრობის ფინანსურ აგენტს“, რომელიც, შესაძლებელია, სწორედ კობაკის მცხოვრები ყოფილიყო. ჩვენი ყურადღება ჰილზის ჩანაწერმა იმით მიიქცია, რომ ზემოხსენებული გურჯი ამ უცხო კაცთან საუბრისას გულისტკივილს გამოთქვამს, რომ ადგილობრივთ თანდათან ავიწყდებათ მშობლიური ენა. კერძოდ, ჰილზი აღნიშნავს: „ამბობენ, აღმოსავლეთ თურქეთის დღევანდელი ქართული მოსახლეობა გამუსლიმანებული შთამომავლობაა წარმოშობით ქრისტიანი ხალხისა, რომელთა ქვეყანა ერთ დროს კავკასიონიდან ჭოროხის მდინარემდე და მის შენაკადამდე იყო გადაჭიმული. მე არ დავუწყებ გამოკითხვა იმ აგენტს, რადგან ის აუცილებლად უარყოფდა ყოველგვარ კავშირს ქრისტიანებთან. მაგრამ ის წუხდა, რომ განათლების და ემიგრაციის წყალობით ქართული ენა იკარგებოდა (ჰილზი, 1972:133).

ვინ იცის, იქნებ ეს ფინანსური აგენტი სწორედ იმ ფარული ქრისტიანების შთამომავალი იყო და არც უარყო ქრისტიანებთან მისი წინაპრების კავშირი...

თანამედროვე ხევეკსა და კობაკში ისევ ახსოვთ ქართული. უპირატესად – საშუალო და უფროსი თაობის წარმომადგენლებს. ეს მიდამოები ტაოს იმ მცირერიცხოვან სოფლებს შორისაა, სადაც დღემდე შემონახეს მშობლიური ენა,

ლეგენდები და წარმოდგენები წარსულისა და წინაპრების შესახებ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ პარხლისწყლის აუზის მიუვალი სოფლების უმრავლესობა დღეს ღამის დაცლილია მოსახლეობისგან. აქაურები დიდ ქალაქებს ეტანებიან და მათი უმრავლესობა მხოლოდ ზაფხულობით ამოდის წინაპართა კერაზე. თუმცა თანამედროვე ვითარება უკვე სხვა თემაა და მას ამჯერად აღარ შევეხებით.

ლიტერატურა

1. თაყაიშვილი ე., 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბილისი, 1960
2. თაყაიშვილი ე., სამუსლიმანო საქართველო. – კრებული „დაბრუნება“ (ემიგრანტულული ნაშრომები), თბილისი, 1991
3. ნოზაძე ვ., საქართველოს აღდგენისთვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბილისი, 1991
4. სცსსა, ფ. 140, აღწ.1, საქ. 292, ფურც. 1-72.
5. ფრონელი ალ., დიდებული მესხეთი, თბილისი, 1991
6. ჭიჭინაძე ზ., მუსულმან ქართველობა და მათი სოფლები საქართველოში, თბილისი, 1913
7. ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი, 1995
8. Из книги «Криптохристианские тексты». - [www. Pravoslavie.ru](http://www.Pravoslavie.ru)

მუზეუმის ითიფალური ქანდაკებები

წინაისტორიული პერიოდის რელიგიური წარმოდგენები, მათ შორის საკულტო წეს-ჩვეულებები და მათი ნაკვალევი თანამედროვეობაში განსაკუთრებით საინტერესო და სხვადასხვა სამეცნიერო დისციპლინის დაინტერესების სფეროს წარმოადგენს. აჭარის მუზეუმში დაცული ითიფალური ქანდაკებები იმ საგანთა რიცხვს მიეკუთვნებიან, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელია ძველი საზოგადოების სულიერ ღირებულებებზე, კერძოდ ნაყოფიერების კულტზე საუბარი. აღსანიშნავია, რომ ამ კუთხით მუზეუმში არაერთი საინტერესო ექსპონატი და ფოლკლორული წყაროა დაცული, რომელთა კულტუროლოგიური კვლევა სამომავლოდ მნიშვნელოვანი დასკვნების საშუალებას მოგვცემს.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ითიფალური ქანდაკების პოვნა აიხსნება იმ გარემოებით, რომ უხსოვარი წარსულიდან ნაყოფიერების სიმბოლურ გამოსახულებასთან – ფალოსთან დაკავშირებული რიტუალი წარმოადგენდა ძლიერებისა და გამრავლების საშუალებას. იგი, როგორც რელიგიური ატრიბუტი, გაიაზრებოდა, როგორც სიკეთის საწყისი და ყოველგვარი უბედურებისაგან თავდაცვის სიმბოლო.

ფალოსური კულტის ფრიად საყურადღებო მასალა წარმოადგენილია აჭარის მუზეუმში, რომელიც ნაპოვნია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ ახალციხის მიდამოებში. ისინი მუზეუმში შემოვიდა 1921 წელს. 5 ცალი ბრინჯაოს შიშველი მამაკაცის ქანდაკებები წარმოადგენენ საკულტო საგნებს. ისინი სიდიდითა და ფორმით განსხვავდებიან, სხეული სრულიად შიშველი აქვთ (სურ. 1). ამოსახულებათა ფალოსური ხასიათი მოწმობს, რომ აღნიშნული ქანდაკებები წარმოადგენენ მამაკაცის სქესობრივი ძალის სიმბოლურ გამოსახულებას, რომლის საკულტო მნიშვნელობას ადასტურებს ქართველი ტომების ყოფა-ცხოვრებისა და რწმენათა შესწავლა. ამ კოლექციის ყველა ფიგურა შიშველია და ითიფალური ხასიათისაა. თითოეული ფიგურა ცალკეა ჩამოსხმული, ყალიბი არ მეორდება. მუზეუმში არსებული ითიფალური ფიგურების მსგავსი ნივთები 1871-1874 წლებში აღმოჩნდა სტეფანწმინდაში (ყაზბეგი) და სამეცნიერო ლირერატურაში ცნობილია, როგორც „ყაზბეგის განძი“. მათი დიდი ნაწილი დაცულია მოსკოვისა და პეტერბურგის მუზეუმებში. განძში წარმოდგენილი იყო საკულტო საგნები, სამკაულები. ბრინჯაოს ერთ-ერთი სკულპტურა – ქანდაკება დგას ხარის რქებზე. იგი წარმოადგენს მაგიური მნიშვნელობის საგანს, ხოლო ადამიანის შიშველი ფიგურის გამოსახულება ფალიური ატრიბუტებით იმაზე მიუთითებს, რომ ამ ნივთებს რიტუალური დანიშნულება ჰქონდა (სურ. 2).

1913 წელს სოფელ ზეკარში (იმერეთი, ბაღდადის რაიონი) ნაპოვნი იქნა შიშველი მამაკაცის გამოსახულება, სქესობრივი ნიშნებით. ამ ფიგურის სიმაღლე 24 სმ-ია. იგი სტეფანწმინდაში აღმოჩენილ ფიგურებზე დიდია, რომელთა სიმაღლე 12 სმ-ია. ზეკარის ფიგურა გაცილებით მკვეთრად გამოხატული არქაული სტილისაა ვიდრე სტეფანწმინდის ძეგლები. ზეკარისა და სტეფანწმინდის ძეგლების შედარებითი ანალიზი ადასტურებს გარკვეული მხატვრული ტრადიციების არსებობას. ძეკარის ფიგურისათვის დამახასიათებელია ვიწრო, მოგრძო ტორსი, მეტად განიერი მხრებით და სხეულის ზედა ნაწილთან შედარებით მოკლე ფეხები. სახე ბრტყელი, დიდი თვალები, მოგრძო, წინ გამოწეული ნიკაპი, კეხიანი ცხვირი და ხშირი თმა. სხეულის გადმოცემაში მკვეთრად ჩანს არქაული სტილის რიგი თავისებურება. იგი გვაგონებს ადრეული ხანის ხეთური ხელოვნების ძეგლებს. ფიგურის ფრონტალობას არღვევს იდაყვში მოხრილი და წინ გაწვდილი ხელები. ჰორიზონტალურად გაწვდილი ხელების დაპირისპირება სხეულის ვერტიკალურ მდგომარეობასთან

ტიპიურია არქაული ეპოქის ქართული ხელოვნებისათვის. ზემოთ აღნიშნულ ქანდაკებებს ანალოგი მოეპოვება აჭარის მუხეუმის კოლექციაშიც. მისი სიმაღლე 7,7 სმ-ია, ქანდაკებას ტანი მამაკაცისა აქვს და ამასთანავე აქტიურ მდგომარეობაშია. მხრებში ფართე, ხელები იდაყვებში მოხრილი, მარჯვენა ხელი მაღლა აწეული აქვს, ხელში გაურკვეველი ნივთი უჭირავს, მარცხენა კი წინ წამოწეული, თითქოს მუჭი აქვს მოდერებული. ფეხები მოკლე, განზე გადაგმული. ფიგურას თავზე გაკეთებული აქვს მაღალი და სწორი რქისებრი თავსაბურავი, ოდნავ მარჯვნივ გადაქანებული. სახე ბრტყელი, თვალები წინ წამოწეული, შესამჩნევად მოცემული წარბებიც, ხასიათდება სწორი ცხვირითა და წინ წამოწეული ქვედა ტუჩით. იგურას ნათლად ეტყობა დაძაბულობა. გამოიყურება, როგორც შუახნის მამაკაცი, თმა კი ქალურად უკან აქვს დახვეული, ეს გასაკვირიც არ არის, რადგანაც ცნობილია, რომ როგორც ადამიანისა და დედამიწის გამანაყოფიერებელ ღვთაებას, განსაკუთრებით თავყანს სცემდნენ და ის ხალხური წარმოდგენით ორსქესიან არსებად იყო წარმოდგენილი. ამიტომ მას ხშირად ქალის სხეულითა და მამაკაცის ასოთი აქანდაკებდნენ. ქანდაკება წარმოდგენილია უპოსტამენტოდ (სურ. 3).

მსგავსი საინტერესო მასალაა მოპოვებული იორ-ალაზნის აუზიდან. შემთხვევით ნაპოვნი ქანდაკება წარმოადგენს შიშველი მამაკაცის ფიგურას, რომელსაც ხელები განზე აქვს გაშლილი. მარჯვენა ხელში ყანწი უჭირავს, ყელზე თასმით მარცხენა ილღის ქვეშ სატევარი ჰკიდია, ქანდაკებას აქტიურ მდგომარეობაში აქვს სასქესო ორგანო. ქანდაკების სიმაღლე 19 სმ-ია. აქვეა აღმოჩენილი შეიარაღებული მამაკაცის ბრინჯაოს მრგვალი ქანდაკება. მამაკაცს მარცხენა ხელში ოვალური მოხაზულობის ფარი უჭირავს, მარჯვენაში შუბის ფრაგმენტი, წელზე წნული სარტყელი აქვს და ყელზე გვირგვინი უკეთია, სასქესო ასო უხეშად აქვს გამოყვანილი და მუცელზე მიკრული, პროფილში ცხვირი კეხიანია. სახეზე მრისხანე გამომეტყველება და თავზე მუხარადი ახურავს. ქანდაკების სიმაღლეა 8,7 სმ. იგი ნაპოვნი იქნა ბრინჯაოს სხვა საგნებთან ერთად.

აჭარის მუხეუმში დაცული ბრინჯაოს ქანდაკებების კოლექციიდან 3 ქანდაკება თითქმის ერთნაერია. სიმაღლით 7-8 სმ. ბეჭებში განიერი, მარჯვენა მხარი დამრეცი, ხელი წელთან დონიწემმოყრილი, მარცხენა მხარი უფრო განიერი, ხელი თეძომდე დაშვებული. ფეხები მოკლე, ერთმანეთისგან დაცილებული. მოგრძო თავი დაბჯენილია კისერზე, მოგრძო სახითა და ცხვირით. თვალები დახუჭული აქვს, შესამჩნევად წარბები. ნიკაპი მოგრძოა, გამოყვანილია პირის ღარი. თავზე წაწვეტებული ქუდი ოდნავ მარცხნივ აქვს გადაწეული. სახე მრისხანე გამომეტყველებისაა. თუ ძალიან დაუგვირდებით სახეებს, ადვილი შესაძლებელია გავარჩიოთ, რომ სხვადასხვა ასაკის არიან, მაგრამ პოზა ერთნაირი აქვთ. აღსანიშნავია, რომ დღემდე შეუმჩნეველი რჩებოდა ის გარემოება, რომ ყველა ფიგურის პოზები მკვეთრად გამოხატულ მოძრაობას გადმოსცემენ, თუმცა ამასთანავე ბევრი რამ დღემდე გაურკვეველი რჩება. იღლიებთან სიცარიელე აქვთ, ამიტომ შესაძლებელია ისინი რიტუალური სცენის ჩატარებისას ჩამოკიდებული ყოფილიყვნენ განკუთვნილ ადგილზე. ქანდაკებებს ეტყობათ, რომ დამზადებული არიან ყალიბით, ამოღების შემდგომ დამუშავებული არ არის (სურ. 4).

აღნიშნული კოლექციიდან ერთი ფიგურა თავსაბურის გარეშეა, ფიგურის სიმაღლე 6,3 სმ. წინა ფიგურებთან შედარებით თავი მელოტია, გრძელი ცხვირით, დახუჭული თვალებითა და წარბებით. ნიკაპი მოგრძო, ჩაღრმავებული პირით, სახეს თითქოს არაფრის მეტყველი დამცინავი ღიმილი დაჰკრავს. სახის გამომეტყველებით იგი შუა ხანს გადაცილებული უნდა იყოს. მარჯვენა მხარი დამრეცი, მარჯვენა ხელი წელზე დონიწემმოყრილია. მარცხენა კი თეძომდე აქვს სწორად დაშვებული, დგას ფეხებგაშლილი, ფეხსაცმლის გარეშე. ს. მაკალათიას მიხედვით: „ძნელია გადაჭრით თქმა, თუ სად არის ფალოსის ეს ქანდაკებები ჩამოსხმული, ან ის ქართველებს ეკუთვნის თუ უცხოელებს, მაგრამ უდაოა, რომ მის თავყანის-მცემელ ერს საქართველოში უცხოვრია” (მაკალათია, 1926).

ითიფალური ქანდაკებების აღმოჩენების გეოგრაფიული არეალი ფართოა, ამიტომ უფრო სავარაუდოა, ისინი ქართველურ ტომებს დაემზადებინათ, მით უფრო თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო და კერძოდ, მდინარე ჭოროხის აუზი სამართლიანად ითვლება ბრინჯაოს მეტალურგიის ერთ-ერთ წამყვან კერად. ამდენად, დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ აღნიშნული ბრინჯაოს ქანდაკებები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იყოს ჩამოსხმული.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, კერძოდ აჭარისწყლის ხეობა ბრინჯაოს ხანაში კოლხური კულტურის ერთ-ერთი საინტერესო რეგიონს წარმოადგენდა. სწორედ 1988 წ. ხულოს რაიონის სოფელ კალოთაში აღმოჩენილმა წარმართულმა საკულტო ძეგლებმა საინტერესო მასალა მოგვცა აჭარისწყლის ხეობის მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენებისა და რელიგიური რიტუალების შესახებ

სოფ. კალოთის საკურთხეველ-სამსხვერპლოს (ძვ. წ.-ად. I ათასწლეულის, I მეოთხედი). ატრიბუტთა შორის პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ქვის ფალოსი (სიმაღლე 125 სმ. თავის სიმაღ. 40 სმ. დიამ. 40-20 სმ). ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით დასტურდება, რომ მამაკაცის ასოს, განაყოფიერების სიმბოლოს – ფალოსის მსგავსი გამოსახულება ამინდის, ტაროსის, ცა, ღრუბელის გამგებელი ღვთაების, ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესო ლაზარეს კულტთან ჩანს დაკავშირებული. ლაზარობა ხალხური საკულტო დრამის ერთ-ერთი ბრწყინვალე ნიმუშია. იგი, როგორც აგრარული დანიშნულების სანახაობა, ტაროსის ღვთაება ლაზარესადმი თაყვანისცემა-ვედრებას წარმოადგენს. მაგიური ხასიათის ლაზარობის წარმართულ ტრადიციას თანამედროვეობაში თან ახლავს სიტყვიერი ტექსტები – ლექს-საგალობლების სახით. სამეურნეო დანიშნულების ეს რიტუალური ჩვეულება საქართველოს ყოველ კუთხეში იყო გავრცელებული და აქა-იქ დღესაც სრულდება სხვადასხვა სახელწოდებით: ლაზარობა/ლაზარია, ელიობა, პირიმზე, გონჯა, კოტო-კოტო, დიდება და ა.შ. ლაზარობის საწესჩვეულებო რიტუალები კარგადაა შემონახული ზემო აჭარაში ფიქსირებულ მასალებში. ზემო აჭარაში აღმოჩენილი საკურთხეველ-სამსხვერპლოც ამის დადასტურებაა.

კალოთის ფალოსი ორი ნაწილისაგან შედგება: სამკუთხა წვეროსა და სვეტი-საგან. ეს არ ყოფილა შემთხვევითი. ხალხური შეხედულებით ძლიერი და ხანგრძლივი გვალვების დროს სვეტზე სამკუთხა მოყვანილობის თავს თუ დაადგამდნენ სანატრელი წვიმა წამოვიდოდა, ხოლო გადაუღებელი წვიმა-წარღვნების დროს ფალოსის წვეროს მოხსნით სასურველი ამინდი დადგებოდა (ეთნოგრაფ ნ. ჩიჯავაძის ცნობით, დმანისის რაიონის სოფ. დიდგომარეთში დაფიქსირებული ფალოსიც, კალოთის მსგავსად ორი ნაწილისაგან შედგებოდა. მისი ფუნქციაც ზემოთ აღწერილი წესის მიხედვით სასურველი ამინდის. რეგულირება ყოფილა (კახიძე, მამულაძე, 1998:49). ამას ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა: „პატივანს (სამხრეთ საქართველო) ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გადააბრუნო და შენამო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ შეაყარო ნაცარი, იქნების უწვიმობა” (ვახუშტი, 1941:60).

სოფ. კალოთის ქვის ფალოსებს გარკვეული პარალელი არქეოლოგიურ მასალებშიც ეძებნებათ. პირველ რიგში აღსანიშნავია მეგალითური კულტურის ძეგლებით მდიდარი სომხეთი. ურარტული ხანის ოშაკანის გათხრებისას მოპოვებულია ქვის მონოლითისაგან დამზადებული ფალოსები (ძვ.წ. VIII-VII სს.).

ფალოსის კულტი ფართოდ იყო გავრცელებული მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებში. ეს კულტი ფართოდ ჩანს ფეხმოკიდებული ზღვისპირა ზოლში. ფიჭვნარის ე.წ. „საკულტო ძეგლზე” მრავლადაა აღმოჩენილი თიხის ფალოსები (სურ. 5. შდრ. კახიძე, მამულაძე, 2007:235).

საქართველოში წარმართულმა შეხედულებებმა ბოლო დრომდე სხვადასხვა მოდოფიცირებული სახით მოაღწიეს. წარმართული შეხედულებები დაილექა

ხალხურ დღესასწაულებსა და რწმენა-წარმოდგენებში. ფალოსის კულტთან დაკავშირებით საინტერესოა აჭარაში შემონახული წარმართული ელემენტები.

ხულოს რაიონის სოფ. კალოთაში გამოვლენილი წარმართული სალოცავის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში აღმართულია ქვის ფალოსის ღერო. იქვე სამლოცველოს იატაკზე აღმოჩნდა ფალოსის თავიც. გვერდით მდგარა ქვაკაციც. იუხედავად იმისა, რომ აჭარაში „ბოსლობა“ საოჯახო რიტუალი იყო, ადრეულ ხანაში იგი მთელი თემისათვის განკუთვნილ საკულტო და სარიტუალო სალოცავებთანაც უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. აჭარაში ბოსლობა როგორც ხალხური დღესასწაული სრულდებოდა ახალი წლის დღეებში: სადამოს სახლის უფროსი ქალი და მამაკაცი ხმის ამოუდებლად კერის ჯაჭვს ხსნიდნენ, საქონლის სადგომში ჩადიოდნენ, საქონელს სამჯერ შემოუვლიდნენ და იქვე განაყოფიერების სიმბოლოურ რიტუალს ასრულებდნენ, რაც ღამითაც მეორდებოდა. ბოსლობის დღესასწაული ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს ცალკეულ პროვინციებში, მაგალითად, სვანეთში აღწერილ რიტუალში ფიგურირებს მოხვერი, ფალოსი და განაყოფიერების სიმბოლოები (მგელაძე, 2007:224).

ქართული ხალხური დღესასწაულებიდან ერთ-ერთი მრავალფეროვანი აგრარული დღესასწაულია ბერიკაობა-ყეენობა. ადრე გაზაფხულზე, ყველიერზე, როდესაც ნუშის კვირტები იშლებოდა და სოფლის მამაკაცები – ახალგაზრდები და მოხუცები მოედნებზე, კალოებსა და სახლის ბანებზე შეიყრებოდნენ და გაზაფხულის სადიდებელი დღესასწაულის სამზადისს იწყებდნენ. ამ დროს ხალხი სქესობრივი ურთიერთობის იმიტაციას აკეთებდა, რომლის მიზანს ბუნების აღორძინება წარმოადგენდა, მაგრამ შემდგომ ისინი სქესობრივი განაყოფიერებისა და გამრავლების მფარველი ღვთაებების მსახურებისა და თაყვანისცემის გამოხატულებად იქცნენ.

ბირიკას წელზე ქამარი ერტყა, რომელზედაც ხის, ძვლის ან რქის ფალოსი იყო ჩამოკიდებული. ბერიკები კარდაკარ დაივლიდნენ სოფელს. ყველა სიხარულით ელოდა... ცეკვის დროს იგი დროდადრო ფალოსს მიწას უსვამდა... მთელი გულისყური კი დედოფლისადმი იყო მიპყრობილი. სოფლის მოედანზე ან დიდი სახლის ბანზე ნეფე-დედოფლის ქორწინების ინსცენირება ხდებოდა. ბერიკა ეალერსებოდა დედაკაცს, ცოლობას სთხოვდა... ალერსის ბურუსში გახვეული დედოფალი თანხმდებოდა და ცეკვა-თამაშობა და ფერხულით სქესობრივი აქტის ინსცენირება ეწყებოდა. ამის მაყურებელი ხალხი ერთმანეთს დაერეოდა, ზოგი ქალს მისდევდა, ზოგი განურჩევლად ყველას კოცნიდა... (რუხაძე, 1966:7-9).

„ბერიკაობის“ დღესასწაულის მერვე დღეს დიდმარხვის ორშაბათს, ყეენობა იწყებოდა („ყეენი ბუღა იყო და ბუღაობდა“)... მოედანზე სხვადასხვა სანახაობაც იმართებოდა, ყეენი ძუნძულის მსგავსი ცეკვით წრეს ჩამოუვლიდა, თან ფალოსს ამოძრავებდა და ქალებს ეხვეოდა. ამალის ყველა ახალგაზრდა წევრი (კუროები) ქალებს დასდევდა, ეარშიყებოდა და კოცნიდა. ეს ორივე დღესასწაული ერთიმეორეზე აგებული, ერთი ძირიდან გამომდინარეობდნენ.

ბერიკაობა-ყეენობის მთავარ პერსონაჟთა ჩაცმულობაში ნიღაბის გარდა ყურადღებას იპყრობს ცხვრის ტყაპუჭი, თხის ტყავ-წამოსასხამი და ფალოსი. რელიგიის ისტორიიდან ცნობილია, რომ უძველეს ხალხებში თხასა და ცხვარს ნაყოფიერების ძალა მიეწერებოდათ. ამით იყო შეპირობებული ცხვრისა და თხის განსახიერება, მათი ატრიბუტიკის, მათ შორის ტყავ-ბეწვის განსაკუთრებული როლი აგრარულ კულტებში.

ბერიკაობა-ყეენობის ერთ-ერთი სახე „დათვობა“ აჭარაშიც გვხვდება. ამ თამაშში მონაწილეობას იღებდნენ მეფე ანუ მსაჯული, ბატონი, ანუ დათვი და ყმა გლეხები ანუ თხები. მსგავსი დღესასწაულები, სხვადასხვა ცხოველებად შენიღბულ პერსონაჟთა მონაწილეობით, ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ აღმოსავლეთსა და ელენისტურ სამყაროში. ასეთებია: მესოპოტამური თამუზისა და მითანური იშთარის, ფინიკური აღონისის ასტარტას, ბერძნულ დემეტრეს და დიონისეს მრავალდღიანი მისტერიები.

ფალოსის კულტის არსებობას აჭარის ტერიტორიაზე ამყარებს ფოლკლორული მასალა, რომელიც ჩაწერილია ცნობილი მკვლევარის ჯემალ ნოლაიდელის მიერ და ცნობილია „ფადიკოს“ სახელწოდებით. „ფადიკო“ ერთგვარი თამაშია, რომელსაც აწყობენ ქორწილში, ღამის თორმეტ საათზე. თამაშში მონაწილეობდა ექვსი კაცი და ერთი ქალი. ქალის ტანისამოსით შემოსილ, ოთახში დაოთხილად მდგარ კაცს ფადიკო შეაჯდებოდა. რი მამაკაცი ერთმანეთს შეეცილებოდა, პირველი მოასწრებს და ფულს გადააყრის, ქალიც მას რჩება. ბოლოს ორივე მოქიშპე მაინც შერიგდება და იტყვიან; „ერთს დღე გეყავდეს, მეორეს ღამეო“ და ორივე დააყრის ფულებს. შემდეგ ფადიკოს „ყურბანს“ (საკლავს) შემოავლებენ და დაკლავენ... უცერად ფადიკო დაიმალება... ბოლოს იპოვიან და ვახშმად დასხდებიან. ნავახშმევეს ერთ მათგანს დაეძინება, მეორე კი ფადიკოს მიუწევება და ეალერსება. ამ დროს პირველი იღვიძებს ხმაღზე ხელს გაიკრავს, ამხანავს დაჭრის... და ფადიკოს გაიტაცებს, ქალი ეწინააღმდეგება, თან გაიძახის: „ის შენზე მეტად მიყვარსო“, ის კი ფადიკოს ეხვეწება – „მე წამომყევი მასზე უკეთესი ვარო“ და თან ქრთამსაც ჰპირდება. ბოლოს ქალი თანხმდება და მიჰყვება (ნოლაიდელი, 1935:32-33).

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე ნათელია, რომ ფალოსის კულტი ფართოდ იყო გავრცელებული ძველი საქართველოს მცხოვრებთა რელიგიაში. იგი განსაკუთრებით კონცენტრირებული იყო მოკვდავ და მკვდრეთით აღმდგომი ღვთაებების გარშემო. ამ დღესასწაულებისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო სქესობრივი ურთიერთობების იმიტაცია, რომლის მიზანს ბუნების აღორძინება წარმოადგენდა. სავარაუდოა, რომ თავდაპირველად ამგვარი დღესასწაულები საერთო-სახალხო ხასიათის ატარებდა, რომლის რიგი ელემენტი, რელიგიური აზროვნების განვითარების, მათ შორის მონოთეისტური რელიგიების შემწყნარებლური ბუნების პირობებში შეერწყა სხვადასხვა დღესასწაულს და დღემდე შემოინახა თავი.

მუზეუმში დაცული ითიფალური ქანდაკებები, ასევე ფოლკლორული მასალები სწორედ, რომ უტყუარი მასალაა ფალოსის კულტთან დაკავშირებული, ჯერ კიდევ აქტუალური საკითხების დაზუსტებისა და განზოგადების თვალსაზრისით.

ლიტერატურა

1. ერისთავი მ., ნაყოფიერების კულტის გადმონაშთები (აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში დაცული მასალების მიხედვით). – აჭმ. ხ/ფ. №1006, 1982 წ.
2. ვახუშტი ბატონიშვილი, საქართველოს გეოგრაფია, თბილისი, 1941
3. კახიძე ა., მამულაძე შ., აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993
4. კახიძე ა. მამულაძე შ., აჭარის მთიანეთის წინაქრისტიანული ძეგლები. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა“, I, ბათუმი, 2007
5. მგელაძე ნ., სულიერი სამყარო. – „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა“, I, 2007
6. მაკალათია ს. ფალოსის კულტი საქართველოში, თბილისი, 1926
7. ნოლაიდელი ჯ., ეთნოგრაფიული ნარკვევი აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბილისი, 1935
8. რუხაძე ჯ., ქართული ხალხური დღესასწაულები, თბილისი, 1966
9. საქართველოსა და ამიერკავკასიის არქაული ხელოვნება არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, თბილისი, 1971
10. ფიცხელაური კ., იორ-ალაზნის ტერიტორიაზე მოსახლე ტომთა უძველესი კულტურა, თბილისი, 1965

სურ. 1

სურ. 2

სურ.3

სურ. 4

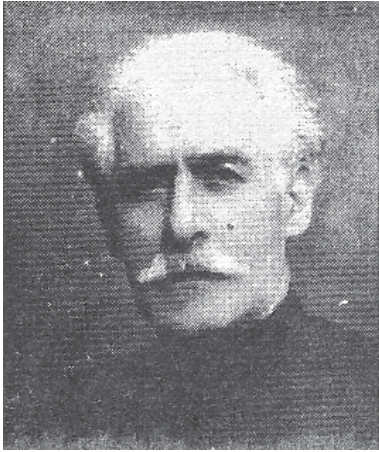

სურ. 5

ალექსანდრე თიროშვილი

ჩემი მოგონებები

დავიბადე ქ. ბათუმში 1889 წელს. 7 თებერვალს. წლინახევრის ვყოფილვარ მამა, რომ გარდამეცვალა და მე ის არ მახსოვს, აგრეთვე პაპაჩემი. სამი ძმა თიროშვილები – სიმონი, პეტრე და ივანე გადმოსულან პირიქითი ხევსურეთიდან და ჩამოსახლებულან ჯერ აწყურეთში, მერე კი იქედან ახალციხეში. მამაჩემის მამა მე არ მახსოვს, რადგან ადრე გარდაცვლილა, არ მახსოვს აგრეთვე მისი უფროსი ძმა პეტრე, მაგრამ სულ უფროსი სიმონიკი ძალიან კარგად მახსოვს, ჭარმაგი მოხუცი უცოლშვილო იყო. პეტრეს და ივანეს კი ჰყავდათ ცოლშვილი. ჩემი მამის დედა იყო გოგინაშვილის ქალი. მამაჩემი, დედაჩემის გადმოცემით მსახურობდა მომრიგებელ მოსამართლედ ახლად

აღებულ ბათუმში, აუშენებია სახლი. თვითონ ზამთარში ციხისძირში გარეულ ღორზე ნადირობისას გაციებულა და გარდაცვლილა. მაშინ ახლად აღებულ ბათუმში ერთადერთი გართობა ყოფილა ნადირობა. მაშინდელი ციხისძირი და თვით ბათუმის განაპირა, დღევანდელ „ჭაობათ“ ხსენებული, სულ ჭაობით და ტყით ყოფილა დაფარული, მე თვით კარგად მახსოვს ეხლანდელი ჭაგჭაგაძის ქუჩიდან თვით ურესამდე სულ თხემლის ტყე და ჭაობი იყო. დედაჩემი იყო ახალციხელი ქართველი კათოლიკე, ალექსანდრე ისკანდაროვის ქალი.

მე, მამის სიკვდილის შემდეგ დავრჩენილვარ დედის ანაბარა და გამზარდა მან. დედაჩემი მეტის-მეტი გონება გახსნილი ქალი იყო, წიგნების მოყვარული და უადრესი პატრიოტი. ის ხშირად მიკითხავდა ისტორიულ წიგნებს და მეც დღემდე გატაცებული ვარ ასეთებით. სიმონ პაპა, რომელიც მიუხედავად ასაკისა, თითქმის 100 წლისა იყო, არ ჩამოუარდებოდა კაი ახალგაზრდებს, იყო საუცხოო ცხენოსანი, მოჯირითე და მომლხენი. ის ხშირად გვიმღეროდა ძველ-ძველ სიმღერებს და ამით აღმზარდეს მე. მე რომ მახსოვს იმდროინდელი ბათუმი წარმოადგენდა თითქმის კაი დიდ სოფელს. იყო რამდენიმე ქუჩა. მთავარ ქუჩას ერქვა მარინეს პროსპექტი. იყო სანაპირო ქუჩა. სრულად მოუწყობელი, სადაც მხოლოდ ყავახანები იყო. სხვა რამდენიმე ქუჩას ერქვა ყოფილ გენერლების: შეპელიოვის, ბარიატინსკის, დონდუკოვ-კორსაკოვის და სხვა ასეთების სახელები. ვინაიდან ახლად შემოერთებული ბათუმი გამოცხადებული იყო „პორტოფრანკო“, ე. ი. თავისუფალ ქალაქად, რომელშიც საბაჟო ჯერ არ იყო გახსნილი, ამიტომ აუარებელ საზღვარგარეთელ ფირმებს შემოჰქონდათ თავიანთი სხვადასხვა საქონელი და ამიტომ მთელი ქალაქი მოფენილი იყო სხვადასხვა ფირმების კანტორებით. ამასთან დაკავშირებით აქ იყო თითქმის ყველა უცხოეთის საკონსულოები. ვინ გინდათ რომ არ იყვნენ აქ: ამერიკის, საფრანგეთის, ინგლისის, გერმანიის, ავსტრიის, იტალიის, ესპანეთის, თურქეთის, სპარსეთის და კიდევ სხვების კონსულოები. ამასთან დაკავშირებით ბათუმის მცხოვრებლებიც შესდგებოდა მეტად ჭრელი მოსახლეობისაგან. ქართველობა რიცხოვნობად გაცილებით მეტი იყო, მაგრამ უმეტესად მუშები იყვნენ როტშილდის, მანთაშევის, ნობელის ქარხნების, მართალია, ცოტაოდენ ქართველებსაც ჰქონდათ სავაჭროები: მიშა ნაკაშიძეს და ჭყონიას ჰქონდათ ხე-ტყის საწყობები. იყვნენ ვაჭრები: ექვთიმე ბერძენიშვილი, ნიკო საბაშვილი, პავლე მჭედლიშვილი, ძმები კახიანები, ძმები რუხაძეები,

გაბუნია, მაგრამ ეს იყო წვეთი ზღვაში, უმეტესი ვაჭრობა კი უცხოელებს ეჭირათ. ბათუმში მაშინ იყო 2 ბაღი, ერთი ალექსანდრეს სახელობის (ეხლანდელი პიონერთა პარკი), მეორე კი ზღვისპირა ბუღვარი. ალექსანდრეს ბაღში იყო მრავალი ეგზოტიკური მცენარე: მაგნოლია, ევკალიპტი, კიპარისები, პალმები და სხვა ასეთები. მეზღვდ იყვნენ ვინმე დელფონსი, ნესტორ ტყეშუჩავა, შემდეგ აკაკი ხოშტარია, ლეონიძე და სულ ბოლოს გორდუხიანი. რაც შეეხება ზღვისპირა ბუღვარს, არც ერთი ეგზოტიკური მცენარე არ იყო, იყო მხოლოდ აკაცია. ბუღვარი დამით ნათლებოდა ნავთიან ლამპიანი ფანრებით, რომლებსაც სადამოლობით ანთებდა ვინმე მნათი, დილას კი ისვე ჩააქრობდა. მაშინდელი ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა შესდგებოდა რამდენიმე ოჯახისაგან: აბაშიძეები, შერვაშიძეები, დიასამიძეები, ლორთქიფანიძეები, ჭიჭინაძეები, ბუქანიძეები, ქიქავები, ჩიჯავაძეები, კომახიძეები, ჭყონიები, ხალვაშები და კიდევ რამდენიმე ოჯახი, მაგრამ ესენიც საერთო მცხოვრებთა რიცხვის ძლიერ მცირე პროცენტს შეადგენდნენ.

იმდროინდელ ბათუმში იყო 2 მართლმადიდებლების ეკლესია, 2 ჯამე, სომხების ეკლესია, სომხებ-კათოლიკეთა ეკლესია, ერთი ებრაელების სინაგოგა და ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია ჯერ არ არსებობდა და ლოცულობდნენ ჯანელიძის სახლის ზემო სართულში, შემდეგ კი ბაქოელმა მილიონერმა ზუბალაშვილმა ააგო ძვირფასი ეკლესია. სწორედ იმ დროს შენდებოდა სამხედრო უზარმაზარი სობორო. სასწავლებლები იყო: ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი სკოლა, ახლად გახსნილი ვაჟთა გიმნაზია, რუსთაველის ქუჩაზე ფლიგენი, სამოქალაქო სასწავლებელი, ბერძნების სასწავლებელი, ქალთა მარინეს სახელობის სკოლა.

მაშინდელი ბათუმის შენობები სულ, ან ერთ, ან ორსართულიანები იყო. დღეს რომ ვხედავთ მრავალსართულიან სახლებს, სად იყო ესენი.

ეხლა, რომ სახელმწიფო ბანკია იქ იყო ფიცრებით შემოღობილი ცარიელი ეზო, რომლის ბოლოსაც ვიღაცა ფოტოგრაფს „სიმონ ერუ“-ს ჰქონდა ფოტოგრაფია. ეხლა რომ პროფსაბჭოს აგურის სახლია იქაც ტიალი მინდორი იყო და ვინმე ვოლფენზონმა ააგო ეს დიდი სახლი. ლენინის და სტალინის ქუჩის კუთხეში საბაგაშვილმა და ჩერტკოვმა ააშენა სამსართულიანი სახლები, თორემ იქაც ცარიელი მინდორი იყო. ეხლა რომ თურქეთის საკონსულოა იქ პატარა ქოხი იდგა და ძმებმა ჩილინგარიანებმა ააგეს ეს სახლი. ეხლა რომ ფოსტის შენობაა იქ იყო დიდი ახორი, სადაც კაზაკები და მათი ცხენები იყვნენ მოთავსებული და ვინმე ვაკიემ, გარუსებულმა ფრანგმა ააშენა ეხლანდელი ფოსტის შენობა, შემდეგ კი ეს შენობა იყიდა ქუთაისელმა ებრაელმა იაკობაშვილმა. ეხლა რომ რკინიგზის სახლს უწოდებენ ჯაფარიძის ქუჩაზე, იქაც ტიალი მინდორი იყო და ვიღაც გერმანელმა ფიტინგოფმა ააშენა ეს დიდი სახლი. ეხლა რომ მინისტრთა საბჭოს შენობაა ლენინის ქუჩაზე იქაც პატარა ერთ სართულიანი ქოხები იდგა. ეხლა რომ სტალინის ქუჩაზე ყოფილი პარტიული კომიტეტის შენობაა, ვინმე პარომბეგოვმა ააშენა ეს სახლი, სადაც მოთავსებული იყო კლუბი „კრუჟოკათ“ წოდებული. ეხლა რომ სტალინის ქუჩაზე მთავრობის ოთხსართულიანი სახლია, იქ იყო ძველი ერთსართულიანი სახლი ვინმე ანანიევის. აი, რას წარმოადგენდა მაშინდელი ბათუმი. მაშინ აღმასკომის სახლი (ურავა) იმყოფებოდა სტალინის და ორჯონიკიძის ქუჩების კუთხეში, ზემო სართულში და ქვემოთ კი ვიღაცა სპარსელს ჰქონდა ხილის სავაჭრო დუქანი და მის გვერდით იყო წიგნის მაღაზია „ჭოროხი“.

ეხლანდელ აღმასკომის შენობის ადგილზე იყო დიდი მინდორი. როგორც ვთქვი ბათუმში იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქართული სკოლა. ჩემ დროს იმ სკოლის უფროსი იყო ისიდორე რამიშვილი. ეს სკოლა ჩემამდის ყოფილა და მთავარი მიზანი ამ სკოლის

დაარსებისა იყო ის, რომ ადგილობრივი ქართველი მუსულმანები მიეხიდათ და გაეთვითცნობიერებინათ.

დედაჩემმა ამ სკოლაში მიმაბარა. მასწავლებლებათ იყვნენ მიხაკო შარაშიძე, თვით რამიშვილი, ლომინაძის ქალი, მღვდელი სიმონ თოთიბაძე და გოგოლაძე. ჩემთან ერთად ამ სასწავლებელში სწავლობდნენ ახალგაზრდა ქართველი მუსულმანები: ჰაიდარ აბაშიძე, სულეიმან ჭიჭინაძე, ზივერ დიასამიძე, ხასან ქიქავა, ძმები ჰაიდარ და ჯელილ ბეჟანიძეები, დურსუნ ქიქავა, დურსუნ ნაკაშიძე, პინაუთ ოღლი და სხვები, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მოწაფეების მეტისმეტი დენადობა იყო. ამის მთავარი მიზეზი იყო მეტისმეტი ფანატიკოსური განწყობილობა მათი მშობლების მხრივ. ავრცელებდნენ ხმებს ვითომც ქართულ სასწავლებლებში სწავლა ნიშნავდა ბავშვების გაქრისტიანებას. ზემოთ ჩამოთვლილი პირები კი ასე 12-15 ახალგაზრდა მაინც დაეწაფა სწავლას და ბოლოს მართლაც კარგი შეგნებული ქართველი დადგა.

მახსოვს ერთ წელიწადს ბათუმს ეწვია ჩვენი სასწავლებლის ერთ-ერთი დამაარსებელი ილია ჭავჭავაძე და ჩვენ სკოლაშიც მოვიდა. მე მაშინ მეორე კლასში ვიყავი და, როგორც ტანმორჩილი წინა მერხზე ვიჯექი. ჩვენ აღტაცებას ბოლო არ ჰქონდა. უეცრად დამაცქერდა, გამომიძახა და მკითხა თუ ვიცი რაიმე ლექსი. მე მივუგე რომ ვიცი მეთქი და მკაფიოდ ვუთხარი მისივე ლექსი „გაზაფხული“, დავამთავრე სიტყვებით „მამულო საყვარელო შენ როსდა აყვავდები“, თავზე ხელი გადამისვა და მითხრა კაი ბიჭი ყოფილხარო. დღევანდელ სიბერემდი არ დამავიწყდება ის სიხარული. დედაჩემი და აგრეთვე მასწავლებლებიც ძალიან გახარებული იყვნენ.

ქართული სკოლა, რომ დავამთავრე დედაჩემმა მიმაბარა გიმნაზიაში. მაშინ გიმნაზია იმყოფებოდა რუსთაველის ქუჩაზე ვიწრო ფლიგელში. აქედან იწყება ჩემი შემდგომი ცხოვრება, დავეწაფე სწავლას, გავეცანი ახალ ამხანაგებს, განურჩევლათ ეროვნებისა ძმურად ვიყავით ერთმანეთთან განწყობილი.

უნდა ითქვას ისიც, რომ მაშინდელი გიმნაზიის მასწავლებლები უმეტესად იყვნენ შავრაზმელები, ერთი-ორის გამონაკლისით, თუმცა ისეთი კულტურულებიც იყვნენ, როგორც მაგალითად, ნიკოლოზ სევასტის ძე დერჟავინი, ვოიცეხოვსკი და კიდევ რამდენიმე.

ხშირად გვსმენია, რომ ქართულად რომ ვილაპარაკებდით ბავშვები, ძალღურად ნუ ლაპარაკობთო გვეუბნებოდნენ. ერთხელ ნიკოლოზ (ჭოლა) ბერძენიშვილი (მომავალი აკადემიკოსი) შეეკამათა ერთ-ერთ მასწავლებელ სმირნოვს და კინაღამ გარიცხეს სასწავლებლიდან. ასე მიდიოდა წლები. სწორედ ეს დრო იყო, როდესაც ბათუმში დაიწყო გაფიცვები და გამოსვლები. მე მაშინ ვიყავი ასე 16 წლისა. ჩვენ გიმნაზიელებიც ცოტ-ცოტა გამოვეხმაურეთ ამ მოძრაობას. მაშინ ჩვენ რამდენიმე მოწაფემ: სოსიკო ბერძენიშვილმა, მე, ძმებმა ვალერიან და ვიანორ ანხაბაძეებმა, ილიკო მესხმა, გიორგი დიასამიძემ, ვალოდია ხვედელიძემ და კოლია გოგიტიძემ შევადგინეთ მეზობლი რაზმი, იარაღი ყველას გვქონდა, რომელსაც გვინახავდნენ სტეფანე ქემხაძე და პუშკინის სასწავლებლის შვეიცარი, მოხუცი აჭარელი ზაბითა ასათიანი.

დიდი ბრძოლა იყო მაშინ გაჩაღებული ქალაქის თავის არჩევნებზე, როგორც ცნობილია, მაშინდელ არჩევნებში ხმის მიცემის უფლება ჰქონდათ მხოლოდ და მხოლოდ ცენზიან პირებს, ესე იგი იმათ ვისაც ჰქონდა რაიმე უძრავი ქონება ან სავაჭრო მაღაზია და ან კიდევ მოსამსახურეებს. ქალებს ხმის უფლება არ ჰქონდათ. დანარჩენებს კი ვისაც არაფერი ებადა, მუშებს, გლეხებს არ ჰქონდათ უფლება. ბათუმში მთელი ვაჭრობა ჰქონდათ სომხებს, ბერძნებს, რუსებს და კიდევ სხვებს. თუმცა ქართველობა რიცხოვნობრივად სჭარბობდა, მაგრამ სულ უმრავლესობა იყო მუშები. რა თქმა უნდა ხელმწიფის მთავრობა მხარს უჭერდა შავრაზმელებს: კრასნიცკის, მავროპულოს, პალმას და სხვა ასეთებს, მაგრამ მაინც არჩევნებში გაიმარჯვეს ქართველებმა ზოგიერთი ბერძნების დახმარებით.

ქალაქის თავად აირჩიეს და ქუთაისიდან ჩამოიყვანეს ლუკა ასათიანი, უადრესად კულტურული პიროვნება, მის თანაშემწეებათ კი გრიგოლ ვოლსკი და ივანე მესხი.

ასათიანის ქალაქის თავად არჩევნიდან დაიწყო ქალაქის აღორძინება. აშენდა აღმასკომის მშვენიერი შენობა, ვაჟთა გიმნაზია, ქალთა გიმნაზია, სამოქალაქო სასწავლებელი, ელსადგური, საავადმყოფო, გაშენდა დახურული ბაზარი (ეხლანდელი მედტეხნიკუმი), გარდა ყოველივე ამისა ასათიანი შუამდგომლობდა რომ ყველა ტრანზიტულ საქონელზე, იქნებოდა ეს ნავთი, მარგანეცი, ნოხები და კიდევ სხვა საქონელი ქალაქს დარჩენოდა ყოველ ფუთ საქონელზე ნახევარი კაპეიკი. გარდა ყოველივე ამისა ამოშრობილი იქნა ჭაობები, მოიკირწყლა ქუჩები, ქალაქი განათდა მოზრდილი ლამპიონებით. ქალაქში მაშინ იყო მხოლოდ 2 აფთიაქი, ერთი პეტკევიჩის, მეორე ვიტუშინსკის – რასაკვირველია კერძო. იყო 2 პატარა აფთიაქის მარაზია ერთი ბერძნის მიხაილიდის, მეორე კი სომხის ჯერაინის. მაშინ ბათუმში იყო მხოლოდ რამდენიმე ექიმი და ორიოდ ფერშალი. ეს სახლები, რომლებიც ამშვენებენ ბათუმს გაშენდა მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ. იყო სასტუმრო: „ფრანცია“, „ლონდონი“ და „ეკროპა“. იყო 3 წიგნის მაღაზია: ნიკოლაძის, კუნიჩის და მახარაძის, მაგრამ იშვიათად იშოვნით რაიმე წიგნებს. საზოგადოთ ქართული წიგნები იშვიათად იშოვნებოდა და ჩვენ ახალგაზრდებს გვამარაგებდნენ წიგნებით ფოსტის მოხელე ტროფიმ ინასარიძე, ოფიცერი დავით კლდიაშვილი და ვინმე გიორგი ბუჩუკური. ისეთი წიგნები, როგორც მაგალითად, ყაზბეგის, ნინოშვილის, ილიასი და წერეთელის სულ ხელიდან ხელში გადადიოდა, როგორც ცნობილია ბათუმში მუშათა მოძრაობა-გაფიცვები დაიწყო უმთავრესად 1902 წელს. ამ მოძრაობის მეთაური იყო იოსებ სტალინი, რომელიც იმ უამათ ცხოვრობდა ბარცხანაში და რომელსაც ხალხი „ბარცხანის გუბერნატორს“ ეძახდნენ. მაშინ ხალხი მას იცნობდა, როგორც არა სტალინს ანუ ჯულაშვილს არამედ „კობას“ ეძახდნენ.

მთავარი გამოსვლები დაკავშირებული იყო საერთოდ რუსეთის მოძრაობასთან დაიწყო 1905 წელს. რა თქმა უნდა საერთო მდგომარეობასთან დაკავშირებით, ახალგაზრდობაც ჩაება გამოსვლებში. ჩვენი გიმნაზიის მოწაფეებიც ჩავებით ამ გამოსვლებში. რასაკვირველია ჩვენ გამოსვლებს ხელმძღვანელობდნენ უფროსი ამხანაგები: ანდრო დეკანოზიშვილი, პარმენ გამყრელიძე, თედო სახოკია, ნესტორ კალანდარიშვილი, ვასო მაგალობლიშვილი, სერგო ყუფარაძე, დომენტი ვადაჭკორია, ანტონ წულაძე, წითელიძე და სხვები. თუმცა ეს პირები სხვადასხვა პარტიების წარმომადგენლები იყვნენ, მაგრამ გამოსვლებში ყველანი ერთად იყვნენ. ჩვენი მთავარი ხელმძღვანელები კი იყვნენ ნესტორ კალანდარიშვილი და მიხაკო წერეთელი.

ადგილობრივ მკვიდრთაგან კი ძალიან დიდ დახმარებას გვიწვედა ქემალ ნოლაიდელი, ის იყო ნესტორის მარჯვენა ხელი, ყოველივე მის დავალებებს ასრულებდა პირნათლად, იყო ეს ფურცლების გავრცელება წყავროკაში, მუხაესტატეში თუ ლელვაში. უფრო მეტიც „ჩვენი ქემალი“, როგორც მას ვუწოდებდით არაფერზე არ დაიხვედა უკან. უნდა ითქვას, რომ თუ ვინმეს მიუძღვის პრაქტიკოს რევოლუციონერობა ჩვენი ქემალი იყო შეუდრეკელი გულითადი ვაჟკაცი. ნესტორი მას ავალებდა ხოლმე ფრიად საპასუხისმგებლო საქმეებს, როგორც მაგალითად ბილიკებით გადაჰყავდა და გადმოჰყავდა ესა თუ ის პირი, გურიაში და იქიდან აქეთ. მასხოვს ნესტორმა დაავალა მას ერმოლოვზე (კაზაკების ოფიცერი) თავდამსხმელი ბომბის მსროლელი ვინმე „ჟანი“ გადაეყვანა ბილიკებით ოზურგეთში. ჩვენმა ქემალმა პირნათლად შეასრულა და სხვა ასეთი სახიფათო საქმეები.

1905 წლის გამოსვლების დღეს ჩვენ, რამდენიმე პირს დაგვაავალეს დაგვეკავებია რამდენიმე პოსტი თუ ვინიცობაა ხოპორის პოლკის კაზაკები ეცდებოდნენ ალყა შემოერტყათ ჩვენი გამოსვლების შტაბს (აღმასკომის შენობას)

უნდა აგვეტეხა სროლა. მე მომიწია პოსტი გორკისა და ჯაფარიძის ქუჩების კუთხეში, აღმასკომის ეზოში ჩემ მარჯვნივ იყო ვინმე რიუროლ აზარაშვილი და ნოვაკი, მარცხნივ კი ვინმე რუბინშტიინი. კაზაკების თავდასხმა არ მოხდა და ჩვენ დაგვაგაღეს სხვა – კავშირი რესპუბლიკურ საავადმყოფოსთან. ჭავჭავაძის ქუჩაზე ვიღაცა ახალგაზრდას (მგონია ჭყონიას) წამოვლო სახლიდან გატენილი ძველებური დამბახა და მიდიოდა საავადმყოფოსთან, კუთხეში იდგა გადაცმული კაზაკი. კაზაკმა უთხრა ახალგაზრდას, მანახე როგორი დამბახააო, მანაც მისცა, კაზაკმა ესროლა მოკლა ახალგაზრდა და გაიქცა. იმავე დღეს კრება გეგმონდა ჯორჯიაშვილის ქუჩაზე მე-3 სართულზე და დავადგინეთ მეორე დღეს გაფიცულიყავით.

გიმნაზიის მე-2 სართულზე სააქტო დარბაზში შევევარდით, კედელზე იყო მეფის სურათი ოქროს ფარაჯიან ჩარჩოში, მელენტი ზაქარიაძემ ესროლა რევოლვერი სურათს, მერე ჩვენ ჩამოვგლიჯეთ სურათი და ნაკუწებათ ვაქციეთ. ეს იყო ჩვენი გაფიცვის სიგნალი.

მიუხედავად იმისა, რომ გიმნაზიელები იყვნენ სულ სხვადასხვა ტომისა, ყველამ ერთხმად მიიღო მონაწილეობა გაფიცვებში და გამოსვლებში, გარდა 3-4 მოწამლული შოვინისტებისა, როგორც მაგალითად შტორმი, იავლენსკი, ალფერიევი, ხარიტონოვი და კიდევ რამდენიმე, რომლებიც იყვნენ დიდი თანამდებობის მქონეების შვილები. გიმნაზიიდან რომ გამოვედით დაგვერია ცხენოსანი კაზაკები, რომლებიც გამოუძახა ადმინისტრაციას და მათრახებით დაიწყეს ცემა. მე მოვასწარი ნაკაშიძის სახლის ჭიშკარში შესვლა და შიგნიდან ჭიშკარის დაკეტვა, გადავრჩი გადალახვას, მაგრამ ბევრს სასტიკათ სცემეს. მელენტი ზაქარიაძე დააკავეს და პასუხისგებაში მისცეს, ჩვენ დანარჩენები კი აღრიცხვაზე აგვიყვანეს.

გადიოდა წლები და ჩვენ გიმნაზიაში ისედაც ბევრი შავრაზმელი მასწავლებელი იყო და მოავლინეს ფრანგულის მასწავლებელი საბიუვი, შეჩვენებული ჯაშუში, ჟანდარმთა ოხრანკის აგენტი სულს არ უდგამდა მოწაფეებს, აბეზღებდა უმიზეზოთ და სთესავდა მოსწავლეთა შორის შოვინისტურ პროვოკაციებს. მაშინ მოწაფეებმა გადავწყვიტეთ მისი გალახვა და ერთ საღამოს ვოროვის ქუჩაზე ბზის ჯოხი ჩაარტყეს თავში. სიკვდილს კი გადარჩა, მაგრამ უფრო გაცოფდა და სამსახურში 2 კაზაკის თანხლებით დადიოდა, მაშინ გადავწყვიტეთ მისი თავიდან მოცილება სხვა გზით. ერთ-ერთ ამხანაგს რაჟდენ გრიგოლიას წილათ ხვდა ღუმელში ყუმბარის ჩადება, როდესაც საბიუვი მარტო იქნებოდა მასწავლებელთა ოთახში, მაგრამ რაღაცა მიზეზის გამო გამოსულიყო ოთახიდან. ბომბი აფეთქდა და სიკვდილს გადარჩა საბიუვი. ეს იყო 1908 წელში. ამის გამო მთავრობის განკარგულებით გიმნაზიის მეორე სართულის მოწაფეები: მესხუთე, მეექვსე, მეშვიდე და მერვე კლასის მოწაფეები გამოგვეყარეს მგლის ბილეთებით, ესე იგი ვერცერთ მთავრობის გიმნაზიაში ვერ განვავრძობდით სწავლას. დატრიალდნენ ვისაც გავლენიანი, ან შეძლებული მშობლები ჰყავდათ და სხვა ქალაქებში, სხვადასხვა კერძო სასწავლებლებში მოაწყეს მათი შვილები, ჩვენ კი, რომლებსაც არ გაგვანდა ასეთი მშობლები დავრჩით გარეთ. მას შემდეგ სამმა მეგობარმა: მე, გიორგი დიასამიძემ და პავლე შოშიტაიშვილმა დავიწყეთ მეცადინეობა კერძო მასწავლებლებთან, რათა ჩაგვებარებინა სიმწიფის მოწმობაზე. რუსულს გვასწავლიდა ვინმე შჩუჩკინი (გამოჩენილი ლიტერატორი). მათემატიკას პარსეგიანი (კაი პედაგოგი) ჩვენ გვინდოდა თბილისის სათავადაზნაურო კერძო ქართული გიმნაზიის საშუალებით, ექსტერნათ ჩაგვებარებინა პირველი გიმნაზიის ფილიალები. დადგა გამოცდების დროც. პირველი გამოცდა რუსულ წერაში და ზეპირში მე და გიორგიმ ფრიაღზე ჩავაბარეთ, პავლე ჩაიჭრა. მეორე გამოცდაც მათემატიკაში და ფიზიკაშიც კარგათ ჩავაბარეთ მე და გიორგიმ. მესამე გამოცდა იყო გერმანული. ჩვენ გეგმონდა ცოდნა გერმანულის (ალივრ) ესე იგი წაკითხვა და თარგმნა, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროთ სწორედ იმ წელს შემოიღეს გერმანულის

თემაზე დაწერა, რისთვისაც ჩვენ არ ვიყავით მზად და უარი ვთქვით ამ საგნის ჩაბარებაზე. მასსოვს მხოლოდ კეიგელუხისგან (ებრაელი) და ერთმა სამხედრომ ჩააბარეს. ასე რომ აქაც დაგვეხმო სწავლის გაგრძელების კარი.

ერთ დღეს გიორგიმ მითხრა „მოდით ბიჭო თან კიდევ ვიმეცადინოთ და თანაც დროებით დავიწყოთ სადმე მუშაობაო“. გადავწყვიტეთ ერთ-ერთ პეტკევიჩის აფთიაქში დავგვეწყო მუშაობა. მიუხედავად იმისა, რომ პეტკევიჩი ქართველებისადმი არ იყო მაინც და მაინც განწყობილი, პროტექციის საშუალებით (ქალაქის თავის ანდრონიკაშვილის) მიგვიღო. მაშინდელ აფთიაქებში არც ერთი ქალი არ მუშაობდა. ჩვენ ისე ჩავებით მუშაობაში, გავგიტაცა მუშაობამ აფთიაქის პატრონმაც შეხედა, რომ შეგვიყვარდა ეს დარგი და რითაც შეეძლო ხელს გვიწყობდა და დაგვინიშნა თითოს 50 მანეთი ოქროთი თვეში, მაშინ ეს დიდი ფული იყო.

ეს იყო 1911 წელი. ამგვარად ვმსახურობდი 3-4 წელიწადს, მაშინ ფარმაცევტული ინსტიტუტები არ არსებობდა და რომელიმე უნივერსიტეტის მედიცინის ფაკულტეტთან არსებობდა ფარმაცევტული განხრა. მე გავემგზავრე ხარკოვში, გზის ფულიც პეტკევიჩმა მომცა. ჩემთან ერთად ხარკოვში წამოვიდა იონა კვეკვესკირი. 1915 წელის პირველი სამამულო ომის მიწურულში ჩავაბარეთ ფრიადზე და დიპლომებით დავბრუნდით ისევ ბათუმში. მხოლოდ პეტკევიჩის აღარ იყო ის აფთიაქი და მიყვიდა გიორგი ავალიანისათვის.

მე დავიწყე მუშაობა ავალიანის აფთიაქში, ეს იყო 1916 წელი. გასაბჭოების შემდეგ მე ვმუშაობდი სხვა და სხვა აფთიაქებში, ჯერ რეცეპტარათ შემდეგ კი აფთიაქის გამგეთ.

პირველ აფთიაქის, მესამე აფთიაქის, მეხუთე აფთიაქის, წყლოსანთა აფთიაქის, აჭარსამედიკატრობის გამგეთ, გადამიყვანეს თბილისის მეოცე აფთიაქის გამგეთ და ასე გადავყავდი სხვადასხვა აფთიაქების გამგეთ. ბოლოს დამნიშნეს მთელი აჭარის აფთიაქების რევიზორათ, სადაც ვიმუშავე 3 წელიწადს. შემდეგ შეთავსებით დამნიშნეს სამშობიარო სახლის აფთიაქის გამგეთ. სულ აფთიაქების ხაზით ვიმუშავე 63 წელი. 1954 წელს უმწიკვლო მუშობისათვის დამაჯილდოვეს ლენინის ორდენით, მედლებით და მრავალი სიგელებით. ჩემი მუშაობის პერიოდში აღეზარდე ბლომათ ფარმაცევტები. ასე გამოვეთხოვე ამ დარგს და ეხლა ვარ პერსონალური პენსიონერი.

ბიძაჩემი (დედის ძმა) იყო საგლეხო ბანკის მოურავი დუშეთის და გორის მაზრებში. თვითონ ცხოვრობდა კასპში და ზაფხულობით მე ჩავდიოდი მასთან. იქ მე გავიცანი ცნობილი რევოლუციონერი მიშა ჟღენტი, ფრიად სერიოზული პირი. მას ჰყავდა ცოლად მაყაშვილის ქალი და ცოლის ძმა მიშა მაყაშვილი, სადაც იატაკქვეშ ინახავდა თავს. სხვათა შორის მიშა ჟღენტი დაჭრილი იყო მკლავში ბერდანკის ტყვიით და მკლავიდან ამოღებულ ძვალს საფულეში ატარებდა, მკლავში ხელს რომ მოჰკიდებდი თითქმის თითი გადიოდა ძვალში. უკანასკნელ დროს მიშა ვნახე თბილისში და მეტი აღარ მინახავს.

თურმე ის დაუჭერიათ და იმყოფებოდა ხარკოვის საკანტორლო ციხეში. ხარკოვში რომ მივდიოდი თბილისში შემხვდა მიშა მაყაშვილი და მითხრა თუ მოახერხე ინახულე ციხეში ან შეიტყვე როგორ არის, რადგან კაი ხანია არაფერი ვიცით მასზეო.

ხარკოვში რომ ჩავედი იქაურ ნაცნობ სტუდენტებს ვუამბე მის შესახებ და დავაინტერესე შეეცოთ როგორ იყო.

საუბედუროთ შეიტყეს რომ მიშა ციხეში გაცვლილიყო და ციხიდან გადმოუგზავნიათ უნივერსიტეტის პროზექტურაში. მე და ერთი ცოცხალი ბიჭი სტუდენტი სომეხი მივედით ანატომიის პროფესორ ნათიშვილთან და ვთხოვეთ რომ მიშას ცხედარი მოეცა ჩვენთვის თბილისში გასაგზავნათ. დატრიალდნენ სხვა სტუდენტებიც და ეხლა საჭირო იყო თვით მიშას ცხედრის ამოცნობა, რადგან ბევრი იყო ციხიდან გადმოგზავნილები. ნათიშვილმა და გურთონებმა უბრძანა

პროზექტურის მოხუც მოსამსახურე რუსს ეჩვენებინა გვამი. ცხედრები იყო ქვედა სართულში, სარდაფში და ჩარხის საშუალებით ამოჰქონდათ ზევით. ამოიტანეს რამდენიმე გვამი, ყველა ერთმანეთს ჰგავდა რადგან არც თმა, არც წარბები, არც წამწამები არც ერთი არ ჰქონდათ, ბოლოს მე გამახსენდა რომ მიშა ხელში იყო დაჭრილი და სწორეთ ამით ამოვიცანით მიშა.

ნათომვილსაც ძალიან გაეხარდა, რადგან სტუდენტობაში უფრო აიწია მისმა ავტორიტეტმა. დატრიალდნენ სტუდენტები, მუშები, პარტიულები, ხელათ გაუკეთეს ცინკის კუბო და დიდი ზეიმით გააცილეს თბილისში. ეს იყო სწორეთ ნიკოლოზის გადმოგდების წინა დღეებში.

ინგლისის ოკუპაციის დროს ინგლისელები ამარაგებდნენ დენიკინის არმიას და ამიტომ გადაწყდა ბათუმში საერთო გაფიცვა. შეწყდა წყლით მომარაგება, გამოითიშა სინათლე, დაიხურა დაწესებულებები, აფთიაქები.

სადამოს გვქონდა კრება. კრება, რომ დამთავრდა და გამოვდიოდით, ინგლისელებმა ალყა შემოარტყეს ყველას და დაგვიჭირეს, წაგვიყვანეს ჯერ გაუპტვასტში და იქიდან ფორდის მანქანებით წაგვიყვანეს სტეპანოვკის ბატარეის სარდაფებში. ვიყავით ასე 20 კაცამდე. ესლა კი დავრჩით მხოლოდ 4-5. მოვიდა თვით კუკოლისი და შემოგვთავაზა მოგვეხსნა გაფიცვა, მაგრამ უარით გავისტუმრეთ, და ბოლოს იმას მივადწიეთ, რომ შეწყვიტეს დენიკინზე დახმარება და მხოლოდ ამის შემდეგ გაგვანთავისუფლეს. თურქეთის პირველ შემოსევაზე მოხალისეთ წავედი ფრონტზე. მეორე შემოსევაზეც წავედი მოხალისეთ სოფელ „კიბესთან“, ჩვენ კი ვიყავით პოზიციაზე მაგრამ, მაგრამ თურქები შემოვიდნენ ორთაბათუმის მხრიდან და აიღეს ბათუმი.

უნდა ვუმაღლოდეთ სეროჟა ქავთარაძეს, რომლის დახმარებითაც თურქები განდევნილი იყვნენ ბათუმიდან და მთელი აჭარიდან.

1975 წლის 30 მარტი

ჴმ. ალექსანდრე ნეველის სამხედრო ტაძარი ბათუმში

საკულტო არქიტექტურის იმ სავალალო სიაში, რომელიც დაინგრა საბჭოთა ხელისუფლების დროს მოხვდა ჴმ. ალექსანდრე ნეველის სამხედრო ტაძარიც (სურ. 1).

მართლმადიდებლური ეკლესია ბათუმში აშენდა ჴერ კიდევ თურქების დროს 1865 წელს. ეს იყო ჴმ. ნიკოლოზის სახელობის ბერძნული ეკლესია. ბათუმს რუსეთის იმპერიასთან შეერთების შემდგომ, ეკლესია რუსი მართლმადიდებლებისათვის განლაგდა ჩვეულებრივ შენობაში, რომელსაც მიეშენა სამრეკლო. გამოიკვეთა, რომ უნდა აშენებულიყო ახალი ტაძარი.

1888 წელს თვითმპყრობელი იმპერატორი ალექსანდრე III ოჯახთან ერთად ეწვია ბათუმს და მის შემოგარენს. ათი წელი იყო გასული მას შემდეგ – 1877-1878 წლები, რაც რუსეთ-თურქეთის ომი დამთავრდა და ბათუმი შეუერთდა რუსეთის იმპერიას. იმპერატორის ვიზიტი ფართოდ აისახა პრესაში, მთელ რიგ მსხვილ ჟურნალებში გამოჩნდა ამ მოვლენების ამსახველი ილუსტრაციები. მაგალითად დიდი გრაფიურა იმპერატორის ჩამოსვლისა დაიბეჭდა „მუსტკატიონ“-ში. იმპერატორს თან ახლდა მეუღლე მარია თევდორეს ასული, ძეები – გიორგი და ნიკოლოზი, ასევე მაღალჩინოსანი მოხელეები. სამეფო ოჯახის ფოტოგრაფირების პატივი მიეგო ბათუმელ ფოტოგრაფს ა. კუშნერსკის.

ვიზიტის პროგრამაში შედიოდა რიგი ღონისძიებისა. სამეფო ოჯახის წევრებმა დარგეს ხეები ალექსანდრეს პარკში.¹⁹ ხეებს სამოფონი უწოდეს, ზოგიერთი მათგანი ჩანს ღია ბარათზე, რომელზედაც აღბეჭდილია ალექსანდრეს სახელობის ბაღი. მეორე მნიშვნელოვანი ღონისძიება გახლდათ მართლმადიდებლური ტაძრის საფუძველის ჩაყრა. ჩემს კოლექციაში არის სპილენძის ქაფჩა, რომელზედაც ამოტვიფრულია წარწერა (რუსულად) „ქ. ბათუმი 25 სექტემბერი 1888 წ.“. ერთ-ერთი ვერსიით ეს ქაფჩა გადაარჩინა, შემდგომ ამ ტაძარში არსებული მუზეუმის თანამშრომელმა.

ტაძრის პროექტი დაამტკიცა თვით მისმა უმაღლესობამ 1888 წელს, რასაც ადასტურებს არქიტექტურული ესკიზი, შესრულებული და ხელმოწერილი თვით ალექსანდრეს მიერ (სურ. 5). მშენებლობა მრავალი წლის მანძილზე გრძელდებოდა, რაც აიხსნება ბათუმის, იმპერიის ცენტრიდან დიდი დაშორებითა და ჩანაფიქრის გრანდიოზულობით. ღია ბარათებზე გამოსახული ბათუმის ტაძრის ხედები, გვაუწყებენ ამ შენობის აღშენებასა და დასასრულს. ერთ-ერთ ადრეულ ღია ბარათზე (XIX ს. 90-იანი წლები) აღბეჭდილია ხარაჩოებში ჩასმული ტაძარი (სურ. 11), ოდნავ მოგვიანო ბარათზე აღბეჭდილია სამრეკლო (სურ. 12), განსაკუთრებით ნათლად ჩანს მშენებარე ტაძარი, უკვე საუკუნის ბოლოს (სურ. 2).

1906 წელს ბათუმის რუსეთის იმპერიასთან შემოერთების 25-ე წლისთავზე²⁰ ტაძრის მშენებლობა დასრულდა და ეკურთხა ექვს დეკემბერს. ამ უზარმაზარ შენობას ეწოდა ჴმ. ალექსანდრე ნეველის სახელი და გადაეცა სამხედრო უწყებას. ასევე ზედწოდებაც მიეცა – „ახალი ტაძარი“, ასევე მას უწოდებდნენ გრანდიოზულს და ხშირად გამოსახავდნენ ღია საფოსტო ბარათებზე გამომცემლები. მ. მ. ხენზინოვი, ი. ს. მარტინონსიანელი, ი. კახიანი, „სოტრუდნიკი“ „გრენბერგი“, „ა. ტ. ვ.“ ბათუმის ხედების „ესპერანტორული“ სერიიდან. სანაოსნო კომპანიამ „Messagekies Maritimes“ გამოსცა ღია ბარათი ტაძრის გამოსახულებით (სურ. 6.13) ტაძარი ძალზე ლამაზად გამოიყურებოდა ზღვისპირა ბულვართან (სურ. 9), ასევე გამოვიდა რელიეფური ღია ბარათიც (სურ. 14).

¹⁹ დღევანდელი 6 მაისის სახელობის ახალგაზრდული პარკი

²⁰ უნდა იყოს 28-ე წლისთავი, რადგან ბათუმი რუსეთის იმპერიაში შევიდა 1878 წელს

მაღე საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ (1921 წ. მარტი) ტადარი გადააკეთეს ანტირელიგიურ მუზეუმად, როგორც ეს ხდებოდა სხვა ქალაქებში, რასაც მოწმობს 20-იან წლებში გამოშვებული ორი ღია საფოსტო ბარათი. ერთერთი ბარათი გვაცნობს: „ყოფილ სამხედრო ტადარს“ (სურ. 4), მეორე მხარეზე კი წერია: „მერებას ხატი“ (სურ. 3). ჩემს კოლექციაში ინახება 1927 წლის უნიკალური ფოტო, რომელზედაც გამოსახულია ყოფილი ტადრის, იმჟამად ანტირელიგიური მუზეუმის ინტერიერი, სადაც ლენინის ბიუსტი დგას, რაც რატომ უნდა მკრეხელობაა (სურ. 7) 1931 წ. ტადარი დაანგრიეს, ხოლო ქვები გამოიყენეს ახალი შენობებისათვის, რომელშიც სხვათაშორის დაიბადა ამ სტატიის ავტორი, რაც ასახულია იშვიათ ფოტობარათზე (სურ. 8), რომელიც ამ დროს გამოვიდა, აღწერილია საკვირველი და მოწყენილი სურათი: სამრეკლო კვლავ აღმართულია და ხეებს მიღმა ჩანს ერთერთი მცირე გუმბათი, მაგრამ ძირითადი გუმბათი უკვე აღარ არის. ასეთივე ბედი ეწია ბათუმში მდგომარე ზოგიერთ ტადარსაც. ხოლო მეჩეთი „აზიზიე“ უფრო ადრე დაანგრიეს. საბედნიეროდ გადარჩა წმ. ნიკოლოზის ტადარი, სომხური გრიგორიანული და კათოლიკური ტადარი, რომლებიც შემორჩენილია დღემდის.

30-იანი წლების ბოლოს დანგრეული ტადრის ადგილზე აშენდა სასტუმრო „ინტურისტი“ ეს შენობა აშენდა კონსტრუქტივისტულ სტილში, თავისთავად უნიკალურიც კია. სასტუმრო დააპროექტა ცნობილმა საბჭოთა არქიტექტორმა ა. ვ. შუსევემა, რომელიც ლენინის მავზელეუმის ავტორიცაა. დღეს ინტურისტის ვრცელ ჰოლში გამოფენილია წმ. ალექსანდრე ნეველის სამხედრო ტადრის მაკეტი, რაშიც ასახულია ბათუმის ისტორია, ხოლო საფოსტო ბარათები გვაძლევენ საოცარ შესაძლებლობებს წარმოვიდგინოთ როგორი იყო სამხედრო ტადარი სხვადასხვა რაკურსიდან და ჩაუდრმავედეთ მის ისტორიას.

თარგმნა გოდერძი ტოტოჩავამ

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 6

სურ. 5

სურ. 7

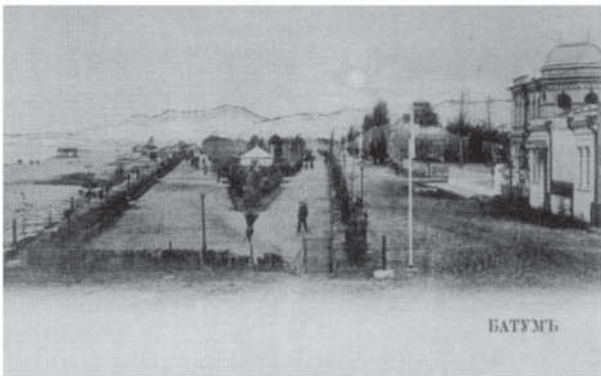
სურ. 8

სურ. 9

სურ. 10

სურ. 11

სურ. 12

სურ. 13

რუსუდან კობრაგა

**აჭარის მუზეუმის დაიჯესტი
2009 წელი**

- 23 იანვარი – აჭარის განათლებისა და კულტურის მუზეუმში ჩატარდა ხულოს რაიონის რაქვთის საჯარო სკოლის ყოფილი მასწავლებლის თამარ ბარათაშვილის დაბადებიდან 70 და გარდაცვალებიდან 40 წლისთავისადმი მიძღვნილი ხსოვნის საღამო.
- 26 იანვარი – რელიგიის მუზეუმში „ნინოობის“ დღესთან დაკავშირებით ჩატარდა ქ. ბათუმის მოსწავლე-ახალგაზრდობის სასახლის მოსწავლეთა ღონისძიება.
- 26-29 იანვარი – მოეწყო ბათუმელი ამაგდარი მხატვრის, ბათუმის საპატიო მოქალაქის ანტონ ფილიპოვის პერსონალური გამოფენა – გაყიდვა.

ანტონ ფილიპოვის პერსონალური გამოფენა.
2009 წლის 26 იანვარი

- 1-22 თებერვალი – მოეწყო მხატვარ-არქიტექტორის დუგლას ზამთარაძის ნამუშევრების საიუბილეო პერსონალური გამოფენა: „უფლის ნაჩუქარი შვიდი ათეული“.
- 9 თებერვალი – ჩატარდა დავით აღმაშენებლის ხსენების დღისადმი მიძღვნილი ღონისძიება.
- 15 თებერვალი – ჩატარდა ავღანეთის რესპუბლიკიდან საბჭოთა ჯარების გამოსვლის 20 წლისთავისადმი მიძღვნილი ღონისძიება.
- 20 თებერვალი – აჭარის განათლებისა და კულტურის მუზეუმში ჩატარდა აჭარის ღვაწლმოსილი პედაგოგების თინა კუკულაძის, ლეონია არჯევანიძის და ასლან მიქელაძის მოფერებისა და პატივგების საღამო.

- 18 მარტი – ქ. ბათუმის მე-16 საჯარო სკოლის VI კლასის მოსწავლეებს ჩაუტარდათ ინტეგრირებული გაკვეთილი ინგლისურ ენასა და ისტორიაში თემაზე: „საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა“.
- 23 მარტი – ილია ჭავჭავაძის მუზეუმში ჩატარდა კონფერენცია თემაზე „1921 წლის მარტი ბათუმში“.
- 30 მარტი – აჭარის განათლებისა და კულტურის მუზეუმში ჩატარდა სუბტროპიკული და სამკურნალო მცენარეების ყოფილი მკვლევარის, ტექნიკის მეცნიერებათა კანდიდატის გივი სარჯველაძის დაბადებიდან 85 წლისთავისადმი მიძღვნილი ხსოვნის საღამო.
- 3 აპრილი – ილია ჭავჭავაძის მუზეუმში ჩატარდა ილია ჭავჭავაძის სახელობის პირველი საჯარო სკოლის მოსწავლეთა სამეცნიერო კონფერენცია თემაზე „საქართველო და ევროპა“.
- 27 აპრილი – აჭარის ომის, შრომის და სამხედრო ძალების ვეტერანთა კლუბში ჩატარდა ფაშიზმზე გამარჯვების 64-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი კონფერენცია.
- 29 აპრილი – პროფესორმა ოთარ გოგოლიშვილმა ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის ისტორიის სპეციალობის III კურსის სტუდენტებს ჩაუტარა ღია ლექცია თემაზე „რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წწ ომი და საქართველო“.
- 4 მაისი – 15 ივნისი – მოეწყო აჭარაში ვარდების რევოლუციისადმი მიძღვნილი ერთდროული გამოფენა.
- 11 მაისი – ბავშვთა სტუდია „ბემბიმ“ ჩაატარა მუსიკალურ-მხატვრული დილა თემაზე: „გაზაფხული მობრძანდება“.
- 18 მაისი – 19 ივნისი – მოეწყო მუზეუმების საერთაშორისო დღისადმი მიძღვნილი, ფონდსაცავში დაცული ვაზების და კერამიკული ნამუშევრების გამოფენა.

მუზეუმების საერთაშორისო დღე 2009 წ. 18 მაისი

ქ. ბათუმის მერი რ. ჩხაიძე აჯილდოებს მუზეუმის
ღვაწლმოსილ მუშაკს მზიული ერისთავს

- 15 მაისი – აჭარის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება საარქივო სამმართველოში ჩატარდა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის აჭარის ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის დირექტორის მოადგილის ოთარ გოგოლიშვილის წიგნის „სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში 1900-1921 წწ.“ წარდგინება.
- 19 მაისი – პროფესორმა ოთარ გოგოლიშვილმა ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის ისტორიის სპეციალობის მე-2 კურსის სტუდენტებს ჩაუტარა ღია ლექცია თემაზე „საქართველოს დამოუკიდებლობის დღე – 26 მაისი“.
- 22 მაისი – ილია ჭავჭავაძის მუზეუმში ჩატარდა 26 მაისისადმი მიძღვნილი მოსწავლეთა კონფერენცია
- 1 ივნისი – პედაგოგების სიახლეთა კვლევის ცენტრმა ასოციაცია „მცოდნელმა“ ჩაატარა საჯარო სკოლების მოსწავლეთა და მასწავლებელთა კონკურსში „ყოფაქცევის კულტურა“ გამარჯვებულთა დაჯილდოება.
- 10 ივნისი – მოეწყო ქ. ბათუმის 2 საჯარო სკოლის და სტუდია „ანდამატის“ მოსწავლეთა ნამუშევრების გამოფენა- აუქციონი.
- 17 ივნისი - 1 ოქტომბერი – მოეწყო ფონდსაცავში დაცული ნიუარების და თევზების ერთდროული გამოფენა.
- 23 ივნისი – ილია ჭავჭავაძის მუზეუმში გაიმართა პრეზენტაცია პროექტისა „ქართველი ახალგაზრდობის უკეთესი მომავლისათვის“
- 21 ივლისი – რელიგიის მუზეუმში მოეწყო ყოფილ ქართულ ტერიტორიებზე დარჩენილი ხუროთმოძღვრული ნაგებობების არსებობისადამი მიძღვნილი ფოტოგამოფენა.
- 15 ოქტომბერი – გახეთ „აჭარის“ რედაქციამ ჩაატარა წიგნის „მათზე წერდა აჭარა“ პრეზენტაცია.

- 22 სექტემბერი – ილია ჭავჭავაძის მუზეუმში ჩატარდა ახალგაზრდა პოეტების გენრი დოლიძის, გიორგი გაბაიძისა და ახალგაზრდა მწერლების თაკო დიოგიძისა და გიორგი ჭეიშვილის წიგნის „დაუსრულებელი წერილი“ წარდგინება.
- 15 ოქტომბერი – გაზეთ „ჭარის“ რედაქციამ ჩაატარა ლიტერატურული კონკურსის „პიფის“ გამარჯვებულთა დაჯილდოება.
- 6-19 ნოემბერი – მოეწყო მხატვარ თამაზ (ნადიმ) დიასამიძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი გამოფენა–საღამო.

თამაზ (ნადიმ) დიასამიძის ხსოვნისადმი მიძღვნილ გამოფენაზე
2009 წ. 6 ნოემბერი

- 6 ნოემბერი – განათლების და კულტურის მუზეუმში ჩატარდა ღვაწლმოსილი პედაგოგისა და მოღვაწის ღირსების ორდენოსან არჩილ იშხნელიძის დაბადებიდან 80 და საზოგადოებრივ-პედაგოგიური მოღვაწეობის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო საღამო.
- 13 ნოემბერი – პროფესორმა ოთარ გოგოლიშვილმა ბათუმის შოთა რუსთაველის უნივერსიტეტის ისტორიის სპეციალობის მე-3 კურსის სტუდენტებს ჩაუტარა ღია ლექცია თემაზე „ბათუმი ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში“.
- 16 ნოემბერი – პედაგოგების სიახლეთა კვლევის ცენტრმა ასოციაცია „მცოდნელმა“ მოაწყო დასავლეთ საქართველოს საჯარო სკოლების I კლასის მოსწავლეთა და პედაგოგთა დაჯილდოება კონკურსში: „ისწავლე და იხალისე არდადეგებზე“ აქტიური მონაწილეობისათვის.
- 27 ნოემბერი – ილია ჭავჭავაძის მუზეუმში ჩატარდა რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენცია თემაზე „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და ისტორია – პარხალი“.

სამეცნიერო კონფერენცია: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და ისტორია – პარხალი“. 2009 წ. 27 ნოემბერი.

8 დეკემბერი – ქ. ბათუმის საკრებულომ მოაწყო 2010 წლის ბიუჯეტის პროექტის გაცნობა მუზეუმის თანამშრომლებისათვის.

ქ. ბათუმის 2010 წ. ბიუჯეტის გაცნობა აჭარის მუზეუმში

ქმეზი ნობელეზის სახელობის ბათუმის ტექნოლოგიური მუზეუმი

2007 წლის 17 მაისიდან ბათუმის ღირსშესანიშნაობებს ქმეზი ნობელეზის სახელობის ბათუმის ტექნოლოგიური მუზეუმი შეემატა. იგი სწორედ იმ შენობაშია, სადაც განთავსებული იყო კომპანია „Branobel“-ის „ბათუმის კანტორა“.

მუზეუმი მდებარეობს ქალაქის შემოსასვლელში (თამარის დასახლება, ლესელიძის ქ. №3). ღია ცისფერ და ორსართულიან, კოშკიან შენობაში, რომელსაც თეთრი რიკულებიანი აივანი და წყვილი მაგნოლია ამშვენებს. აქ სხვადასხვა დროს მდებარეობდა საბავშვი ბაღი, თამარის დასახლების მილიცია და უბნის სახლმმართველობა. ქალაქის მკვიდრნი იგონებენ, რომ ე.წ. „მდიდრის სახლის“, ან კიდევ „გუბერნატორის სახლის“ პირველ სართულს კუპიდონებით მოხატული ჭერი და იშვიათი მასალისაგან დამზადებული ანტიკვარული ბუხარი ამშვენებდა. სამწუხაროდ ჯერჯერობით ვერ ხერხდება იმის დაზუსტება თუ რა გზა გაიარა შენობამ „ბათუმის კანტორიდან“ საბავშვო ბაღამდე. შესაძლოა შემდგომში საარქივო კვლევა-ძიებამ შეავსოს აღნიშნული წყვეტილი.

შენობის თანამედროვე ინტერიერი შემდეგნაირია:

პირველი სართული „ნავთობის მეფეებად“ წოდებული ნობელეზის დინასტიის კავკასიაში მოღვაწეობას და კომპანია „Branobel“-ს ეთმობა. ნობელეზის სახელთანაა დაკავშირებული ბათუმის ნავთობტერმინალის დაარსებაც. იქვე წარმოდგენილია ებრაული წარმოშობის ფრანგი ნავთობმაგნატის როტშილდისა და თბილისელი სომეხის ა. მანთაშევის საექსპოზიციო კუთხე, ასევე ნავთის ბიდონი, რომელიც ადასტურებს მსოფლიოს 160-ზე მეტ

ქვეყანაში დარეგისტრირებული სასაქონლო-სავაჭრო ნიშნის „Shell“ კავშირს ბათუმთან. XIX საუკუნის ქალაქისთვის დამახასიათებელი გერბი, ბათუმის ნავსადგურის ერთ-ერთი პირველი ფოტო, სადაც კარგად ჩანს ძველი ბათუმისათვის ნიშანდობლივი ლამპიონი. აქვე განთავსებულია მსგავსი შინაარსის სხვადასხვა ექსპონატები

მუზეუმის მეორე სართული აჭარის რეგიონში ჩაის კულტურის განვითარებას და ამ საქმისთვის ჩინეთიდან სპეციალურად სამი წლით მოწვეულ ლაო ჯინ-ჯაოს ღვაწლს ეთმობა, რომელმაც საქართველოში 30 წელი დაჰყო და სამშობლოში დაბრუნებისას თვალცრემლიანმა განაცხადა: „მივდივარ, მაგრამ ჩემს გულს და სულს საქართველოში ვტოვებ, რისთვისაც გიხდით გულითად მადლობას“. მუზეუმში წარმოდგენილია ლაო ჯინ-ჯაოს პირადი ნივთები.

დარბაზს ამშვენებს ფერადი ფოტოგრაფიის ერთ-ერთი დიდოსტატის სერგეი პროკუდინ გორსკის ფერადი ფოტოები, რომლის შესახებაც დღემდე თითქმის

არაფერი იყო ცნობილი ქალაქის ფართო საზოგადოებისათვის. გარკვეული მიზეზების გამო მის შესახებ არაფერია ნათქვამი დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში. პროკუდინ გორსკის დიდი წვლილი მიუძღვის ფოტოგრაფიის ისტორიაში, ასევე XX საუკუნის 10-იანი წლების ქართული რეალობის ფირზე აღბეჭდვაში. ფოტოგრაფიაში ექსკურსიას აგრძელებს ბათუმში მოღვაწე ბერძენი ფოტოგრაფების ეგოროვისა და ანტონოპულოს ფოტორეპროდუქციები, რომლებიც მათსავე ფოტოსახელოსნოებს ამშვენებდა და კარგ რეკლამასაც უწევდა.

მუზეუმი ტექნოლოგიური ხასიათისაა და აქცენტირებულია ბათუმის სამეურნეო-ეკონომიკურ განვითარებაზე, სამრეწველო ობიექტებისა და მათი მეპატრონეების წარმოჩენაზე, ამ კუთხით საინტერესოა „И. Шеленговский и Ко“-ის პროდუქციის კატალოგი და საქმიანობის გეოგრაფიული არეალი. ეს ის კომპანიაა, რომლის შენობასაც ბათუმელები დღესაც „ცინკზავოდს“ უწოდებენ.

მუზეუმის ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ ექსპონატს წარმოადგენს კომპანია «Труд»-ის მიერ დამზადებული კერამიკული ფილების ფოტოები, რომლითაც იმდროინდელი რკინიგზის სადგურის შენობა და ძველი ქალაქის სადარბაზოები ყოფილა მოპირკეთებული. ანალოგიური ფილები ბათუმის რიგ სადარბაზოს დღემდე შემორჩა.

მუზეუმის შემეცნებით კუთხეებს შორის ახლახანს ადგილი დაიმკვიდრა 1907 წლიდან საკუთარი სავაჭრო ნიშნისა და ორიგინალური ეტიკეტის მქონე „დანელია და კომპანია“-მ, რომელიც აგრძელებს საოჯახო ტრადიციას და თაფლში გაფილტრულ საეკლესიო ღვინოს აწარმოებს. მიმდინარე წელს მუზეუმს სხვადასხვა ექსპონატთან ერთად, შეემატა კნუტ ჰამსუნის ბარელიეფი, რომელიც მომავალში დაამშვენებს საექსპოზიციო კუთხეს: „ნობელიანტები საქართველოში“.

ვიზუალურ, საექსპოზიციო მხარესთან ერთად მუზეუმი, თავისი სპეციფიკიდან გამომდინარე, განსაკუთრებით მიმზიდველი და საინტერესოა ინფორმაციული თვალსაზრისით, რომელთა უმეტესი ნაწილი უცნობი იყო ფართო საზოგადოებისათვის. მუზეუმი, როგორც წესი, ეწევა სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობას, თანდათანობით მრავლდება ექსპონატები, იმართება სხვადასხვა თემატიკასთან დაკავშირებული ღონისძიებები და გამოფენები. მუზეუმი თანამშრომლობს საქართველოს და მის გარეთ არსებულ სხვადასხვა მუზეუმებთან, მონაწილეობს რესპუბლიკური თუ საერთაშორისო მნიშვნელობის სამეცნიერო კონფერენციებში.

საინტერესოა მუზეუმის საქმიანობა სამუზეუმო პედაგოგიკის დარგში. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია ბათუმის ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტთან ურთიერთობა, რომლის სტუდენტები მუზეუმმცოდნეობის სასწავლო კურსის პრაქტიკულ ნაწილს გადიან მუზეუმში. სამომავლოდ დაგეგმილია სამუზეუმო საგანმანათლებლო პროგრამების შედგენა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებისათვის.

თამარ ორაგველიძე
ბათუმის ტექნოლოგიური მუზეუმის
მეცნიერ-თანამშრომელი

ლამარა გულორდავა აჭარის მუზეუმის გეოლოგიური კოლექციები	3
ნუგზარ მგელაძე, გოდერძი ტოტოჩავა ვეშაპის კულტი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და ვეშაპოიდების შესწავლის ისტორიისათვის (ნაწილი II)	11
საშა ლეკვეიშვილი ქართველი და უცხოელი მეცნიერ-მკვლევარები აჭარული ჩაცმულობის შესახებ	27
გოდერძი ტოტოჩავა აჭარის განთავისუფლება ქართულ პერიოდულ პრესაში („დროებისა“ და „ივერიის“ მასალების მიხედვით)	33
ოთარ გოგოლიშვილი ინგლისელები ბათუმში	45
ოთარ გოგოლიშვილი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო ორიენტაციის პრობლემა (1918-1921 წლები)	49
რუსუდან კობრავა ძველი ბათუმის ქუჩები	55
რევაზ უზუნაძე საყდარი (სოფელ ერგეს წარსულიდან)	63
მერაბ უზუნაძე გვარას ციხე	65
მალხაზ ჩოხარაძე კრიპტოქრისტიანობა პარხალში	68
ნანა ქორიძე მუზეუმის ითიფალური ქანდაკებები	74
ალექსანდრე თიროშვილი ჩემი მოგონებები	81
მიხეილ ალშიბაია წმ. ალექსანდრე ნეველის სამხედრო ტაძარი ბათუმში	88
რუსიკო კობრავა აჭარის მუზეუმის დაიჯესტი – 2009 წელი	92
თამარ ორაგველიძე ძმები ნობელების სახელობის ბათუმის ტექნოლოგიური მუზეუმი	97

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 20.01.2010
ქაღალდის ზომა 60X84 1/8
შეკვეთა №12, ტირაჟი 300

დაიბეჭდა შპს “GAMAprint”-ის სტამბაში
ბათუმი, მ. აბაშიძის 35